

Marek Cybulski

**JĘZYK PIĘTNASTOWIECZNEJ CZĘŚCI
PSAŁTERZA FLORIAŃSKIEGO**

Składnia zdania pojedynczego

**WYDAWNICTWO UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO
ŁÓDŹ 1993**

N. zw. 196977

REDAKCJA NAUKOWO-DYDAKTYCZNA
"FOLIA LINGUISTICA"

Marek Cybulski, Sławomira Tomaszewska

RECENZENT

Marian Kucała

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Elżbieta Marciszewska-Kowalczyk

REDAKTOR TECHNICZNY

Wiesława Żubiech

KOREKTORZY

Elżbieta Domańska, Aurelia Wendland

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

Andrzej Frydel

Podr. P 23421/29. 1993

A 305 A/29

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

1993

Wydanie I. Nakład 245+75 egz. Ark. wyd. 8,0.
Ark. druk. 8,0. Papier kl. III, 80 g, 70 x 100.
Przyjęto do Wydawnictwa UŁ 26.06.1991 r.
Zam. 142/2136/93. Cena zł 30 000,-

Drukarnia Uniwersytetu Łódzkiego
Łódź, ul. Pcmorska 143

ISSN 0208-6077

UWAGI WSTĘPNE

Systematyczna i kompletna analiza składniowa piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego (od psalmu 101 w. 19 do końca) nasuwa więcej wątpliwości i nastęrcza więcej trudności niż analiza fonetyki, fleksji, słowotwórstwa i słownictwa.

Podstawowa trudność wynika z tego, że tłumaczono Psalterz słowo w słowo, a więc z zachowaniem obcych nieraz konstrukcji składniowych i szyku wyrazów takiego jak w Wulgacie. Stąd bierze się niezrozumiałość niektórych fragmentów tekstu, niejasnych zapewne i dla tłumaczy. Nie wiadomo bowiem, czy świadomie łączyli oni wyrazy w syntagmy, czy też zdarzało im się poprzestać na przepisaniu wyrazu za wyrazem bez szczególnego zainteresowania związkami składniowymi. Do fragmentów takich należy np. werset 143,18: *Błogosławony rzekły komv lud gemu jś czy bogosławony lud gego/z pan bog gego* (w przekładzie Wujka *Błogosławionym nazwali lud, który to ma, błogosławiony lud, którego Pan - Bóg jego* 'Pan jest jego Bogiem'). Wyciągano stąd wnioski, że tekst F1 nie jest zbyt dobrym źródłem do historii polskiej składni, z wyjątkiem tych miejsc, gdzie konstrukcje polskie nie odpowiadają łacińskim (to właśnie złoże zbadła dawno już E. Ramberg¹). Nie jest zapewne przypadkiem, że K. Pisarkowa w swym syntetycznym ujęciu dziejów polskiej składni niemal nie cytuje przykładów z F1². Przedstawiona tu trudność nie może jednak stanowić przeszkody wystarczającej, by wycofać się z opracowania składni zabytku możliwie tak dokładnego, jak opracowano inne zagadnienia systemowe. Psalterz floriański to tekst zbyt ważny dla historii języka polskiego, by w opracowaniu monograficz-

¹ E. R a m b e r g, *Beiträge zur altpolnischen Syntax aus dem Florianer Psalter*, "Archiv für Slavische Philologie" 34, 1913, s. 421-463.

² K. P i s a r k o w a, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław 1984. Inaczej rzecz traktuje, np. Z. Kempf, który z kolei przykłady archaizmów syntaktycznych czerpie obficie właśnie z obu na starszych psalterzy, nie wyrażając wyraźnie zastrzeżeń co do możliwości kalkowania tych konstrukcji z łaciny (Z. K e m p f, *Próba teorii przypadku*, cz. I, Opole 1978, s. 88-102).

nym pomijać pewne problemy, nawet jeśli z jakichś względów nie mogą one być zanalizowane bez zarzutu z metodologicznego punktu widzenia.

Analizą objęto zatem wszystkie konstrukcje składniowe występujące w Fl BC. W obrębie konstrukcji niezależnych od łąciny, które wymienia się w rozdziale końcowym w składzie i porządku innym niż uczyniła to E. Ramberg³, wydziela się też konstrukcje niezależne od wzoru czeskiego, a więc ściśle polskie. Z kolei wydzielono także poszczególne typy w obrębie konstrukcji wspólnych dla Fl i Wulgaty, nie stanowią one bowiem zbioru jednolitego. Występują tu np. oczywiste latynizmy, jak choćby dosłowne przekłady łacińskich konstrukcji absolutnych z użyciem gerundium (w *obroceniu gospodzin jęcstwo Syjon* 'in convertendo Dominus captivitate[m] Sion') lub cechy składniowe przeniesione za pośrednictwem Wulgaty z tradycji jeszcze starszej, np. z oryginału hebrajskiego (*idąc szli* 'euntes ibant'). Ale ogromna większość faktów składniowych to zjawiska równie dobrze łacińskie co polskie, których za latynizmy uznać się nie da. Wulgata była w takich wypadkach co najwyżej bodźcem dla użycia tej, a nie innej spośród równorzędnych konstrukcji polskich, np. *uczyniło się w pogorszenie* 'factum est in scandalum'. Tu z kolei nasuwa się następująca uwaga: czy zawsze objaśniając takie fakty można wychodzić od składni łacińskiej i od stanu w Wulgacie. Otóż zdarza się, że tłumaczenie słowo w słowo, możliwie wierne pod względem fleksyjnym, daje w rezultacie konstrukcję składniową inną niż ta, która była w Wulgacie. Inaczej mówiąc, Fl i Wulgata mają konstrukcję tę samą "na powierzchni", jednak związki między wyrazami inne są w łacinie, inne zaś w polszczyźnie z powodu różnicy w strukturze systemów składniowych. Na przykład wypowiedzenie *hoc opus eorum* ma podmiot i orzecznik uzgodniony pod względem rodzaju zgodnie z odpowiednią regułą składni łacińskiej, zachodzi natomiast pytanie, czy w polskim przekładzie *to działo jich* zgoda rodzajowa również istnieje? Wbrew pozorom trudno o jednoznaczną odpowiedź, bo w innych fragmentach Fl znajdujemy typowo polskie *to Bog jich*,

³ R a m b e r g, op. cit. Autorka ta, korzystając z wydania Nehrunga, porównywała tekst polski wyłącznie z Sixtoclementiną, to jest z tekstem Wulgaty ustalonym przez kościół katolicki w okresie późniejszym niż powstanie Fl. Nie sięgnęła natomiast ani do wersji łacińskiej Fl ani do innych średniowiecznych wersji łacińskich. Stąd praca jej zawiera zarówno nieco braków materiałowych, jak i trochę materiału zbędnego, co okazało się po zestawieniu Fl z krytycznym wydaniem Wulgaty. Można też wątpić, czy potrzebne było wykazywanie różnicy między polskim dualem a łacińską liczbą mnogą itd.

gdzie zgody nie ma, z drugiej jednak strony jest też np. wypowiedzenie ta wrota *gospodzinowa* 'haec porta Domini', gdzie składniki uzgodniono na wzór łaciński. Zatem ta wrota to latynizm, to *Bog* - konstrukcja niezależna od łaciny, to jest *działo* - konstrukcja dwuznaczna, której interpretację, zdawałoby się, oczywistą, utrudnia fakt, że mamy do czynienia z tekstem tłumaczonym metodą werbalną.

Innym źródłem trudności interpretacyjnych jest zjawisko względności konstrukcji składniowych, które uniemożliwia niekiedy jednoznaczny klasyfikację i opis⁴, np. *na wieki prawda jego* - okolicznik czy orzecznik? *wiesielił się jest Egipt w prześpie* - *waniu jich* - okolicznik czy dopełnienie? *dobry Pan* - grupa imienna czy podmiot i orzecznik? Rozterki takie spowodowane są po części zastosowaniem w niniejszej pracy terminologii wypracowanej przez Z. Klemensiewicza oraz zaproponowanej przez niego aparatury pojęciowej. Wydaje się jednak, że aparatura i terminologia Klemensiewicza są w pracy historycznojęzykowej szczególnie przydatne, poza innymi z tego też względu, że zastosowano je w dwóch obszernych opracowaniach syntetycznych⁵ oraz w wielu pracach szczegółowych, co umożliwia porównywanie wyników.

Względność konstrukcji składniowych ujawnia się wyraziście w diachronicznym ujęciu języka, rzutuje jednak i na interpretację faktu w zasadzie synchronicznego, jakim jest konkretny tekst historyczny, i to z epoki niezbyt obfitej w zabytki językowe, dla którego niełatwo znaleźć teksty mogące stanowić tło porównawcze. Wprawdzie Klemensiewicz uznał, że podstawowe kategorie składni polskiej trwają bez zmian od XIV w. do dziś⁶, ale wiadomo też, że np. "okolicznik miesza się z dopełnieniem na skutek wahań rekcji, spowodowanych ewolucjami semantycznymi"⁷ itd. W analizie konkretnego starego tekstu zawodzą metody oparte na kompetencji językowej

⁴ Pisarkowa, *op. cit.*, s. 9-11.

⁵ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbaniczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1965; Pisarkowa, *op. cit.*

⁶ Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbaniczyk, *op. cit.*, s. 393-394, por. też C. Bartuła, *Ze studiów nad składnią Kazań świętokrzyskich. Zasób związków w zdaniu*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 2, 1957, s. 37 i n.

⁷ Pisarkowa, *op. cit.*, s. 9.

interpretatora i na jego intuicji, niemożliwy jest test komutacji itd. Toteż niniejsza praca traktowana być powinna raczej jako zawierająca propozycję interpretacji, niż jako przedstawiająca interpretację ostateczną. Praktyczny zaś wniosek wyciągnięty z tych rozważań jest taki, że należy cytować w miarę możliwości dużo materiału, aby umożliwić ewentualne sprawdzenie i korektę analizy.

Materiał przedstawia się więc w sposób możliwie kompletny oraz w ujęciu ilościowym. Wydaje się, że statystyka, mimo wymienionych wyżej trudności z interpretacją i klasyfikacją materiału, jest jednak wskazana, choćby dla wyodrębnienia zjawisk, których frekwencja w tekście zależy wyraźnie od wzoru obcego, odbiegając od ich frekwencji w tekstach nieprzekładowych. Punktem wyjścia w analizie i przedstawieniu materiału jest tekst polski, nie zaś łaciński. Nie podajemy zatem np. jak tłumaczono łac. ablativus absolutus lub accusativus duplex itp., choć oczywiście konkretne fakty polskie stale są porównywane z łacińskimi.

Za granicę wypowiedzeń uznaje się granice wersetów oraz zaznaczone niekiedy kropką granice członów, na które dwudzielnie werse-ty się dzielą. Ma to znaczenie nie tylko w analizie składni zdania złożonego, ale w niektórych wypadkach także w pracy niniejszej, ponieważ zdarza się, że można mieć wątpliwości co do związku składniowego wyrazów, o których nie wiadomo na pierwszy rzut oka, czy należą do jednego wypowiedzenia, czy może do dwóch różnych.

W wypadkach, gdy błąd pisarski zniekształca końcówkę wyrazu, co powodować może podejrzenie, że wyraz taki wchodzi w związek składniowy z wyrazem innym niż w Wulgacie, postępujemy za poprawkami W. Taszyckiego jako wydawcy Fl. Jeżeli poprawka taka nie jest brana pod uwagę, wyraźnie się to zaznacza.

ZWIĄZEK GŁÓWNY

SPOSOBY WYRAŻANIA PODMIOTU

Podmiot wyrażony mianownikiem

Podmiot jest w Fl BC wyrażany przede wszystkim mianownikiem różnych części mowy. Przykładów mianownika w tej funkcji jest 936, co stanowi 98% całości. Zaledwie kilkanaście razy podmiot wyrażono w inny sposób.

a) Pojedynczy rzeczownik wystąpił w tej funkcji 630 razy⁸ (67% całości), np. *krol ew stwo yego wszem bódze panowacz* 102,19, *Wstópayš gor i ystópayš pola* 103,9, *Nadnymy ptaczy nebya bydlycz bódš* 103,13, *przechodzyč bódš wszelka z wyerzšta lešnaa* 103,21, *Kako welbyšn yšš (i) dzyała twoya* 103,25, *Všmyerzyly šš w počczyech no gh i yego* 104,18, *Słowa bošza zašzła gy* 104,19, *wšedl yš frahel wegipt* 104,22, *Otworzyła šš šzemya* 105,18, *plomyen pošegł grzešznee* 105,19, *przeštalo trzš fenye e* 105,30, *Noy yešt galaad* 107,8, *Kolana moya roznemogła šš se otpošta* 108,23, *Wšytczy pogany obešly mne* 117,10, *dlvgo bydlyla dv šza moya* 119,5, *geden gešt pan S,18*, *Syn od oczcza šamego gešt ne vczynon S,2*, *Ta yešt wyara krzyeštanska S,40*, *Ršcze twoy gošpodnye wczynylešta mnš* 118,73, *šzyroko kazyane twe barzo* 118,96, *Bo tamo šš sedzely štolczowe wšódze* 121,5, *gedno yšze pan byl medzy namy* 123,1, *Tegdy napelnona šš radošczy všt a našza* 125,2, *Bódšly štrzedz šynowe twoy obrzšda* 131,12, *wolowe gych tlušczy* 143,16, *Pomdleny šš oozy mogy* KE,7 i in.

Szczególny wypadek wśród owych 630 przykładów stanowią formy mianownika w związku z orzeczeniem wyrażonym trybem rozkazującym

⁸ Nie licząc 7 glos typu *Rzeł gešt wrog albo neprzyyaczel* KM,9. Nie wzięliśmy też pod uwagę formy nom. w wypowiedzeniu *Wobroczenyv go špoddzy n yštštwo šyon in convertendo dominus captivitatam Sion* 125,1 - jest to nieudolne, błędne tłumaczenie obcej konstrukcji składniowej.

typu *swybadaj lifnik wszystko imienie jego*⁹. Konstrukcji takich nie uważamy za przykłady zaburzenia składni zgody pod względem osoby, o ile w Wulgacie występuje forma 3. osoby con. (np. *scrutetur fenenerator*). Przyjmujemy wówczas, że tekst polski zawiera formę 3. osoby trybu rozkazującego, a wrażenie niezgodności co do osoby wynika z synkretyzmu końcówek 2. i 3. os. polskiego imperatywu. Idzie tu zwłaszcza o następujące przykłady: *Bǫdz sława gospodnwa nawysky* `sit gloria domini in saeculum` 103,32, *dyabel stoy naprawy(czy) yego* `diabolus stet a dextris eius` 108,5, *Wpamǫcz wroczy se lychota* `in memoriam redeat iniquitas` 108,13, *Przyłosz gospodsyn nadwas* `adiciat dominus super vos` 113,23, *Rzecz nune y srahel* `dicat nunc Israhel` 117,2, *Rzeczscze nune dom aronow* `dicat nunc domus Aaron` 117,3, *ostrzeszy dufsz (i) twogey gospodsyn* `custodiat animam tuam dominus` 120,7, *Pan strzeszy wejczaz twogey* `dominus custodiat introitum tuum` 120,8, *Pzyblyzy sz profba moya* `appropinquet deprecatio mea` 118,169, *Pfay israhel*, *wgospodna* `speret Israhel in domino` 130,5 i in. Łącznie wystąpiły w tekście 42 takie przykłady, w których nie ulega wątpliwości mianownikowa forma podmiotu, zaś o tym, że orzeczenie ma formę 3. osoby, rozstrzyga porównanie z Wulgatą.

Zaliczyliśmy tu również konstrukcje z rzeczownikami o synkretycznych formach mianownika i wołacza (18 przykładów): *wesselzse sarcze* `laetetur cor` 104,3, *Bǫdzscze synowe yego szyroty a szona yego wdowa* `fiat filii eius orphani` 108,8, *Bǫdz myłoferdze twoge* `fiat misericordia tua` 118,76, *biogoflaw wšelke czalo ymenv swǫtemv yego* `benedicat omnis caro nomini sancto eius` 144,22 i in.

Natomiast nie należą tu konstrukcje pozornie takie same jak wyżej opisane, ale zawierające formę 2. osoby (o czym znowu świadczą Wulgata) przy rzeczowniku w formie mianownika (12 przykładów), np. *Biogoflaw dufszaz moya gospodna* `benedic, anima mea, domino` 102,1; 2, 22; 103,1; 36, *Wroczy sa dufszaz moya* `convertere, anima mea` 114,7, *Dom y srahelw biogoflaw*

⁹ Por. sformułowanie K. Pisarkowej: "Wahania co do zgody osoby są właściwie także wahaniami co do użycia przypadku: mianownika z 2. os. orzeczenia, czyli tam, gdziebyśmy się spodziewali wołacza. Pierwsze wyraźne przykłady na takie zjawisko odnajdujemy już w XIV w.: Bog nas tego zachowaj Gn" (K. Pisarkowa, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław 1984, s. 16-17).

o s e g o s p o d s y n v `domus Israhel, benedicite domino` 134,19 c h w a l y b o g a t w e g o s y o n `lauda Deum tuum, Sion` 147,1 i in. Użycie mianownika zamiast wołacza uważać tu można za wynik wpływu łaciny, choć zjawisko to występowało też w staropolskich tekstach nieprzekładowych oraz w późniejszej polszczyźnie aż po wiek XX¹⁰. Form tych, jako pełniących funkcję wołacza, nie uważamy za podmioty. Nie należą tu również konstrukcje z formami rzeczowników o synkretycznych końcówkach nom. i voc. (12 przykładów: *Błogosławcze g o s p o d n v w s z y c z y a n g e l i* `benedicite domino, omnes angeli` 102,20, *Chwalcze d z e c z y g o s p o d n a* `laudate, pueri, dominum` 112,1, *m ó s z o w e k r w y o t s t ą p a y c z e o d e m n e* `viri sanguinum, declinate a me` 138,18 i in.)

Dwukrotnie rzeczownik w mianowniku wystąpił przy orzeczeniu *nie jest*¹¹: *bowem negest d u c h w w s z e c h g y c h* `neque enim est spiritus in ore ipsorum` 134,17, *ane gest gym p o s m e w a n e* `et non est illis scandalum` 118,165. Przypuszcza się, że użycie mianownika w zdaniach zaprzeczonych to wynik zbyt dosłownego tłumaczenia z łaciny¹², tym bardziej, że najwięcej przykładów pochodzi z najstarszych psalterzy¹³. O ewentualnym wpływie tekstu czeskiego nie należy chyba mówić, bo choć Czesi również użyli tu mianownika, to jednak negacja ma u nich zupełnie inną postać, np. w P *nenye gym v r a z a, a n y [. . .] g e s t d u c h*.

W wersecie 118,150 za podmiot uważać chyba należy formę *lichoty*, co jest wynikiem pomyłki tłumacza: rozumiał on zapewne zdanie *appropinquaverunt persequentes me iniquitati* jako `przybliżyły się sie pościgając mnie lichoty` (*Przybliżyły s ó s e p o s c y g a y ą c z m n e l y c h o t y*), por. u Wujka *przybliżyli się ku nieprawości*.

b) Podwojenie podmiotu: *Botamo s ó w s t ą p i l y p o s t a c z y p o s t a o s y p a n o u y* `illuc enim ascenderunt tribus, tribus domini` 121,4.

Jako powtórzenie podmiotu traktować też może trzeba przykład w

¹⁰ *Ibidem*, s. 17-18.

¹¹ Łącznie podmiot mianownikowy w zdaniu stwierdzającym Nielstnienie wystąpił 4 razy. Pozostałe przykłady zob. s. 10, 11 (o podmiocie wyrażonym szeregiem rzeczowników oraz przymiotnikiem).

¹² J. P e t r, *Vliv latinské skladby na staropolskou syntax*, [w:] *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, sv. 1: *Lingvistika*, Praha 1973, s. 69.

¹³ P i s a r k o w a, *op. cit.*, s. 25.

wersecie 117,21: *K a m e n g e n s j e o d r z w c z y l y d z a l a y d o c z t e n w c z y - n o n g e s t w e g l o w e k o t a* 'lapidem, quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli'. Bardzo to przypomina konstrukcję częstą niegdyś w polszczyźnie pisanej, a do dziś występującą w stylu potocznym typu *siostra młodszą Zofia, ta nie wzięła namniej*¹⁴. W tym wypadku konstrukcję tę wymusił tekst łaciński. Wobec synkretyzmu nom. i acc. rzeczownika *kamień* nie da się z całą pewnością stwierdzić, czy formę tę uważać należy za biernikową, czy za mianownikową, nie da się więc dojść do tego, jak rzeczywiście rozumiał to miejsce polski tłumacz.

c) Trzynastokrotnie podmiot wyrażony jest szeregiem rzeczowników: *N a f y c z o n a b o d o b d r w a p o l n a a c e d r o w e l y b a n s z c z y* 'saturabuntur ligna campi et cedri Libani' 103,18, *R z e k l y p r z y z l i a y e s t m v c h a, y p l o s z c z y c z e* 'et venit cynomia et scinifes' 104,30, *R z e k l y p r z y z l i a k o b i l i k a y c h r o s t* 'dixit, et venit locusta et bruchus' 104,33, *b o w s t a g r z e s z n e g o a w s t a l s c i - w e g o [...]* *n a m o t w o r z y l a s j e* 'quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est' 108,1, *S l a w a y b o g a c z s t w a w d o m v g e g o* 111,3, *y a k o d v s z a r o z w m n a a c s a l o g e d e n g e s t c z l o w e k t a k o b o g a c z l o w e k g e d e n g e s t c r i s t u s* S,35, *Z a m a n t e k y t e - s n y c z a n a l e f l e g e s t a m e* 'tribulatio et angustia invenerunt me' 118,143, *P o k o l e n e y p o k o l e n e c h w a l y c z b o d z e d z a l a t w o y a* 'generatio et generatio laudabit opera tua' 144,4, *P a d a n a n e s t r a c h y b o y a z u* 'irruat super eos formido et pavor' KM,18 (zamiast *Padn, boyazn*). Mianownik występuje też w zdaniu zaprzeczającym istnienie: *N e g e s t p a d z e n e s t y a n y a n y p r z e s z o s z e a n y w o - l a n e w w l y c z a c h g y c h* 'non est ruina maceriae neque transitus neque clamor' 143,17. Szereg z wyrażeniem przyimkowym + instr.: *w s z e d l g e s t p h a r a o s w o s z m y y s g e s c z y* KM,22.

d) Liczebnik: *g e d e n z n y c h n e z o s t a a l* 'unus ex eis non remansit' 105,12.

e) Przymiotnik pełni funkcję podmiotu 44 razy¹⁵: *V z r z e p r a -*

¹⁴ A. Wierzbicka, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa 1965, s. 185.

¹⁵ Przymiotnik w funkcji podmiotu to wg M. Kosowskiej (z *dzieńków polskiego stylu psalterzowego*, "Język Polski" 42, 1962, s. 194) wpływ łaciński. Zauważmy jednak, że przymiotnik występuje w Fl częściej niż w Wulgacie, bo *peccator* tłumaczy się wyrazem *grzeszny* (przykłady zob. s. 11). Trudno więc mówić o niewolniczej zależności od tekstu łacińskiego. Przeciwnie, wiadać niezależność od Wulgaty.

w y `videbunt recti` 106,42, *bých zbaweny myly twoje* (1) `ut liberentur dilecti tui` 107,5, *grzeszny vrzy* `peccator videbit` 111,9, *Physzny lycho czynily sđ* `superbi inique agebant` 118,51, *czakaly sđ grzeszny* `expectaverunt peccatores` 118,95 *Alysz y a l o w a narodzyła weł gych* `donec sterilis peperit plurimos` KA,8, *ne mylosczywy wecznych zamykno* `impij in tenebris conticescent` KA,14 i in.

Przymiotnik w mianowniku wystąpił m. in. w zdaniu z negacją egzystencjalną: *nebesze wpostaczoch [...]* *gich nemochny* `non erat in tribubus eorum infirmus` 104,36 (*niebiesze [...]* *nemochny* W). Jest to zapewne latynizm, który dostał się tu za pośrednictwem psalterza czeskiego: wyraźny czeski wpływ oddziaływał tu zwłaszcza na użycie formy czasownikowej.

W sześciu przykładach nom. przymiotnika stoi przy 3. osobie czasownika w trybie rozkazującym: *Zghyncze grzyeszny zszemye* `deficiant peccatores de terra` 103,36¹⁶, *byskuptwo (1) yego wefmy gyny* `episcopatum eius accipiat alter` 108,7, *rozberzcze czvdzy roboty yego* `et diripiant alieni labores eius` 108,10, *Ofromoczony bđdcze physzny* `confundantur superbi` 118,78 *swđczy twoge wefelcze* `sancti tui exultent` 131,9, *Ostřpncze stare zvst waznych* `recedant vetera de ore vestro` KA,5¹⁷.

f) Imiesłowy tylko trzy razy wystąpiły w tej funkcji: *Blogoflaueueny nepokaleny nadrodze gysz chodšo wzakone gospodnowem* `beati immaculati in via` 118,1, *Napełneny pyrzwey zachlebmy sđ se pojadzely* `repleti prius, pro panibus se locaverunt` KA,7¹⁸, oraz przy formie 3 osoby rozkaznika: *Obroczytze sđ mne bo yđczy sđ czebe* `convertantur mihi timentes te` 118,79¹⁹.

g) Zaimek w funkcji podmiotu to zjawisko dość częste, liczy bowiem 95 przykładów, a jeśli weźmie się pod uwagę również zaimki względne, to nawet 240 przykładów. Omawiamy tu łącznie zaimki

¹⁶ Podmiot w tym zdaniu jest może szeregowy: *Zghyncze grzyeszny zszemye ylyszy albo neprawy* (glosa) *tako yszby gich nyebylu*, choć sekwencję i listy da się też pojąć jako odrębne wypowiedzenie niewerbalne z orzecznikiem domyślnym.

¹⁷ W wersji 118,115 przymiotnik występuje w roli wołacza: *Ostřpncze odemne zgłobiwy* `declinate a me, maligni`.

¹⁸ Formę *napełnieni* można by też interpretować jako pełniącą funkcję określenia predykatywnego przy zerowym podmiocie zaimkowym "oni".

¹⁹ O typie *euntes ibant* zob. s. 23.

rzeczowne i przymiotne, ponieważ rozróżnienie tych kategorii napotyka na pewne trudności, gdy dysponujemy tylko formami mianownika. Może np. budzić wątpliwości zaklasyfikowanie zaimka *on*.

Zaimki osobowe występują jako podmiot 54 razy, np. *ale y a kochacz se bǫdǫ wpanye* 103,35, *bednyk yvbogy i a gefm* 108,21, *my swyzwoleny gefm* 123,7, *ty poznal ges fedzene moge* 138,1, *ty tamo ges* 138,7, *Vtvarasjz ty rǫkǫ twoyan* 144,17, *Blogoflaweny w y gofpodny* 113,24 i in.

Zaimki pytajne *kto, co* (6 razy): *K t o molwycz bǫdze mocyz gofpodnowy 'quis loquetur potentias domini?'* 105,2, *K t o mǫ przewedze wmefto mvrowanego (!) 'quis deducet me in civitatem munitam?'* 107,11, *K t o jako gofpodzyn bog nasz 'quis sicut dominus deus noster?'* 112,5 i ponadto 129,3; 147,6; KM,12.

Zaimki *nikt, nicz* (3 razy): *Awtye (Zam. Awtey) troyczny n y c z f pyrzwy albo pofledzey n y c z f wooczje albo mneyjsy 'nihil'* S,24, *dnow (zam. dnowe) stworzeny a n y k t wnych 'nemo in eis'* 138,15.

Zaimek *ten* (14 razy). Użycie tego zaimka wykazuje wyraźną zależność od składni łacińskiej i nieraz kłóci się z polskimi regułami gramatycznymi. Osobliwe jest użycie w funkcji podmiotu formy nom. pl. n. *ta* jako ścisłego odpowiednika łac. *haec*: *Napyfana bǫdzcze t a 'scribantur haec'* 101,19 (*Napyfana budze ta P*). Jest to latynizm; o ewentualnym pośrednictwie czeskim w jego zapożyczeniu świadczyć może powyżej zacytowany zapis z P, jednak nie we wszystkich psalterzach staroczeskich zastosowano taką właśnie konstrukcję, bo np. w W i K figuruje forma *to*, użyta zgodnie z duchem języka słowiańskiego. Podobnej formy należałoby oczekiwać w wersecie 143,18, gdzie jednak zdanie *beatum dixerunt populum, cui haec sunt* przetłumaczono niezręcznie zdaniem *Blogoflawony rzekly komv (!) lud gemv fǫ c z y*, a więc z zastosowaniem formy nom. pl. m. W P ǫ widnieje forma *ty*, w P *ta*, u Wujka po prostu *lud, który to ma*.

Inna osobliwość to nom. sg. f.: *wedzecz bǫdǫ yfz rǫka twoya t a sciant, quia manus tua haec'* 108,26. Obcy polszczyźnie jest tu i szyk (zaimek na końcu, a nie na początku wypowiedzenia), i uzgodnienie podmiotu z orzecznikiem pod względem rodzaju. Czesi i tu bywają bliżsi duchowi swego języka stosując jako podmiot *to*. Uzgodnienie rodzaju widać też w wypowiedzeniu *ta wrata gofpodzynowo (!) 'haec posta Domini'* 117,19 (*ta wrata W, K, P*) - tym razem tak samo jak w tekstach czeskich.

Zwykła w polszczyźnie forma *to* pełni funkcję podmiotu w czte-

rech innych wypowiedzeniach, w tym także wówczas, gdy jako orzecznik występuje rzeczownik męski, a więc bez łacińskiego uzgadniania rodzaju: *T o bog moy `iste Deus meus` KM,3.* Pozostałe przykłady: *T o morze wielike yszyrokie rókama `hoc mare magnum...` 103,26,* *T o dzalo gych `hoc opus eorum` 108,19,* *T o otpoczywane moga naweky wekom `haec requies mea` 131,15.*

Inne przykłady: *C z y sá wydzely dzala `ipsi viderunt opera` 106,24,* *Ot gospodna stalo se to `a domino factum est istud` 117,22,* *T a mś vczeszyła sá `haec me consolata est` 118,50 (ta i haec odnosi się tu do wyrazu nadzieja, spes), T a vczynona gest my `haec facta est mihi` 118,56 (haec odnosi się do rzeczownika lex użytego w zdaniu poprzednim, w tekście polskim rodzaj żeński jest błędny, bo zaimek odnosi się do rzeczownika zakon)²⁰.*

Zaimek anaforyczny *on* (9 razy): *O n y zghinó `ipsi peribunt` 101,27,* *Ale o n y rozgarzaly gy wradze swogey `ipsi autem excerbaverunt eum` 105,41,* *Kłócz bódó o n y `maledicent illi` 108,27* *A o n odkupy yzrahel lychot gego `et ipse redimet Israhel` 129,8 i in.*

Zaimek *wszytek* (8 razy): *w s z i t c z y iako odzeye starayó sif `omnes sicut vestimentum veterascent` 101,27,* *w s z y t k o otczyebye czaka by dal gym karmó wczas `omnia a te exspectant` 103,28,* *w s z y t k o napelnyono bódze dobroczy `omnia implebuntur bonitate` 103,29,* *w s z y t k o yvszprzepowedsano gest `per omnia iam supra dictum est` S,25²¹,* *w s z y t k o slwdzy twoge (i) `omnia serviunt tibi` 118,91,* *Blogoflauoni w s z y t c z y gysf se boyó gospodna `beati omnes` 127,1,* *ofromoczeny bódzche yobroczeny opak w s z y o z y gysf nenazrób syon `convertantur retrorsum omnes` 128,4,* *naxógach twogych w s z y t o z y pyssfany bódó `in libro tuo omnes scribentur` 138,15²².* Jak widać, tłumaczy się tu zawsze *omnes* przez *wszytcy*, *omnia* zaś przez *wszystko*. W tym drugim wypadku zachodzi różnica liczby między Fl a Wulgatą. W Pl jest tak samo z wyjątkiem 103,28, gdzie czytamy *wszystky [...]* *czakayó*.

Zaimek pytajny *ktory*: *K t h o r y módry `quis sapiens?` 106,43.*

²⁰ W zdaniu *Bo czygyfs dzalayó lychotó nadrogach gego nachodzyly* 118,3 forma *ci* pełni zarazem funkcję zapowiednika zespolenia. W Wulgacie zapowiednika tego nie ma: *Non enim, qui operantur...*

²¹ Błąd tłumacza, por. np. *prziése wffye P.*

²² Ponadto zaimek ten występuje także w funkcji wołacza: *Blogoflaw dusza moya gospodna ywszitko czsofsz wamnye gest ymenv swótemv gego `banedic, anima mea, [...] et omnia, quae [...] sunt` 102,1.*

Osobno wymieniamy zaimki względne *jen(że), co(ż), kto(ż), który,* *ktorykole* jako pełniące przede wszystkim funkcję wskaźników zespolenia, ale wchodzące też w typowy dla podmiotu związek składniowy z orzeczeniem. Szczególnie charakterystyczne są przykłady użycia wyrazów *jen, jenże* na początku wersetu.

jenż, jenże (118 razy): *G e n z sje sflutuge nadewszemy lichotamy twimy g e n z e vzdrawuge w/zeczki nyemoczi twoge* `qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas` 102,3, *G e n z wyplaczuge zezraty ziwot twoy, g e n s z e corunvge czebe wnylofirdzy awflutowanyv* `qui redimit..., qui coronat` 102,4, *Zapomnyely sř boga g e n s z z bawil ye g e n s z e vczynyl weligee rzeczy wegypcze* `Deum, qui salvavit eos, qui fecit magnalia in Aegypto` 105,22, *Wywodź obloky odkoncza szeme blyzkawycze wdezdz wczynyl. G e n s z e wywodzy wyatry sřkarbow s woych* 134,8 i in. (w Wulgacie zawsze *qui*);

jen (20 razy): *nebylo yenby pomogl* `nec fuit, qui adiuvalet` 106,12, *any břdz / g e n b y smylowal se* `nec sit, qui misereatur` 108,11, *Wefoly czloweg g e n sř smyluge* `iucundus homo, qui miseretur` 111,5, *Blogo ślawony gofpodzyn g e n ne dal gest nas wvlapene zřbom gych* 123,5 i in.

co, coź (3 razy): *wzitzko c z s o s z wemnye gest* `omnia, quae intra me sunt` 102,1, *tczem, c z s o chowayř vřtawenye yego* `his, qui servant testamentum` 102,17²³, *wřzzytko c z s o wnych gest* `omnia, quae in eis sunt` 145,4;

kto, ktoź (2 razy): *nebyl k t o b y l (zam. ktoby) mne pořznal* `qui` 141,5, *k t o s z chce przeto zbawon bycz tako otroyczy rozvmey* `qui` S,26;

ktory, ktorykole: *k t o r z y zle (czynili) woghen wekvgy (přjdř)* `qui` S,39, *K t o r y k o l e chce zbawon bycz przedewřzym potrzbyřzno gest aby dzerřzal krzeřcan/kř wery* `Quicumque vult salvus esse` S,1.

h) Ponadto podmiot wyrażany był szeregami złożonymi z różnych części mowy:

przymiotniki i rzeczowniki: *M ł o d c z y y d z e w y c z e ř t a r z y se m ł o d z y m y chwalcze ymř panowo* `iuvenes et virgines, senes cum iunioribus laudent nomen domini` 148,12,

przymiotnik i zaimek: *Ne m a r t w y břdř chwalycz czebe gořpone any w ř z y t c z y gyřz řřpaysř dopekla* `non mortui [...]

²³ Brak zgody z orzeczeniem wynika oczywiście z defektywności paradygmatu zaimka *co* jako nie mającego liczby mnogiej.

neque omnes" 113,26, ponadto *Podobny bódó gym gyfz czynó to y w f z y t - c z y gyfz dbayó wne`similes illis fiant, qui faciunt ea, et omnes, qui confidunt in eis` 113,16; 134,18, gdzie szereg tworzą nie ujęzykowlony (zerowy) zaimek ci i zaimek wszyscy.*

Nie należy tu zapewne szereg *ty a skrzynia* w zdaniu *Wstan pane wtopczywane twogey (zam. twoge) ty a skrzynia swótofczy twogey`surge, domine, [...] tu et arca sanctificationis tuae` 131,8.* Forma orzeczenia wskazuje na to, że szereg ten występuje w roli wołacza, stoi więc poza związkami zdania.

1) W w. KE,13 podmiot jest powtórzony: *s z y w ó c z y s z y w ó c z y ten bódze spowedacz tobe`vivens vivens ipse confitebitur tibi`²⁴.*

Podmiot wyrażony dopełniaczem

Dopełniacz jako przypadek podmiotu trafił się w Fl BC tylko 10 razy:

w zdaniach orzekających o nieistnieniu:

a) rzeczownik (6 razy): *tamo lafzóczi zwyerz gemvzs nyegescz c z y f l a`quorum non est numerus` 103,26, przyfsla kobilka y chróft, gemvzs nebylo c z y f l a`cuius non erat numerus` 104,33 (nebieffe czyfła W, Kl, P), bo negest m o l w y wyszycze mogem`quia non est sermo` 138,3 (nye yest molwa Pł), welkofczy yego ne k o n c z a`non est finis` 144,3, wgych sze nyegest z b a w y e n y a`in quibus non est salus` 145,2 m ó d r o s c y gego negest c z y f l a`non est numerus` 146,5;*

b) przymiotnik: *ne m o c s n e g o yako bog nafs`non est fortis sicut Deus noster` KA,3;*

c) zaimek: *Zghyncze grzyfzny [...] tako yfby g i c h nyeblylo`ita ut non sint` - w Wulgacie podmiot nie jest w tym zdaniu wyrażony 103,36 (gich nebud W);*

w zdaniu orzekającym o istnieniu ograniczonym: *malo je g y o h vczynylo`et pauci facti sunt` 106,39 (malo gich vczynyeno gest P);*

w związku z zaimkiem liczebnym: *Kelko gest d n w o (zam. dnw) fivghy twego`quot sunt dies servi tui?` 118,84 (Kolyko gest dny W, Kl, P).*

²⁴ Zob. też wyżej *kamień ... ten* (punkt b).

We wszystkich tych przykładach zachodzi wyraźna różnica w stosunku do składni łacińskiej wymagającej tu mianownika, natomiast nie ma pod tym względem różnicy w stosunku do psalterzy czeskich, które zawsze w tych miejscach mają dopełniacz, tyle tylko, że inną ma na ogół postać orzeczenie (*nenie*).

O czterech przykładach użycia mianownika w zdaniach zaprzeczonych zob. s. 9, 10, 11. Trzykrotnie zastosowana składnia typu *nie jest* (*nie jeść*) + nom. uważana jest za wyjątkową w polszczyźnie, typowe bowiem konstrukcje w zdaniach zaprzeczonych miały postać *nie* + gen. lub (może pod wpływem łacińskim) *nie jest* + nom.²⁵ Jest rzeczą prawdopodobną, że owa wyjątkowa konstrukcja powstała przez kontaminację konstrukcji typu łacińskiego z konstrukcją typu słowiańskiego, zapewne nie bez udziału wzoru czeskiego, którego rola polegałaby tu tylko na zasugerowaniu przypadku podmiotu: *non est numerus* ∅ *nenie čísla* ∅ *nie jest czysła*²⁶, *non est sermo* ∅ *nie mořwy* (*nenie řeči*) ∅ *nie jest mořwy*.

Podmiot wyrażony celownikiem

Jak pisze K. Pisarkowa, "stanowisko [...] podmiotów celownikowych nie jest dostatecznie wyjaśnione"²⁷, uważa się bowiem na ogół zdania, w których podmioty takie miałyby występować, za bezpodmiotowe, a formy celownikowe za pełniące rolę dopełnień²⁸.

W Fl BC jest osiem wypowiedzeń, w których można by się doszukiwać podmiotu celownikowego. Celownikiem zaimka lub (rzadziej) rzeczownika wyrażony tu jest nosiciel stanu duchowego lub fizycznego²⁹:

²⁵ W. Śmiech, *Polskie nie ma 'abest'*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 12, 1966, s. 24, Pisarkowa, op. cit., s. 25-26.

²⁶ Jest to tym bardziej prawdopodobne, że wyraz *czysła* uważano za użyty pod wpływem czeskim, por. S. Urbáček, *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*, cz. I. *Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946, s. 105. Czeskiego pochodzenia tego wyrazu nie wykluczają M. Basaj i J. Siatkowski, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 11, 1973, s. 89.

²⁷ Pisarkowa, op. cit., s. 31.

²⁸ Np. w odniesieniu do dzisiejszej polszczyzny Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1953, s. 37, 42; S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 78.

²⁹ Pisarkowa, op. cit., s. 29.

z a l m v gest bilo 'poenituit eum' 105,43, Czo gest t o b e morfe 'quid est tibi, mare?' 113,5³⁰ Dobrze m n e 'bonum mihi' 118,71, Gorze m n e 'heu mihi' 119,5, dobrze t o b e b d z e 'bene tibi erit' 127,2, Ne wmoży kona b d z e ymecz wolś any wśczaśkach m d f z w y c h (1) lvbycz se b d z e g e m v 'nec in tibiis viri beneplacitum erit ei' 146,11, Dobrze lvbo gest p a n v 'beneplacitum est domino' 146,12, lvbo gest g o s p o d n v wlvdv swogem 'beneplacitum est domino in populo suo' 149,4³¹.

Podmiot wyrażony bezokolicznikiem

Bezokolicznik w funkcji podmiotu wystąpił pięciokrotnie. Trzy razy jest to pojedynczy wyraz, dwa razy szereg: *Człłzcz moya [...]* *ft r z e d z zakona twego 'portio mea [...]* *custodire legem tuam*

T a b e l a 1

Zestawienie sposobów wyrażania podmiotu w Fl BC		
Podmiot wyrażony mianownikami	pojedynczy rzeczownik	630
	podwojenie, szereg rzeczownikowy	14
	liczebnik	1
	przymiotnik, imiesłów	47
	zaimek (w tym względny)	240
	inne	5
Podmiot wyrażony dopełniaczem		10
Podmiot wyrażony celownikiem (?)		8
Podmiot wyrażony bezokolicznikiem		5
Razem		959

³⁰ Dalszy ciąg tego zdania zawiera nom. zamiast oczekiwanego datiwu, co wynika ze zbyt dosłownego przekładu: *Czo gest t o b e morfe y/z vczekalo gestz t y yordane y/z obroczył se opak 'et tu, Iordanis'*. Tak samo tłumaczyli Czesi i autor Pł.

³¹ W odpowiednim fragmencie Pł jest jeszcze jeden przykład takiej konstrukcji: *kako wiesioło przebywać b r a c i e j w jedno 132,1*. Fl zawiera w tym miejscu formę narzędnika: *kako wejśelo przebywacz braczś wgedno 'habitare*

118,57, *Prozno/cz gest wam przedswatlo/czsz w st a y d c z* (1) `vanum est vobis ante lucem surgere` 126,3, *kako dobrze [...] przebywac s bracsz wyedno`quam bonum [...] habitare fratres in unum`* 132,1, *Dobrze gest p f a c z vpana nysz p f a c z weczloweka`bonum est confidere in domino quam confidere in homine`* 117,8, *Dobrze gest d b a c z albo n a d z e y d m y e c z* (glosa) *wgo-spodzynv nysz d b a c z wks/d/szsta`bonum est sperare in domino quam sperare in principibus`* 117,9.

Podmiot konotowany przez końcówki form osobowych

a) Tekst zawiera 1122 wypowiedzenia, w których podmiot nie jest wyrażony, konotują go natomiast końcówki 1., 2. lub 3. osoby, np.³²:

Pyacz b d d go spodnv wszywocze meem`cantabo Domino in vita mea` 103,34, *Alyk p o l o s z s n e p r z y i a c z e l e t w o y e p o d n d z e k n o g t w o g y c h`donec ponam inimicos tuos...`* 109,2, *zakona twego n e z a p o m n a l g e s m`legem tuam non sum oblitus`* 118,109, *zbawon b d d`salvus ero`* 118,117, *b y c h s t r z e g l s i o w a t w o y a`ut custodiam verba tua`* 118,101, *Przysdgl g e s m y w s t a w y l g e s m s t r z e d z s d d o w p r a w d y t w o g e y`Iuravi et statui custodire...`* 118,106, *Acs d a m s e n o c z y m a m o g y m a`si dederero somnum...`* 131,4, *Obetnycze moge panv w r o o s z`Vota mea Domino reddam`* 115,8, *wczynyeny g e s m y y a k o w c z e s z e n y`facti sumus sicut consolati`* 125,1, *b l o g o s l a w y l i s m y w a m w y m d p a n o w o`benediximus vobis in nomine Domini`* 128,7, *W n y d z e m w f t a n g e g o`Introibimus in tabernaculum eius`* 131,7;

powelbyon y e s b a r z o`magnificatus es nimis` 103,1, *P r z y m y s l u g h s t w e g o w d o b r e`Suscipe servum tuum in bonum`* 118,122, *n a w e k y z a l o s z y l g e s g e`in aeternum fundasti ea`* 118,152, *w z m n o s z y s z w d u s z y m o g e y s y l d`Multiplicabis in anima mea virtutem`, s t r a c y s z w s z y t k y`perdes omnes`* 142,14, *P o y c z e p a n v p e n e n o w e`Cantate Domino canticum novum`* 149,1, *B d d z e c z e c z y r p a c z*

fratres in unum`. Celownik w zdaniach typu *prozno/cz gest wam przed swiatlo/czsz w st a y d c z* jest w a m przed swiatlo/czsz wstajac i swierz, j e m u s nie je/cz czysza uwazany za dope/nia-nie, podmiotem jest tu bowiem bezokolicznik lub gen. rzeczownika.

³² Rozstrzelonym drukiem oznaczono występujący w zdaniu poprzednim wyraz, do którego odnosi się podmiot, oraz orzeczenie w zdaniu bezpodmiotowym.

wody wwejselw zaftvdzen zbawyczelowych `Haurietis aquas in gaudio...`
KI,4 i in.

Myloftzywy ymyloferdny gospodzyn [...] Nenawyeki gnywa-
czse bódze, any nawyeki grozicz sie bódze. Nye-
podlvgrzechow nafzich czyhyl nam, any podle lychot nafzych od-
placzył nam 102,8-10, On gospodzyn bog naasz [...] Pomnyal yeft nawyeki obrzód swoy słowa yeft rozkazal wty-
sszcz pokolenyv. Czfozz vlozyl yeft kvabrahamowy yprzyssęgy
swoyey kv ysaakowi. Yvstawił yeft ono iakobowy wkazen [...] Ne-
zostawił czlowyeka zawadzycz gym, ykaral zanye krole [...] Po-
słial przed nym mśza wfugó 104, 7-10, 14, 17, ypowyszyly sō se
welny [...] Wstópóyó (l) asz donaba ystópayó asz
doglądnbokofczy 106,25-6, Ipoładzyl tamo laczne ywstawyly
sō mafto przebyta. Ysyaly sō rolye ysadzylly sō wyn-
nyce yczynnyly owocz narodzena 106,36-7, anechczal yeft bo-
gosłavena yoddalono bódze odnego 108,16, Ioblekl
se yeft wprzeklódcze [...] Bódz yemv yako odzene gym je o-
dzewa `fiat ei sicut vestimentum` 108,17-18, Szywa bódze d v s z a
moya ychalycz bodze cze 118,175, Gospodzyn vmarfa
yofzywa wwozdy dopekla ywywozdy KA,9 i in.

W Wulgacie i w psalterzach staroczeskich jest dokładnie tak sa-
mo. Według K. Pisarkowej "podmiot »zerowy«, domyślny, pojawia
się w polszczyźnie dopiero w XV w. [...] jest cechą składni dość
już swobodnej, bo wypracowanej, rozwiniętej [...]. Brak tych cech
np. w języku XIV-wiecznych Kazań gnieźnieńskich, w których zgodnie
z niepisaną, ale sztywną, niewolniczą normą każdy podmiot musi być
wyrażony"³³. W świetle tych uwag przykłady podmiotu domyślnego z
Psalterza floriańskiego jawią się jako wymuszone przez werbalną
metodę przekładu.

b) Osobno wymieniamy przykłady (w liczbie trzydziestu) wypo-
wiedzeń, w których podmiot nie jest nawet konotowany końcówką 3
osoby, ponieważ orzeczenie imienne pozbawione jest czasownika po-
siłkowego:

p a n e b o f z e m o y , p o w e l b y o n y e s b a r z o [...] o g a r n y o n
śwyetlo/czō jako odzyenym. R o z c z ō g a y ó n e b o y a k o ſ k o r ó `exten-
dens` [...] Z m a c z a y ó c z y g o r i z w y ſ o k o ſ c z y g i c h 103,1-3; 14,

³³ Pisarkowa, op. cit., s. 28.

Chwalcze gospodna esze dobry 105,1, Chwalcze gospodna bo dobry 106,1, Blogoslawoni mŕsz genŕze ŕe boy gospodna [...] myłofczywy ymyłoferdny yprawy 111,1; 4, Kto jako gospodzyn bog nafs gen nawyŕokofczy przebywa [...] Pobudza yocz otzfeme nedofstatecznego azgnoya wznafsza yŕ ('erigens') vbogego 112,5-6, Chwalcze pana bo dobry 117,1; 29, ne dwa wszdy ale gedem gest krystus. Gedem zagifcze neobroczenym boŕŕstwa wczalo ale przyyŕczym czloweczŕstwa wboga. Gedem ow ŕzeyŕ neŕme ŕzanym potŕtawy S,32-34, Swecza mogem (zam. nogam) mogym ŕlowo twoje yŕwatłofcz ŕdzam albo ŕtye ŕzkaŕ mogem 118, 105, welyky gest gospodzyn [...] Wywodz ŕ ('educens') obłoky odkonczy ŕzeme 134,5; 7, Blogoslawony pan bog moy genŕze vczy rŕcze moge [...] Myłoferdze moge yvbeŕŕzenye moge przygemczamoy yzbawyczel moy. Zafłonyczel moy ywen gefm pfał 143,1-3, Gospodzyn vmarfa yoŕszywa wwodzy dopkla ywywodzy [...] Krzeŕŕŕ ŕprochv vbogego KA 9, 11 i in.

I w tym wypadku takie a nie inne ukształtowanie składniowe to wynik dosłownego tłumaczenia tekstu obcego. Tak więc i do tej kategorii przykładów (a może raczej do tej przede wszystkim kategorii) odnoszą się przytoczone wyżej uwagi K. Pisarkowej.

WYPOWIEDZENIA BEZPODMIOTOWE

Umieszczamy tu właściwe zdania bezpodmiotowe, to znaczy takie, w których nie występuje ani zjawisko konotowania ani domyślności podmiotu. Są to bardzo rzadkie w tekście wypadki.

a) Szczególnie ważna jest kategoria wypowiedzeń z orzeczeniem wyrażonym formą 3. osoby liczby mnogiej, o nieokreślonym wykonawcy czynności. W przeciwieństwie do kategorii wymienionych poprzednio, konstrukcja ta jest samodzielna, niezależna nie tylko od łacińskiego, ale także w znacznej mierze od czeskiego tekstu psalterza. Przykładów jest zaledwie pięć:

Cŕocz dadasz tobe albo czŕocz przyłofŕ tobe kv yŕzykv lczywemv (zam. lŕczywemv) 'Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?' 119,3 (przyłozy W), Ieruzsałem gefz ŕtawŕ jako maŕto - 'quae aedificatur' 121,3 (ŕie ŕtawŕ Kp), Bŕdzce jako ŕyano ŕtrzeŕŕne geŕz drzewey nyŕz ge wytargayŕ zwŕdne 'quod

priusquam evellatur, exaruit` 128,5 (sie witrhne W, wietrzno gest [!] P), Gospodne takoly sz y w o `sicut vivitur` KE,10 (tak zywo gest byty P).

Tekst Wulgaty ma w tych miejscach formy 3. osoby strony biernej, teksty zaś czeskie na ogół postępują za Wulgatą. Psalterz puławski ma stan dokładnie taki sam jak Fl BC. Tłumaczenie łacińskich form sg. pass. przez polskie formy 3. osoby pl. act. to zjawisko dość częste w psalterzach polskich³⁴.

Pozostałe przykłady wypowiedzeń bezpodmiotowych nie tworzą zwartej grupy.

b) Niekiedy wypowiedzenia takie tłumaczą łacińskie zdania bezpodmiotowe z orzeczeniem wyrażonym formami 3. osoby sg. perf. pass. W tekście polskim mamy albo konstrukcje złożone z imiesłowem biernym albo czas przeszły złożony. O nieokreśloności podmiotu świadczy użycie rodzaju nijakiego: Ystaal fynees (...) Y g y m y a n o y e m v y e s t zaprawotó `et reputatum est ei, poczytano mu` 105,31 (ymyano Pł, obraczono gest P), ysluzyly s o rytym balwanom gich y v c z y n y l o s i e w p o g o r z e n y e e `et factum est in scandalum` 105,34 (ystaalo sie gym gest ku wraży P). Dwa inne przykłady są dość dziwaczne wskutek niezgrabnego tłumaczenia: Yako g e s t o t k a r m e n o n a d m a c z e r z o s w o g o t a k e s c h o t p l a t a d v s z y m o g e y `sicut ablactatum est super matre sua` 130,4 (Iako od doyony Pł wedle odmiennej wersji Wulgaty: *ablactatus est*; w psalterzach czeskich różne wersje)³⁵, Yrozgnyewal s y e y e s t r o f e r d z y y m g o s p o d z y n n a l v d s w o y , y o m r z a l o y e s t g e y d z e d z y n y s w o y e y `et abominatus est hereditatem suam` 105,38 (y ssyadl yest dziedziny Pł, y omyrzała gest gey diedyna W, y zmyrzkował gest dyedynv P).

c) Wypowiedzenie z czasownikiem być w 3 osobie liczby pojedynczej rodz. nijakiego: Slawa oczczv ysynow (i) yswótemv dvchw yakosz b y l o n a p o c z a n t k v y u z y z w s z d y (i) y n a w e k w e k o m a m e n `sicut erat` 108,31.

d) Wypowiedzenia z wyrazami potrzebizno i czas w funkcji predykatywnej: *potrzebyszno* (i) *gest aby dzerzszal krzejcankó weró* S,1, *Ale poftrebezno* (i) *gest kv wecznemv zbawenv aby opleczene* (...) *werzil* S,27 *'opus est'*, *Czas vczynena gospodne* *'Tempus faciendi, Domine'* 118,126.

³⁴ E. Deptuchowa, *Odpowiedniki łacińskiego passivum w psalterzach staropolskich*, Wrocław 1985, s. 103.

³⁵ Wujek wprowadza tu rzeczownik, tłumacząc *ablactatus est* przez dzieciątko ostawione.

O wypowiedzeniach typu *żał mu jest było, dobrze mnie*, które można pożytywać za bezpodmiotowe lub za zawierające podmiot w celowniku zob. s. 17.

SPOSOBY WYRAŻANIA ORZECZENIA

Orzeczenie werbalne

a) Orzeczenie wyrażane jest w Fl BC najczęściej (1638 razy) formą osobową czasownika - prostą bądź peryfrastyczną:

duch przenie wnyem `spiritus pertransibit in illo` 102,15, *wyno w wesseliy serczse czlowyeczse* `vinum laetificet cor hominis` 103,16, *nebesze wpostaczoch [...]* *gich nemoczny* `non erat in tribubus eorum infirmus` 104,36, *Pan strzeszy weszca twego* `dominus custodiat introitum tuum` 120,8, *Acz wstóp pń nanebo ty tamo ges acz wstóp pń dopokla tuty ges* `si ascendero in caelum, tu illic es, si descendero in infernum, ades` 138,7, *spytay mń yposznay droghy moga* `interroga me, et cognosce semitas meas` 138,22, *zamant moy przed nym poweday* `tribulationem meam ante ipsum pronuntio` 141,2 *dny gego yako czen myyay* `dies eius sicut umbra praetereunt` 143,5, *Wynydze dyabel przednohy gego* `egredietur diabolus ante pedes eius` OH,8 i in.

Aby w wyodl chleeb zszemye `ut educas panem de terra` 103,16, *Pyacs bód pń gospodny wszywocze meem* `cantabo domino in vita mea` 103,34, *przypadl byl strach gich nadnymy* `incubuit timor eorum super eos` 104,37, *oghen aby swecyl gym przesznoch* `ignem, ut luceret eis per noctem` 104,38, *Kto moly cz bód ze mocy gospodnowy* `quis loquetur potentias domini?` 105,2, *Chwalycz cze bód pń [...]* *gospodne* `confitebor tibi [...], domine` 107,3, *Norze vzsalo gest yvczeklo yordanyz obroczyl sie gest opak* `mare vidit et fugit, Iordanis conversus est retrorsum` 113,3, *Gospodzyn bód ze sód zycz kragie szemske* `dominus iudicabit fines terrae` KA,16 i in.

W dwudziestu wypadkach forma osobowa czasownika opatrzona jest glosą, np. *Kako slyvtawa syealbo smyluwa sye* `quomodo miseretur` 102,13, *nyenachyly albo naklony sye* `non inclinabitur` 103,6. Glos nie uważamy za osobne zdania.

Osobnym zjawiskiem jest orzeczenie podwojone o funkcji ekspresywnej: *Gyfto mowa z gynaaczycze z gynaaczycze asz do zalożena wney`qui dicunt: exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea` 136,10, rzecze wŹytek lvd b d z b d z`dicet omnis populus: fiat, fiat` 106,47. Traktujemy te formy jako powtórzone zdania.*

Innego rodzaju podwojenie, wywodzące się z hebrajskiej konstrukcji inf. abs. + verbum finitum³⁶, polega na poprzedzeniu formy osobowej imiesłowem czynnym czasu teraźniejszego. W oryginale wyrażało ono intensywność czynności: *Ogarnaydycz ogarnaly s d`circumdantes circumdederunt` 117,11 (Obklyczygyczi obkliczyly P), KaŹzn d kaŹznyl`castigans castigavit` 117,18 (Trefkcie trefktał P) Idancz chodzily`euntes ibant` 125,7 (Gducze ydiechu W), przydycz przyd d`venientes [...] venient` 125,8 (Przigducze [...] przygdu W), blogoŹlawancz blogoŹlawycz b d d`benedicens benedicam` 131,16 (pozegnage pozeħnam P). Konstrukcję tę spotyka się jeszcze np. u Wujka (np. *Karzac karał 117,18*), choć Wujek starał się ją jakoś inaczej wyrazić, nie redukując jednak liczby wyrazów, por. np. *wracajac przyjdą 125,8*. W Fl C występują przed orzeczeniem imiesłowowe formy kontynuujące dawny biernik (na -ac), inne niż w psalterzach czeskich, będące więc rezultatem niezależnego od czeszczyzny tłumaczenia z łaciny. Można by się zastanawiać, czy w świadomości pisarzy imiesłowy te pełniły funkcję podmiotu.*

Form praeteriti typu *dobywal gesm, Źye geŹt Źlutował* nie uważamy za orzeczenia słowno-imienne, ponieważ w ówczesnej polszczyźnie dawne słowo posiłkowe uległo już skróceniu lub zupełnej redukcji, przechodząc do kategorii końcówek fleksyjnych, funkcję tematu fleksyjnego narzucając imiesłowowi na -i³⁷. Jeśli w Fl występuje ono jeszcze w swej starej pełnej formie, to tylko jako archaizm o funkcji stylistycznej³⁸.

³⁶ M. A l t b a u e r, *O pewnej funkcji nieodmiennego imiesłowu czynnego czasu teraźniejszego w polszczyźnie*, [w:] *Studia linguistica in honorem Thadaei Lehr-Spiawinski*, Warszawa 1963, s. 333-335.

³⁷ A. K o w a l s k a, *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na -i w języku polskim*, Katowice 1976, s. 30, 62. M. C y b u l s k i, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988, s. 379-380.

³⁸ C y b u l s k i, *ibidem*.

B.T.K.

W zwrotach *za niczse imieć* i *za nieczso imieć* można by ewentualnie widzieć przykłady łącznika *imieć* z wyrażeniem przyimkowym w funkcji orzecznika: *z a n y c z s e g y m y e l y s b s z e m b k e d n e* "lekceważyli, pro nihilo habuerunt" 105,24, *G o s p o d n e c z o f z g e s t c z l o w e k [. . .] u j s z g y z a n e c z s o y m a s z* "poważasz, reputas" 143,4. Jednak ze względu na to, że czasownik znaczy tu "uważać, poczytywać", trafniejsze będzie chyba interpretowanie tych zwrotów jako orzeczeń słownych z dopełnieniem przyimkowym³⁹, tak jak np. *w n i m a ć z a c o ś* 118,119.

Wśród prawie tysiąca przykładów są też zwroty frazeologiczne w funkcji orzeczenia, np. *d a l e k o v c z y n y l o d n a s l y c h o t y* "longe fecit" 102,12 *o n w n y c z e d o w e d z e n e p r z y y a c e l e n a f z e* "odbiere" wartość, ad nihilum deducet" 107,14 (w *n y c z e z w w e d e P*), *D o m a a r o n n a d z e y b , y m a l y e s t w p a n v* "speravit" 113,18 (*n a d y e g y g m y e l P*), *W p o m y ś c z y y m a l g e s m [. . .] y m b t w o g e* "memor fui" 118,55, *L y c h o t a w n e n a w y s z c z y y m a l g e s m* "odio habui" 118,163 (w *n e n a w i s t g m i e l s e m K l*) i in. Liczebności tej grupy nie da się wyraźnie określić, bo trudno jest odróżnić, nie dysponując ówczesnym poczuciem językowym, zwrot będący składnikiem od połączenia dwóch składników. Trudność spotęgowana jest możliwością oddziaływania wzoru łacińskiego lub czeskiego: niejednokrotnie nie wiadomo czy tłumacz zdawał sobie sprawę z tego, że ma do czynienia z utartym zwrotem, gdy słowo w słowo postępował za Wulgatą.

W Psalterzu puławskim znajdują się w odpowiednich miejscach tekstu orzeczenia wyrażone przeważnie tak samo. Wersje odmienne trafiły się tylko sześć razy: na miejscu orzeczeń zwrotnych tłumaczących łacińskie formy *passivi* czasów przeszłych Pł ma orzeczenie imienne: *F l m ó c z y l y s b s y e* "tribularentur" - *P ł m ó c z e n y* 105,42; 106,6; 19; 28 *f e r c z e m o y e z a m ó c z y l o s e y e s t w e m n e* "conturbatum est" - *P ł z a m ó z o n e y e s t* 108,21, *N e g e s t s e v t a g y l a v s t a m o g a o t c z e b e* "non est occultatum os meum" (błąd tłumacza - *usta* zamiast *kość*) - *P ł N y e y e s t v t a y o n a* 138,14.

Znacznie więcej jest takich różnic między Fl a psalterzami czeskimi, które oddawały łacińskie *passivum* przeważnie konstrukcjami z imiesłowem biernym, por. np. *p o w y s z y l y s b s e w e l n y [. . .] g e g o* "exaltati sunt" 106,25 (*z w y j f e n y g s u P*), *r o z m n o z z y l y s b* "mul-

³⁹ P i s a r k o w a, op. cit., s. 56-57.

tiplicati sunt 106,38 (wsplozeny su P), vsta [...] otworzyła sō
 `apertum est 108,1 (otewrsiena su P, Kl), gesm se zamōczył `sum tur-
 batus 118,60 (neysem muczen P), vsmeryl ges san `(zam. gesm), hu-
 miliatus sum 118,107 (Ponyzen gfem P), Ne gest se vtagyla vsta (!)
 `non est occultatum os 138,14 (Nenie vtagena W) i in. W wymienio-
 nych tu wypadkach P i psalterze czeskie oddają tekst Wulgaty w
 sposób bardziej dosłowny⁴⁰.

b) Dwa razy funkcję orzeczenia pełni wyraz niē powstały przez
 zrost negacji i formy werbalnej jest: welkojszy yego nekonzha `magni-
 tudinis eius non est finis 144,3 (nenye konczie W), nemoczneho yako
 bog nafs `non est fortis sicut deus noster KA,3 (nenye jylny P).
 Forma niē zasługuje na uwagę jako wprowadzająca konstrukcję ro-
 dzimą, niezależną od wzoru łacińskiego.

c) Dwukrotnie użyto orzeczenia werbalnego złożonego z czasowni-
 ka modalnego mieć i bezokolicznika: od yd pr y d z e (!)
 y m a sdydz szywe ymartwe `przyć ima, venturus est S,37 (przydz
 yma P i, w psalterzach czeskich inne konstrukcje), wszytchy lvdze
 wft a c z y m a y s `resurgere habent S,38 (wftaty mayu W). Przy-
 kładów tych nie można uważać za jednorodne, bo pierwszy z nich
 wykazuje samodzielność w stosunku do Wulgaty i tradycji czeskiej⁴¹,
 drugi natomiast jest powtórzony za obcym wzorem, choć mieści się
 w polskiej normie językowej⁴².

Bezokoliczniki w wymienionych konstrukcjach dałoby się też in-
 terpretować jako dopełnienia, a czasownik mieć jako zwykle orze-
 czenie werbalne, jednak ze względu na wyraźnie modalną funkcję
 tego słowa (znaczenie `powinni w drugim przykładzie) oraz na wy-
 raźnie posiłkowy jego charakter (zwłaszcza w pierwszym przykładzie)
 idziemy tu za tymi autorami, którzy konstrukcje takie zaliczyli
 do orzeczeń złożonych⁴³.

⁴⁰ Większy wybór przykładów zob. C y b u l s k i, op. cit., s. 387 i n.

⁴¹ Mimo że występuje tu błąd podobny do błędu w W, gdzie czytamy przyde gest.

⁴² Wulgata ma tu późnołacińską konstrukcję inf. + habeo o funkcji takiej sa-
 mej jak funkcja analogicznej konstrukcji polskiej (por. H. K o n e c z n a,
 Użycie czasownika mieć jako słowa posiłkowego w języku polskim, "Prace Filolo-
 giczne" 15, 1930, 1, s. 271).

⁴³ Ibidem, s. 263-272, por. też S. J o d ł o w s k i, Podstawy polskiej
 składni..., s. 102, Encyklopedia wiedzy o języku polskim pod red. S. Urbańczy-
 ka, Wrocław 1978, s. 233. Zwroty typu zbawion być nie może, chce zbawion być,
 nie mogli ostaci (razem cztery przykłady) wymieniono wśród dopełnień (zob.
 s. 92, 93).

Orzeczenie nominalne

I. Orzeczenie z czasownikiem posiłkowym

Konstrukcja złożona z czasownika posiłkowego i orzecznika użyta została w Fl BC 232 razy. W funkcji łącznika występują czasowniki *być* i (znacznie rzadziej) *uczynić się* i *szczynić się*.

1. Przy łączniku *być* orzecznik wyrażany jest z reguły mianownikiem różnych części mowy, wyjątkowo narzędnikiem rzeczownika (2 razy, zob. pkt m), dopełniaczem skupienia rzeczownikowo-przymiotnikowego (tylko raz, zob. pkt l). Rzadko pełni funkcję orzecznika wyrażenie przyimkowe, wyrażenie porównawcze i przysłówki. Oto sposoby wyrażania orzecznika przy łączniku *być*:

a) Pojedynczy przymiotnik w nom. (35 razy, w tym 11 form prostych, 13 form złożonych i 11 dwuznacznych): *L v b b d z e* (zam. *b d d z*) *panv* *placebo domino* 114,9, *szyw b d d z* *vivam* 117,17, *ot gospodna stalo se to gest dzwywno* (!) *woczv najzv* *est mirabile* 117,22, *byl gesm pokogen* *eram pacificus* 119,6, *Gotow gesm* *paratus sum* 118,60, *podowen* (!) *b d d o* *st d p y d z* *czym wgezoro* *similis ero* 142,8, *gospodnowy s d* *fecze/zege szeme* *domini enim sunt cardines terrae* KA,13, *w e s s o l e e* *b d z* *gemv mlowenye moye* *iucundum sit* 103,35, *w e l y k e y e s t* *nanebech myloferdze twoye* *magna est* 107,4, *s l o d k e y e s t* *myloferdze twoye* *suavis est* 108,20, *Pyenyw podobne mnye* *b h y l y* *prawoty twoge* *cantabiles mihi erant* 118,54, *Dobry ges ty* *bonus es tu* 118,68, *spyewacze ymenv yego bo s l o t k y* *gest* *psallite nomini eius, quoniam suave* 134,3 i in. Włączyliśmy tu również zdanie *Wpam d z y w e k u y e* *prawy b d z e* *erit iustus* 111,6. W zdaniu tym przymiotnik *prawy* może być też pojmowany jako podmiot.

b) Użyto też orzeczenia przymiotnego tworzącego szereg połączony spójnikowo: *Prawy gest gospodne yprosty s d* *twoy* 118,137 - tak przynajmniej rozumiał ten fragment tłumacz, bo w Wulgacie jest inaczej: *iustus es, domine, et rectum iudicium tuum*, por. też *Praw yes Pł*, *Prawy yji W*.

Ponadto raz w funkcji orzecznika występuje zestawienie: *przymeny d s z y e* *ale t e n s z e g y s t y y e s* *tu autem idem ipse es* 101,28.

Stosując orzecznik przymiotny pisarz C (z części B prawie nie

ma przykładów) nie trzymał się niewolniczo tekstu łacińskiego: przekładał np. przysłówki przez przymiotnik (108,20; 134,3, zapewne 117,22), rzeczownik przez przymiotnik (KA,13). Nie ma też wyraźnych oznak ulegania wzorowi czeskiemu.

c) Pojedynczy imiesłów bierny czasu przeszłego w nom. (102 razy, w tym forma prosta 55 razy, złożona 3 razy, pozostałe formy są dwuznaczne): *semē gich nawyky sprawono bōdze* 'semen eorum in saeculum dirigitur' 101,29, *Tako yakoſz wſzytko yuſz przepowędzano geſt* 'supra dictum est' S,25, *Wefzelyl geſm ſō wtych geſzmy ſō powędzany* 'quae dicta sunt' 121,1, *Sydlo ſtargano geſt* 'Laquaeus contritus est' 123,7, *czmy neoczeneny bōdō* 'non obscurabuntur' 138,11, *zbawon bōdō* 'salvus ero' 118,117, *Bōdz ſercze moge ne pokalano wprawotach twogych aby ch neſa ſroman* 'fiat cor meum immaculatum in iustificationibus tuis, ut non confundar' 118,80; *blagoſlawoni bodzeſz* 'beatus es' 127,2 (... yes Pł), *Blagoſlawony geſ pane* 'benedictus es' 118,12, *zamōczone geſt ſercze moge* 'turbatum est' 142,4; *Dvſza naſza yako wrobi wytargnona geſt zſydla lowczow* 'erepta est' 123,6, *napelnona bōdze dvſza moya* 'implebitur' KM,9, *ſkrita geſt mocz gego* 'abscondita est' OH,7 i in.

d) Szeregowy orzecznik imiesłowowy tegoż typu trafił się 3 razy⁴⁴: *Orzecz odnykogo geſt wczynon any ſtworzon any porodzon* 'est factus nec creatus nec genitus' S,20, *Syn od oczcze ſamego geſt ne wczynon any ſtworzon ale porodzon* S,21, *oſromoczeny bodzche yobroczeny opak wſzyczy* 'confundantur et convertantur' 128,4.

Psalterz puławski zawiera przeważnie takie same orzeczenie z imiesłowem biernym. Nieliczne różnice polegają albo na tym, że Pł nie ma łącznika (123,6; 7; 130,4), albo na użyciu formy zwrotnej (118,163; 138,5), albo na użyciu 3. osoby pl. (*Gdyz bōdze ſōdō* 'iudicatur' Fl 108,6 - *Gdy gy ſōdō* Pł - zapis w Fl jest zresztą niejasny)⁴⁵. Wersje zastosowane w Psalterzu floriańskim bliższe są wersjom czeskim, a w niektórych wypadkach zależność jest oczywista, np. *potwirzona geſt* 138,5.

⁴⁴ Nie liczymy glosy: *ywybit albo wypōdzon yeſm* 108,22.

⁴⁵ *Bōdze ſōdō* można też czytać *bēdzie ſōdźiā*, na co wskazywałaby błędna forma z floriańskiej wersji Wulgaty: *iudicator* zamiast *iudicatur*.

e) Mianownikowa forma imiesłowu czasu teraźniejszego czynnego występuje w funkcji orzecznika zaledwie 3 razy, przy czym pierwsze z użyć jest zapewne rzeczownikowe: *Bydlǫczy ya gǫsm nǫzemy* 'incola ego sum in terra' 118,19 (w psalterzach czeskich różne rzeczowniki).

W pozostałych przykładach mamy do czynienia ze zbyt dosłownym przekładem z łaciny, przeniesionym zapewne z tekstu czeskiego: *Stoyǫcze byly noghy nǫzǫ wpalaczo ch twogych yerufszalem* 'stantes erant pedes' 121,2 (*Stogiecze biechu W*), *Bǫdzcze vzy twoge sfluszayǫcze glosfa modlytwy mogey* 'fiant aures tuae intendentes' 129,2 (*Budta vffy twogy posluchagyczie P*).

f) Trzykrotnie użyto zaimka dzierżawczego w nom.: *Moy yest galaad amoy yest manafes* 107,8, *Twoy gǫsm ya* 118,94⁴⁶.

g) Pojedynczy rzeczownik w mianowniku wystąpił 27 razy: *dzyala rǫkv twoyv sǫ nybyyfa* 'opera manuum tuarum sunt caeli' 101,26, *Nzpomyonǫl gest ysz proch yefmy* 'pulvis sumus' 102,14, *Rarogowy dom woywode yest gych* 'dux est' 103,19, *Bǫdzcze synowe yego szyroty* 'fiant filii eius orphani' 108,8, *Ne bǫdz yemv pomocznyk* 'non sit illi adiutor' 108,11, *y es pop naweky* 'es sacerdos' 109,5, *Gospodzyn pomocznyk gest* 'dominus [...] adiutor' 117,6, *Bog moy gǫs ty* 'Deus meus es tu' 117,27, *kazanya twoya mysl moya gest* 118,99, *kazny twoge myslene moge gest* 118,143⁴⁷, *Prozno sz gest wam przedwatlo szcǫ wstayǫcz* 'vanum est vobis ante lucem surgere' 126,3⁴⁸ i in.

Na uwagę zasługuje tu drobna różnica w stosunku do Pł: formie mianownikowej *We Fl* odpowiada narzędnikowa w Pł: *Bog gest Fl S,29*

⁴⁶ Ponadto jeszcze trzykrotnie użyto w tej funkcji zaimek *ten*, z tym jednak, że pełni on tu zarazem funkcję zapowiednika zespolenia: *Ten gest dzen gǫsz gest vczynil gospodzyn* 117,23, *wera krzy szcynanska ta gest bychom gednego boga [...] czczyly* S,3, *Ta yest wyara krzy szcynanska yǫszaly sz w szelky werne ytwardo werzycz bodze zbawon bycz ne moze* S,40, Trafił się też orzecznik wyrażony szeregiem zaimków: *Bo g yn a gest per fora oczczowa g yn a synowa g yn a ducha szwǫtego alia est...* S,5.

⁴⁷ W dwóch ostatnich zdaniach wyrazy *myslenie*, *mysl* pełnią, jak się zdaje, funkcję podmiotu, na co wskazuje zgoda co do liczby z orzeczeniem. Sens zdań kazałby natomiast widzieć podmiot w wyrazach *kazania*, *keżni*: *przykazania twoje są moja myślą*, tzn. 'myślę o twoich przykazaniach'.

⁴⁸ Wyrazu *prozność* użyto tu zapewne błędnie zamiast *prozno* (tak np. u Wujka; *vanum* to zależnie od kontekstu rzeczownik lub przymiotnik). Rzeczownik zastosowany tu został zapewne bez udziału wzoru czeskiego. Czesi bowiem używali w tym miejscu innych wyrazów (por. np. *Geffytno P*).

- *Bogem* Pł. Poza tym zarówno Pł jak psalterze czeskie zawierają takie same jak Fl konstrukcje mianownikowe.

h) Ośmiokrotnie orzecznik wyrażony jest szeregiem rzeczowników, przeważnie połączonych spójnikami (tylko dwa razy szereg jest bezspójnikowy): *pomocznik `gych yzafionyczel gych gest `adiutor eorum et protector eorum est` 113,17, podobnie 113,18; 19, pan nasz gezus krystus bozy syn bog yczlowek gest S,28, Genjez jakokoly bog gest yczlowek ne dwa wszdy ale geden gest krifstus S,32, Pomocznik yprzygemcza moy ges ty 118,114, [persona] oczczowa ysynowa ydvcha [świętego] gedno gest bostwo rowna slawa wekve welmo szstwo S,6, ty ges nadseya moya czófcz moya w/zeme szywyh 141,7.*

W zakresie orzecznika rzeczownego zarysowała się zdecydowana przewaga mianownika nad narzędnikiem (nom. 27 + 8, instr. 2 razy, (zob. s. 30). Zjawisko to interpretowano jako przejaw wpływu składni łacińskiej⁴⁹, jednakże pogląd ten nie jest ogólnie przyjęty: Z. Klemensiewicz widział tu zjawisko rodzime, choć ograniczone do okresu średniowiecza i (w zakresie rodzaju nijakiego) XVI w.⁵⁰ Również K. Pisarkowa nie wspomina o ewentualnej obcej proveniencji orzecznika mianownikowego⁵¹.

1) Osobnej wzmianki wymagają konstrukcje z wyrazami *potrzebizo* i *iał*, będącymi zapewne predykatywami. Zwłaszcza *potrzebizo* to wyraz zaświadczony w staropolszczyźnie wyłącznie w funkcji orzecznikowej (Sł stp s. v.): *Ktorykole chce zbawon bycz przedewszym potrzeby (!) gest aby dzerszal krzejcanskę weró `opus est` S,1, postrzebyzno (!) gest kv wecznemv zbawenv aby opleczene [...] gezv krysta werne werzil `necessarium est` S,27, salmv gest bilo podlug mnozftwa myloferdza gego `paenituit` 105,43. Konstrukcje te zostały użyte samodzielnie, niezależnie od wzoru łacińskiego oraz od wzoru czeskiego: w psalterzach czeskich widnieją konstrukcje co najwyżej podobne (np. *potrzebno gest* P S,27) lub całkiem odmienne (np. *káti sě* w znaczeniu `paenitere`).*

⁴⁹ C. Bartuła, *O dwu zapomnianych konstrukcjach składni staropolskiej, [w:] W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi*, Warszawa 1970, s. 159-160.

⁵⁰ Z. Klemensiewicz, *Orzecznik przy formach osobowych słowa posiłkowego być*, "Prace Filologiczne" 11, 1927, s. 139.

⁵¹ Pisarkowa, *op. cit.*, s. 47.

j) Zaimek pytajny w funkcji orzecznika: *Czo gest tobe morfe* 'quid est tibi, mare' 113,5, *Gofpodne czosz gest czlowek yfzes zyawyl š gemv* 'quid est homo' 143,4.

k) Liczebnik *jeden* w nom. - pięć przykładów z Symbolum: *ne trze bogowe ale geden gest bog* 'unus est deus' S,16 (podobnie lb. 18,32), *yako dvfza rozvma aczalo geden gest czlowek tako bog aczlowek geden gest cristus* S,35.

l) Pięć razy funkcję orzecznika pełni szereg złożony z różnych części mowy: .

rzeczownik + przymiotnik: *bednyk yvbogy ia gesm* 'egenus et pauper ego sum' 108,21,

rzeczownik + imiesłów: *Ivnoszka gesm ya ypotš-pyšny* 'adolescentulus sum ego et contemptus' 118,141,

przysłówek (błędnie tu użyty⁵²) + przymiotnik: *wšytky trzy personsy pošpolycze wekvyszczesobe šš yrowne* 'coaeternae [...] et coaequales' S,24,

kilka przymiotników i imiesłówów (w tym glosa): *welkoczynoczy ges wšwtočzy twogey okropny albo grozny albo przykry (gl) ychwalabny aczynščy dzywy* KM,12.

Na szczególną uwagę zasługuje szereg, który oprócz typowych orzeczników mianownikowych zawiera też dopełniacz skupienia rzeczownikowo-przymiotnikowego, zjawisko bardzo w Fl rzadkie⁵³, nieczęste też w najstarszych nawet tekstach polskich⁵⁴. Odpowiada łac. ablativowi: *Gdy š byli czyšla krotkego maluczczy ybydłščzy yego* 'cum essent numero brevi, paucissimi et incolae eius' 104,12 (Pł ... *malutko ybydłščze ye*). Dopełniacz użyty został chyba niezależnie od tradycji czeskiej, ponieważ występuje on tylko w Kl, podczas gdy w W jest loc., w P instr.

m) Jak już wspomniano, zaledwie dwa razy trafił się orzecznik wyrażony rzeczownikiem w narzędniku: [*Chrystus*] *Bog gest zofoby [...]* *oczczowy przedweky vrodzon aczlowekem gest zofoby maczerzyny nafwecze porodzon* 'homo est' S,29 (w psalterzach czeskich w obu wypadkach mianownik, w Pł w obu wypadkach narzędnik; czyżby w pol-

⁵² Tłumacz czytał *coaeterna* zamiast *coaeternae* uważając ten wyraz za przysłówek.

⁵³ Por. ponadto *Swyrchowany bog [...]* *czloweczego czala šščz* S,30 (zob. o imiesłowie w funkcji predykatywnej).

⁵⁴ Pi s a r k o w a, op. cit., s. 48.

skim pierwowzorze był stan taki jak w Pł?), *Ywzedeł yfrahel wegipť ayakub go sočem bil wżemy kam* 'accola fuit' 104,22, przebywca był Pł, *hoftem bil W, P*). Jak widać, oba użycia narzędnika w Fl nie mają wyraźnego związku z analogicznymi fragmentami innych psalterzy, jednak można by się doszukiwać ewentualnej zależności od wzoru czeskiego w drugim przykładzie.

n) Wyrażenie porównawcze (3 razy, w tym szereg): *Bódzche yako syano strzeżne* 'fiat sicut faenum tectorum' 128,5, *Blafk gego yako swatlošč bódze* 'ut lux erit' OH,6, *Bódz yemv yako odzene gymfe odzewa ayako wyrzbcza yóř se we řdghy se pařze* 'fiat et sicut vestimentum [...] et sicut zona' 108,18.

o) Wyrażenie przyimkowe:

w + acc. rzeczownika: *modlitwa yego bódz wgrzech* 'oratio eius fiat in peccatum' 108,6, *Bódzche řynowe yego we zgv bš* 'fiat nati eius in interitum' 108,12 - konstrukcja stosowana zresztą również w Pł oraz (z użyciem innych rzeczowników w niektórych wersjach) w psalterzach czeskich, znana w polszczyźnie XV-XVI w.⁵⁵

w + loc. przymiotnika: *Bódzecze dny yego w male* 'fiat dies eius pauci' 108,7 - konstrukcja nie znana psalterzom czeskim,

na + acc. rzeczownika: *Bódz řlawa gořpodnova nawyeky* 'in saeculum' 103,32 (ts. np. W) - co można uważać także za okolicznik (por. s. 39).

p) Przysłówek sposobu (6 razy): *Dobrze geřt pfacz vpana* 'bonum est' 117,8, *Dobrze geřt dbacz albo nadzeř myecz wgořpodřynv* 117,9, *ydobrze tobe bódze* 'bene tibi erit' 127,2, *ořřobne geřm ya* 'singulariter sum ego' 140,11, *Dobrze lvbo. geřt panv* 'beneplacitum est domino' 146,12 (oczywisty latynizm, widoczny też np. w Kl *Dobrzyeliubo*), *lvbo geřt gořpodnv* 'beneplacitum est' 149,4.

2. Czasowniki *uczynić się* i *szczyńić się* 'stać się, zostać, zrobić się' użyte zostały 18 razy w funkcji łącznika (*uczynić się* 16 r., *szczyńić się* 2 r.)⁵⁶.

⁵⁵ Ibidem, s. 51.

⁵⁶ Funkcję łącznika widzi tu J. Petr (*Niezłożone formy przymiotników w historii i dialektach języka polskiego*, Wrocław 1969, s. 34); byłoby to zgodne np. z ujęciem S. Jodłowskiego (*Podstawy polskiej składni...*, s. 75). Natomiast dla Z. Klemansiewicza (*Zarys...*, s. 47) byłyby to we współczesnej polszczyźnie chyba przykłady orzeczenia słownego z do-

a) Najczęściej spotykaną formą orzecznika jest tu wyrażenie przyimkowe w + acc. rzeczownika, na ogół odpowiadające ściśle konstrukcji użytej w Wulgacie (8 przykładów): *vczynylo sie wpogorszenye* - *factum est in scandalum* 105,34, *ya vczynil se gesm wprze-cywnosc* - *factus sum opprobrium* 108,24, *vczynil my se mne wz sbawene* - *factus est mihi in salutem* 117,14 (ts. konstrukcja w W i Kl), *vczynyl ges se mne wezbawene* - *factus es mihi in salutem* 117,20 (ts. W, Kl), podobnie 117,28; KI,3; KM,2, *Kamen [...] ten vczynon gest weg low s kóta* - *factus est in caput anguli* 117,21 (szyc vczynyl Pł, vczynen gest w hlau W). Tylko dwa pierwsze przykłady nie mają dokładnych odpowiedników w tekstach czeskich, tylko jeden (108,24) nie ma odpowiednika w Wulgacie. K. Pisarkowa wspominając o konstrukcji z w + biernik nie wypowiada się o ewentualnym obcym jej pochodzeniu⁵⁷.

b) Ponadto w funkcji orzecznika występuje:

przymiotnik w nom.: *Czlowek proznoscy podoben vczynon gest* - *homo vanitati similis factus est* 143,5 (*podobn [...] vczinen gest* W), zapewne też *Dzywno s vczynila navka twoya zemne* - *mirabilis facta est scientia* 138,5⁵⁸ (*Diwno uczyneno gest* vmienne Kp),

imiesłów w nom.: *vczynily gesmy wesełoczy s* - *facti sumus laetantes* 125,4 (*vczyneny Smy* Pł, ts. Kp),

rzeczownik w nom.: *mne czvdzofemczy przyyaczele sczynily s* - *mihi alienigenae amici facti sunt* 107,10 (w W, Kl, P ta sama konstrukcja, ale z łącznikiem učiniti sě), *vczynylo s szydowstwo swoto scz gego* - *facta est Iudaea sanctificatio eius* 113,2 (ts. W, Kl, P), *Swyrchowanym nenazrenym nenazral gesm gych neprzyyaczele sczynily s mne* - *inimici facti sunt mihi* 138,21 (ts. w psalterzach czeskich, ale z łącznikiem učiniti sě),

przysłówki: *malo se gych vczynylo* - *pauci facti sunt* 106,39 (ts. W, P), *ot zakona twego daleko vczynily s se* - *longe facti sunt* 118,150 (w psalterzach czeskich *daleci*),

dopełnieniem orzekającym. K. Pisarkowa przestrzega przed wnioskowaniem na podstawie dzisiejszego poczucia językowego i w efekcie waha się np. co do interpretacji konstrukcji w + acc (Pisarkowa, op. cit., s. 51, 149).

⁵⁷ Ibidem, s. 51.

⁵⁸ Prawdopodobnie błąd zamiast *Dzywna* (Sł stp s. v. *dziwny*), Taszycki czytał jednak *dziwno*.

wyrażenie porównawcze: *w c z y n y l g e s m j ó y a k o b u l g a w p r z y m i o s z v `factus sum sicut uter` 118,83, w o b r o c z e n y v g o s p o d z y n y ś t w o s y o n v c z y n e n y g e s m y y a k o v c z e s z e n y `in convertendo dominus captivitate[m] Sion facti sumus sicut consolati` 125,1 (w c z y n e n y y f m y i a k o v t i e f f e n y W).*

Według J. Petra wyraz *uczynić się* użyty tu został w funkcji łącznika pod wpływem czeskim⁵⁹. Jest to zdaniem tego autora bohemizm psalterzowy, nigdzie poza tym nie występujący. Porównanie z psalterzami czeskimi istotnie dowodzi związku z tradycją obcą, nie można jednak wykluczyć bezpośredniego wpływu łacińskiego, bez czeskiego pośrednictwa. Mogłyby o tym świadczyć rozbieżności co do formy łącznika (Czesi chętniej stosowali formę bierną, Polacy zaś zwrotną⁶⁰), a ponadto użycie nieznanego w tej funkcji Czechom słowa *szczyńić się*.

II. Orzeczenie bez czasownika posiłkowego

Orzeczenie imienne pozbawione osobowej formy słowa posiłkowego wystąpiło w tekście 224 razy, stanowiąc ponad jedną dziesiątą ogółu orzeczeń oraz 48% orzeczeń imiennych. Relatywnie częste użycie orzeczenia bez łącznika to zdaniem J. Petra wynik wpływu łaciny⁶¹. W świetle danych A. Kałkowskiej jest to jednak zjawisko w historii polszczyzny powszechne i ciągłe, które nie może mieć obcego pochodzenia⁶². W odniesieniu do przedstawionego niżej materiału z Fl BC należałoby się opowiedzieć za poglądem Petra, a to ze względu na wyraźne uzależnienie od Wulgaty: obecność lub brak łącznika w Fl prawie zawsze da się wytłumaczyć jego obecnością lub brakiem w tekście łacińskim. Byłby to przykład oddziaływania obcego nie na system, lecz na tekst, a więc typowy przykład zależności tekstowej.

Orzecznik wyrażany jest tu prawie tak samo jak w konstrukcjach

⁵⁹ P e t r, *Niezłożone... loc. cit.*

⁶⁰ C y b u l s k i, *op. cit.*, s. 389.

⁶¹ P e t r, *Vliv...*, s. 69.

⁶² A. K a ł k o w s k a, *Predykatywne konstrukcje niewerbalne w historii języka polskiego*, [w:] *Studia z polskiej składni historycznej I*, Wrocław 1976, s. 101.

z ujęzykowanym łącznikiem, z tym jednak, że jedynym przypadkiem orzecznika jest (poza wyrażeniami przyimkowymi) mianownik:

a) Pojedynczy przymiotnik w nom. (42 razy, w tym forma prosta 6 razy, złożona 24 razy⁶³; reszta to formy dwuznaczne): *gotowo fercze moye bofze gotowo fercze moye* 'paratum cor meum' 107,1; 111,7, *szyroko kazanye tve barzo* 'latum mandatum tuum nimis' 118,96, *Kto rowen tobe medzy fylnymy pane kto podoben (!) tobe* 'quis similis tui in fortibus, domine, quis similis tui' KM,12, *Chwalcze gofpodna efze dobry* 'quoniam bonus' 105,1, *Kthory mǫdry astrzedz bǫdze* 'quis sapiens et custodiet haec' 106,43, *proezne sbawene czlowecze* 'vana salus hominis' 107,13, *Wesoly czloweg gen sǫ smyluge* 'iocundus homo, qui miseretur' 111,5, *Przezmerny oczecz przezmerny syn przezmerny duch swǫty* 'immensus pater, immensus filius, immensus spiritus sanctus' S,9, *droga przedoczyna gofpodnowym (zam. -yma) smercz swǫtych gego* 'pretiosa [...] mors' 115,5 *wolowe gych tlufozy* 'boves eorum crassae' 143,16 i in.

b) Orzecznik przymiotny wyrażony szeregiem (9 przykładów): *Swǫte ygrozne ymǫ gego* 'terribile et sanctum nomen eius' 110,9, *mylofczywy ymyloferdny yprawy* 111,4, *myloferdny gofpodzyn yprawy* 114,5, *Awtye (zam. Awtey) troczy [...]* *nyczs woczse* albo *mneyfszy (zam. mneyfse)* S,24, *Welyky pan uchwalny barzo* 144,3, *zapewne też Weyrny gofpodzyn wewfzech flowech swogych yswǫty wewfzech dzielech swogych* 144,14, *podobnie* 144,18, *Rowen oczczv podlvg boftwa mneyfssy oczcza podlvg czloweczftwa* S,31, *Owczegych plodne, opylwute wchodzech swogych* 143,16. Co do niektórych przykładów można mieć wątpliwości, bo np. w 144,14 i S,31 da się widzieć nie dwuskładnikowe szeregi, lecz dwa osobne orzeczenia.

c) Pojedynczy imiesłów bierny czasu przeszłego w nom. (29 razy, w tym dwie formy proste, 17 złożonych, reszta to formy dwuznaczne): *lud genz stworzon bǫdze chwalicz gofpodna* 'populus, qui creabitur, laudabit dominum' 101,19, *zpowyedź ykra fǫ oblekl sie, ogarnyon swyjetlo fǫ jako odzyenym* 'amictus lumine' 103,2, *Blagogflawony gofpodzyn bog israhel* 105,47, *Blagogflawoni mǫsz gen fze se boy gofpodna* 111,1, *blagogflawony*

⁶³ W tym głosie 144,9.

genfze przyſzedł *gen wymo boſzye* 117,24, *Ne ſtworzony oczecz neſtworzony ſyn neſtworzony ſwŕty duch* S,8, *Yako ne trze neſtworzony any trze przezemny ale geden neſtworzony y geden przezemny* S,12, *ſynowe iakobowy wybrany iego* 104,6, *dnow (zam. dnowe) ſtworzony anykt wnych* 138,15 *ˆdies formabuntur et nemo in eisˆ (stworzony bęą Pł)*⁶⁴ i in.

Z wyjątkiem dwu przytoczonych wyżej form stworzon 101,19 i stworzeni 138,15 wszystkie pozostałe polskie imieſłow y s ą tłumaczeniem analogicznych imieſłowów łacińskich takż e pozbawionych sąsiedztwa s łowa poſiłkowego⁶⁵. Z kolei owe dwa wyjątki mają dokładne odpowiedniki w tekstach czeskich: *lud genz ſtwrzen bude chwaliti hoſpodina W, dnowe ſtworzony Kl.* Można więc mówić o zależności tekstowej, jednak z zastrzeżeniem, że orzeczenie wyrażone imieſłowem biernym to konstrukcja rodzima, stale obecna w polszczyźnie, choć dziś ograniczona do stylu potocznego⁶⁶.

d) Imieſłow y tworzące szereg: *Duch ſwŕty od oczecza yſyna ne vczynon any ſtworzon any porodzon ale pochodzŕczy* S,22.

e) Imieſłow czynny czasu teraźniejszego występuje w funkcji predykatywnej 19 razy.

Ośmiokrotnie jest to forma odmiany złożonej: *pane boſze moy, powelbyon yes barzo* (103,1) [...] *zmaczayŕczy gori zwyſokofczy gich ˆrigans montes de superioribus suisˆ* 103,14 (por. *Który pokrapiesz u Wujka*), *Sterezegŕczy (l) malvtych goſpodzyn ˆcustodiens parvulos dominusˆ* 114,6 (por. *Pan strzeż e maluczki ch u Wujka*), *Takeſz wſzemoganczy oczecz wſzemoganczy ſyn wſzemogŕczy duch ſwŕty ˆomnipotens paterˆ* etc. S,13, *Awſzakoſz ne trze wſzemogŕczy ale geden wſzemogŕczy* S,14 oraz jedna forma uż yta w planie wyrazowym: *Goſpodzyn yako mŕſz bovyŕczy wſzemogŕczy ymŕ gego ˆWsz echnocnyˆ imię jegoˆ* KM,4 (zob. też imieſłow przytoczony w pkt d).

⁶⁴ Ponadto w jeszcze jednym miejscu Pł zawiera konstrukcję z łącznikiem, będąc tu w zgodzie z Wulgatą: *laczny nakarmeny ˆfamelici saturati suntˆ* KA,7 (*nakarmyeny so Pł, nakarmyeny gju P*).

⁶⁵ Jedy ny poza tym przykład niezgodności z Wulgatą wymieniono w przypisie poprzednim.

⁶⁶ T. Brąjerski, *Konstrukcje typu Tam pierwszy rodzic Adam stworzony*, "Język Polski" 51, 1971, s. 176.

Jedenaście razy funkcją tę pełni forma prosta imiesłowu: *czyny* *myłofirdzye* *gospodyzn* `faciens misericordiae dominus` 102,6 (ts. W, Kl, P), *pane* *boże* *moy*, *powelbyon* *yes* *barso* (103,1) [...] *Roczczógayó* *nebo* *yako* *skoró* `extendens caelum sicut pellem` 103,3 (por. który rozciągasz niebo u Wujka), *Kto* *yako* *gospodyzn* *bog* *naz* *gen* [...] *smerne* *wydy* *nanebe* *ynaśzeme* (112,5). *Pobudza* *yocz* *otzfeme* *nedo* *starecznego* *azgnoya* *w* *nafzayó* *vbogego* `suscitans de terra inopem et de stercore erigens pauperem` 112,6, *Wszystko* *czokoly* *chczal* *wczynil* *pan* *nanebe* *ynaśzeimy* [...]. *Nywodz* *ó* *obloky* *odkoczszeme* `educens nubes` 134,6-7 (*Nywodie* W), *Nczynó* *alb* *o* *budvyó* (glosa) *gervfalem* *gospodyzn* `aedificans Iherusalem dominus` 146,2, *Przymvyó* *smerne* *gospodyzn* *alle* *vsmerrzayó* *grzeźzne* *afz* *do* *szeme* `suscipiens mansuetos dominus, humilians autem peccatores` 146,6 (*Przygymagie* W, *ponyzuge* P), *Gospodyzn* *vbogego* *czyny* [...]. *Krzyszó* *spochv* *vbogego* *azgnoya* *powyszayó* *nódzego* (zam. *nódzego*) `suscitans (suscitat w innych wersjach Wulgaty) de pulvere egenum et de stercore erigens pauperem` KA,10-11 (*Krziefye* W).

Wśród wymienionych jedenastu form prostych tylko jedna kontynuuje dawny biernik liczby pojedynczej (112,6), pozostałe wywodzą się z formy mianownika. Funkcja obu form jest taka sama, z czego wynika, że imiesłów na *-ąc* mógł już zastępować formę na *-ę*⁶⁷. Dalszy etap ekspansji tego imiesłowu widać w Pł, gdzie figurują już w większości formy typu *Czynyócz* 102,6, *Roczczógayócz* 103,3, *wznasayócz* 112,6 itd.

Funkcja orzecznika nie zawsze tu jest oczywista, można mieć np. wątpliwości co do wersetu 112,6, który dałoby się rozumieć jako oznajmienie imiesłowowe zależne od zdania 112,5. Takie łączenie wersetów nie byłoby jednak uprawnione, w psalmach bowiem granice wersetów są z reguły granicami zdań.

O innych funkcjach imiesłowów na *-ę* i *-ąc* zob. s. 41.

f) Pojedynczy rzeczownik w nom. (54 razy, m. in. glosa 103,19): *Ivda* *krol* *moy* *moab* *latka* *nadzoje* *moyey* 107,9, *poczó* *tek* *nódrofczy* *bojazn* *bożó* (zam. *boza*) 110,9, *yfrahel* *mocz* *yego*

⁶⁷ Zdaniem A. Grybosiovej "staropolskie imiesłowy z morfemami *-ę*, *-ęcy*, *-ąc*, *-w*, *-wszy* należy traktować jednakowo [...] należą one do form nieosobowych i nieodmiennych" (A. Grybosiova, *Rozwój funkcji składniowej imiesłowów nieodmiennych w języku polskim. Związki z nomen*, Wrocław 1975, s. 15).

113,2, *wszelky czlowek i h e s z* 115,2, *Opame ysz ya siuga twoy*
 115,6, *bog gospodyn* "Bóg jest panem" 117,25, *rada moya*
prawoty twoge 118,24 (por. *sprawiedliwosci twoje rada moja u Wujka*),
Tako bog oczecz bog syn bog duch swęty S,15, *Cz p s z c z*
moya pane rzekl g e s m s t r z e d s z a k o n a t w e g o "potio mea, domine, dixi,
custodire legem tuam" 118,57, *Pofsznal g e s m g o s p o d n e y s z p r a w d a*
s d o u e t w o y "quia aequitas iudicia tua" 118,75, *Nszytky kazny twoge*
prawda 118,86, *Prawota twoya prawota naweky* 118,142, *prawyca*
g y c h p r a w y c z a l y c h o t y 143,9, *bogoflawony lud gegofsz pan bog*
gego "beatus populus, cuius dominus Deus eius" 143,18, *Głęboko/cz ya-*
ko odzyenyne, odzyew yego "abyssus sicut vestimentum" amictus
 eius", co zapewne należy rozumieć "głębokość (jako odzienie) to jej
 (ziemi) odziew" 103,7 i in.⁶⁸

g) Dziewięć razy orzecznik wyrażony jest szeregiem rzeczowników.
 Szeregi te zawsze łączone są spójnikami: *Chwała ywely-*
ko f c z d z a l o y e g o 110,3, *dzala r o k v y e g o p r a w d a y s d o d* 110,6,
Slawany (zam. Balwany) poganow s r z e b r o y z l o t o d z a l (zam.
 dzala) *r o k v l u d z k v* 113,12; 134,15, *ya sluga twoy y syn slughy twogy*
 115,6, *Mocz moya y chwala moya pan* 117,14, *Swecza*
mogem (zam. nogam) mogym slowo twoya y swatlo f c z s t d z a m [...] *mogem*
 "lucerna pedibus meis verbum tuum" 118,105, *mocz moya*
y chwala moya gospodyn KI,3, podobnie KM,2.

h) Niezupełnie jasna jest funkcja składniowa szeregu w werse-
 tach 143,2; 3: *Blugoflawony pan bog* [...] *Nyloferdze moge*
y v b y e s z e n y e m o g e p r z y g e m c z a m o y y z b a w y c z e l
moy. Zaflonyczel moy ywen g e s m p f a l. Jest to orzecznik do podmiotu
pan bog wyrażonego w 143,2 lub dwa niezależne orzeczenia wypowie-
 dzień bezpodmiotowych.

i) W wypowiedzeniu *Czas wczynena gospodne* "tempus faciendi, domine"
 118,126 funkcję orzeczenia pełni predykatyw czas (por. *Czas czynić,*
Panie u Wujka).

⁶⁸ Osobną grupę tworzy 8 wypowiedzeń wprowadzonych pełniącym funkcję podmiotu wyrazem to (który może ewentualnie ulec elipsie) typu to (jest) morze, (to jest) zwierz maluczki: *To morze welike yszyrokee r o k a m a t a m o l a s z o c z i z w y e r z*
g e m v s n y e g e f c z c z y f l a (103,26). *Swyerz maluczky /welykym* [...] (103,27).
Smok ten genz yes /tworzył 103,28 "hoc mare magnum [...] illa reptilia [...] animalia pusilla cum magnis [...] draco iste", *To dzalo g y c h g y s z w w l o c z p m n e*
v g o s p o d n a, "hoc opus eorum" 108,19, *To otpoczywane moge naweky wekom* "haec re-
 quies mea" 131,15, *To bog moy y b o d p s l a w y c z g y* "iste Deus meus" KM,3, *bog oczecz*
mego ypowysz p g y "Deus patris mei" ib. Dałoby się tu może zaliczyć i werse-
 t KM,21. Zwłaszcza wypowiedzenia z elipsą podmiotu i łącznika mogą nasuwać wą-
 tpliwości interpretacyjne.

j) Liczebnik główny pełni funkcję orzeczenia w 19 wypowiedzeniach wchodzących w skład Symbolu Św. Atanazego. Rzecz jest dość trudna do zinterpretowania, toteż konieczne będzie przytoczenie szerszego kontekstu: *Wekvgy oczecz wekvgy syn wekvgy swęty duch* (S,10). *Aw/zakofz ne trze wekvgy ale geden wekvgy* S,11. Należy to chyba rozumieć następująco: Wieczny jest Ojciec, wieczny Syn, wieczny Duch św.; a przecież wiecznych (podmiot) jest nie trzech (orzeczenie), ale wieczny (podmiot) jest jeden (orzeczenie). Wyraźniej widać to w wersach S,15; 16: *Tako bog oczecz bog syn bog duch swęty* (S,15). *Aw/zako ne trze bogowe ale geden gest bog* S,16 czyli `Bogiem jest Ojciec, Bogiem Syn, Bogiem Duch św., a przecież bogów jest nie trzech (nie trzej są bogowie). Pozostałe przykłady: *Yako ne trze nestworzeny any trze przezmery ale geden nestworzeny y geden przezmery* S,12, *Aw/zakofz ne trze wżemogęczy ale geden wżemogęczy* S,14, *Aw/zako ne trze panowe ale geden gest pan* S,18, *Geden tegodla oczecz ne trzse oczowe geden syn na trzi q synowe geden duch swęty ne trzie duchowe swęty* S,23, *ne dwa wszdy ale geden gest krisus* S,32, *Geden zagisze [...] przyyęczym czloweczstwa wboğa* S,33, *Geden owżeyb [...] gednotę perfony* S,34.

Ponadto w funkcji orzeczenia występuje liczebnik wiele lub skupienia rzeczownika z tym liczebnikiem: *Myloferdza twego wiele gofpodne `miseriordiae tuae multae`* 118,156, *Wiele gy/z nastoyb namę `multi, quae persequuntur me`* 118,157.

k) Orzecznik wyrażony szeregiem złożonym z różnych części mowy: przymiotniki i imiesłowy (6 przykładów): *Myloftzywy ymyloferdny gofpodzyn dlugo czakayęnczy, yweliko myloferdny* 102,8, *Melika dzala gofpodnowa wynalisona wewszytky wole yego* 110,2, *Werne wsztyky kafzny gego poczwyrsona (!) naweky wekom vczynone wpraudze ywpracowce* 110,7, *Dzewky gych kazane pokrafone jako podobienstwo kofczola* 143,14, *Komory gich pelne rzygayęce stego wono* 143,15, *Lvtosczyuy ymyloferdny gofpodzyn czyrpęczy ywelmy myloferdny* 144,8,

przymiotnik i wyrażenie przyimkowe: *Strzaly mocznego ostree swęglym popwczalym `sagittae potentis acutae, cum carbonibus desolatoriis`* 119,4.

Przykłady te nasuwają pewne wątpliwości; idzie mianowicie o to, czy każdy z nich stanowi jedno wypowiedzenie, czy może więcej, np.

w wersecie 102,8 może jest tak: *miłościwy i miłosierdny [jest] gospodzin, długo czekający [jest gospodzin] i wielko miłosierdny*, ale można czytać i w ten sposób: *gospodzin jest miłościwy i miłosierdny, długo czekający i wielko miłosierdny*. Za traktowaniem takich wypowiedzeń jako złożonych przemawiałby fakt, że werset to jednostka zasadniczo pod względem składniowym dwudzielna. Jednak formalnie rzecz biorąc można tu też widzieć wypowiedzenie pojedyncze z orzeczeniem wyrażonym przy pomocy długiego szeregu składników.

1) Wyrażenie porównawcze (7 razy): *człowiek y a k o s z i a n o* 102,14, *zona twoja y a k o m a c z y c z a o p l y w a* 127,3, *Synoue twogy y a k o m ł o d z o w e [młodcowie] o l y w o k o ł o s t o ł a t w e g o* 127,4 *dufsza moga y a k o s z e m a p r z s w o d y (z a m. p r z e s -) t o b e* 142,6, *gychszefynowe y a k o n o w y s c z e p o w e* 143,13, *Gospodzyn y a k o m s z b o y w y d z y* KM,4, w tym także zestawienie: *Kto y a k o g o s p o d z y n b o g n a s z* 112,5. W Wulgacie są to również wyrażenia porównawcze⁶⁹.

m) Wyrażenie przyimkowe (25 razy): *Stobś poczštec `tecum principium`* 109,4, *Pomocz moys o d p a n a g e n s e v c z y n i l n e b o y z e m a* 120,2 *`auxilium meum a domine`*, *z b a w e n e t w o g e p o d l u g s ł o w a t w e g o `salutare tuum secundum eloquium tuum`* 118,41, *w p a n a m y l o f e r d z e `apud dominum misericordia`* 129,7.

Inne wyrażenia przyimkowe stoją na pograniczu okoliczników. Znaczenia predykatywnego nabierają one zwłaszcza przez fakt braku łącznika i innych określeń⁷⁰. Należą tu przede wszystkim utarte, często w tekście stosowane formuły: *Chwalcze gospodna ejsze dobry, bo n a w y e k i m y l o f e r d z e y e g o* 105,1, podobnie 106,1; 117,1; 2; 3; 4; 29; 135,1; 28, *m y l o f e r d z e t w o g e n a w e k y* 137,9, *Naweky gospodne*

⁶⁹ W podobnych pozornie wyrażeniach 122,2; 3 wyraz jako uważamy za wskaźnik zespolenia.

⁷⁰ O wątpliwościach interpretacyjnych, jakie wzbudzają wyrażenia przyimkowe por. np. P i s a r k o w a, op. cit., s. 50-52. W przedstawionym w niniejszym rozdziale zbiorze wyrażeń szczególny kłopot sprawiają wyrażenia tłumaczące łacińskie konstrukcje gerundialne. Są to oczywiście latynizmy wprowadzone do tekstu wskutek zbyt dosłownego przekładu zamiast właściwych polszczyźnie zdań podrzędnych okolicznikowych: *W e s n y m a n y v a l b o w s e b r a n y v a l b o w c h o d z e n y v* (głosy) *luda w g e d n o a k r o ł o w e e s z b i c h s ł u s z i l y g o s p o d n v `in conveniendo`* 101,23, *W o b r o c z e n y v g o s p o d z y n y t z / t w o s y o n v c z y n e n y g e s m y y a k o v c z e j s z e n y `in convertendo`* 125,1, *W e m d l e n y z e m n e d u c h a m o g e g o a t y p o z n a l g e s d r o g h y m o g e `in deficiendo`* 141,3. Taki niewolniczy sposób przekładu tych wyrażeń stosowali też Czesi, dlatego też można przypuszczać, że latynizm ów przedostał się do Fl poprzez tekst czeski.

słowo twoge 118,89, *naweky w/zytky sǎdy prawoty twogy* 118,160, *Pane ymǎ twoge naweky* 134,13 (w Wulgacie stale *in saeculum* lub *in aeternum*), także szeregi: *Od naroda do naroda prawda twa* `in generationem et generationem' 118,90, *myloferdze bofzye od wyeka az do wyeka* `ab aeterno usque in aeternum' 102,16, *otpokoleny e az dopokoleny e* (bohemizm fonet.) *lata twoya* `in generatione et generationem' 101,25, *pomǎtne twoge otpokolena wpokolena* (zam.-e) `in generatione et generationem' 134,13, *panstwo twoge wewsze pokolene ywpokolene* `in omni generatione et generationem' 144,13, *bog twoy syon wpokolene ywpokolene* `in generatione (-em w innych wersjach Wulgaty) et generationem' 145,9. Inne tego typu konstrukcje, zbliżające się raczej do okoliczników, omówione będą w rozdziale poświęconym okolicznikowi.

Wymienione tu wyrażenia przyimkowe mają dokładne odpowiedniki w psalterzach czeskich. Różnica w stosunku do W polega tylko na tym, że na miejscu konstrukcji *od + gen. do + gen.*, stosowanej w W prawie zawsze, tłumacz Fl użył raz konstrukcji *w + acc. i w + acc.* (145,9) i raz konstrukcji skontaminowanej *ot + gen. w + acc.* (134,13)⁷¹. Tam, gdzie W powtarza za Wulgatą przyimki, tzn. w wersecie 144,13, powtarza je też Fl. Wynika z tego oczywista zależność tłumacza polskiego od psalterza czeskiego w takich wypadkach, gdy łacińska formuła typu *in generatione et generationem* wymagała od autora przekładu znalezienia konstrukcji rodzimej o zupełnie innej budowie. Tłumacz zdawał się wówczas na wzór czeski, kopiując go zarówno wówczas, gdy znajdował w nim konstrukcję podobną do łacińskiej, jak i wówczas, gdy Czech użył konstrukcji słowiańskiej.

Wyrażenie *w pokolenie i w pokolenie* uznać więc należy za latynizm wprowadzony do tekstu przez medium czeskie. Wyrażenia typu *na wieki, od pokolenia do pokolenia* są wspólne tekstom polskim i czeskim, ale mogły w obu językach słowiańskich powstać samodzielnie.

n) Przysłówki sposobu: *Dobrze mne* `bonum mihi' 118,71, *Dobrze mne zakon vft twogych* `bonum mihi lex oris tui' 118,72, *Iako s l o d k o gardzelam [...] mogem molwy twoge* `quam dulcia faucibus meis eloquia tua' 118,103 (słotko Pł, słodka mowa W, sładke mlu-

⁷¹ W tych dwóch miejscach pisarz C bliższy jest z kolei Psalterzowi podiebradzkemu.

wi Kl) - nie można tu wykluczyć błędu pisarskiego⁷²; ponadto dałoby się tu może zaliczyć wypowiedzenie *gorze* *me* `heu mihi' 119,5⁷³.

Szereg złożony z przysłówków: *awtye* (zam. *awtay*) *troyczy nyczf pyrzwy albo posl edzey* `nihil prius aut posterius' S,24 (*pyrzwey albo poszlyednyey* Pł), *Owa kako dobrze ykako weszelo przebywacz braczp wgedno* `ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum' 132,1.

Orzeczenie drugorzędne wyrażone prostą formą imiesłowu (na -ąc i -w)

Formy imiesłowowe wywodzące się z odmiany rzeczownikowej oprócz funkcji orzecznika (zob. s. 27, 34-36) pełniły też funkcję orzeczenia drugorzędnego w oznajmieniach imiesłowowych zależnych od zdania z orzeczeniem werbalnym lub imiennym⁷⁴. W poniższych przykładach zachodzi jaskrawa rozbieżność między składnią łacińską, dla której właściwa tu jest zgoda imiesłowu z rzeczownikiem wyrażającym podmiot, a konstrukcją polską, w której zgoda nie zachodzi wskutek tego, że użyty jest tu imiesłów nieodmienny:

Szczensta albo dzyeczy (glosa) *lwow r z v y ś c z bychś wlaply* *afszukaly od boga karmye sobye* `catuli leonum rugientes, ut rapiant...' 103,22, *pobvdzily albo ywzdrzynyly* (glosa) *śp st ś p a i ś c z wmo-rze* `irritaverunt ascendentes in mare' 105,8, *Gyżsto stśpaysz namorse wlozch* *c z y n ś c z dzala* `qui descendunt mare in navibus, facientes operationem' 106,23, *Ny y a y ś c z przesofony bōdzcze synowe yego* `nutantes transferantur filii eius' 108,9, *Kamen gen ś odrzvczily dz a l a y ś c z ten wczynon geft weglowś kōta* `lapidem, quem reprobaverunt aedificantes...' 117,21 (*buduyōczy* Pł), *Swyrchowany bog swirchowany czlowek od dvfze rozvmne yczloweczego czala ś ś c z* `Perfectus deus, perfectus homo ex anima rationali et humana carne subsistens' S,30, *Ondlale gefta oczy moge w slowo twoge* *r z e k o c z*

⁷² Jednak Taszycki formy tej nie poprawia, również Sł stp czyta słodko.

⁷³ Być może było to wówczas niewerbalne wykrzyknienie. Trzeba jednak pamiętać, że w staropolszczyźnie możliwe było użycie wyrzsu *gorze* jako składnika zdania, por. znany okrzyk Henryka Pobożnego "Gorze się nam stało".

⁷⁴ Por. A. Łęgowska-Grybosłowa, O funkcji składniowej staropolskiego imiesłowu z suf. -ąc, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 11, 1972, s. 50; T. Sokółowska, Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku, Wrocław 1976, s. 41 i n.

gdy wczę [zys]z mę `defecerunt oculi mei [...] dicentes: quando conso-
 laborabis me?` 118,82, *Przyblyfzylly śś se po ścyg a y ś c z mne ly-
 choty `appropinquaverunt persequentes me iniquitati` 118,150 (nasto-
 ydczy Pł), *Idancz chodzyly uplakaly p u ś c z a y ś c z n a ś z y e n y a ś w o y a*
 `euntes ibant et flebant, mittentes semina sua` 125,7, *Ale przydōcz
 przydō z w e f z e l e (z a m. - e m) n o ś z a n c z b a n d e n (g l o s a n i e m.) ś n o p-
 p y ś w o g y e `venientes autem venient cum exultatione, portantes ma-
 nipulos suos` 125,8, *Pomdleny śś oczy mogy wzglōdayōcz nawyśś `atte-
 nuati sunt oōli mei suscipientes in excelsum` KE,7, *Nawspładza-
 ycze molwycz wyśōkych (z a m. w y ś o k y c h) r z e c z y p o c h w a l a y ś c z ś e*
 `nolite multiplicari loqui sublimia, gloriantes` KA,4, jedyny przy-
 kład imiesłowu na -w: *Otworzytze mne wrota zprawednośczy w ś z e-
 d u w w n e c h a l y c z bōdō p a n a `aperite mihi portas iustitiae, ingressus
 in ea confitebor domino` 117,19. Trzy inne przykłady zbliżają się
 do kategorii przedstawionej wyżej (punkt e): *Ywstawił yeft ono iakobowy
 wkazen [...] (104, 10). R z e k ś c z t o b y e d a m ś z e m y ś `et statuit
 [...] dicens: tibi dabo terram` 104,11, *Awera krzyścyanśka ta geft by-
 chom gadnego boga wetroyczy atroyczō wgednośczy czczyly (S,3). Any ś m e-
 ś z a y a n c z p e r ſ o n a n y o ſ o b e r o ś z l ś c z a y ś c z `ut venere-
 mur [...] neque confundentes [...] neque separantes` S,4. Z kolei
 te trzy formy zbliżają się do niektórych przykładów ze s. 36
 (np. 112,6). Granice między kategoriami są zatem dość płynne. Ra-
 zem oznajmiej imiesłowowych jest dwadzieścia.******

Psalterz puławski stosuje tu takie same konstrukcje z imieszło-
 wami nieodmiennymi, jednak we wskazanych wyżej dwóch miejscach
 występują w Pł imiesłowu odmiany złożonej, co oznacza zmianę kon-
 strukcji składniowej. Z tego względu również proste formy w Fl
 określano jako pełniące funkcję podmiotu⁷⁵. Wyraźniejsza różnica
 zachodzi między Fl a psalterzami czeskimi, które stosowały tu
 prawie stale formy złożone, np. w W figurują odpowiednio formy
rzewucze, czynyeczce, dielayucze, rzkucze itd. Widoczna jest więc niezal-
 eżność pod tym względem od tradycji czeskiej⁷⁶.

⁷⁵ E. R a m b e r g, op. cit., s. 456. Wyraźnie podmiotowa funkcja imie-
 słowu występuje w 118,79 (zob. s. 11).

⁷⁶ Poza przedstawioną tu klasyfikacją pozostaje jaskrawy latynizm polegają-
 cy na użyciu rzeczownika odsłownego w funkcji orzeczenia drugorzędneho: *Wobro-
 czeny w gośpodyn yōtźstwo syon wczyneny geśmy jako wczefzeny `in conver-
 tendo, dominus, captivitate[m] Sion...` 125,1, por. *gdy Pan nawrócił niewolę Sy-
 jon w przekładzie Wujka.**

Zestawienie sposobów wyrażania orzeczenia w Fl BC		
Orzeczenie werbalne wyrażone	prostą formą osobową	697
	złożoną formą osobową	941
	formą ni \bar{e}	2
	konstrukcją imię + inf.	2
Orzeczenie nominalne	z formą osobową czasownika posiłkowego	232
	bez formy osobowej czasownika posiłkowego	225
Orzeczenie drugorzędne wyrażone imiesłowami na -ąc i -w		20
Razem		2118

ZWIĄZEK GŁÓWNY BEZORZECZENIOWY

Wypowiedzenia niewerbalne pozbawione nie tylko osobowej formy czasownika, ale i orzecznika, stanowią w Fl BC niewielką grupę kilkudziesięciu przykładów. W większości z nich dałoby się zresztą znaleźć składnik, który z braku typowego orzeczenia nabiera funkcji predykatywnej (zob. zwłaszcza poniżej pkt d). Do wszystkich tych wypowiedzeń da się poprawnie wprowadzić formę osobową.

a) Wyróżnia się tu zwłaszcza grupa trzynastu takich oznajmień, które pozbawione są orzeczenia wskutek elipsy, ponieważ wyrażone jest ono w zdaniu poprzedzającym:

*Blagoŝlaw duŝa moja goŝpoda, ywŝitko czŝoŝz wemnye geŝt y m e n v ŝ w ŝ t e m v g e g o 102,1⁷⁷, poŝlal krol, yrozwiŝdzal gy k ŝ ŝ ŝ z ŝ l u d z ŝ k e y p u ŝ czyl gy `miŝit rex, et ŝolvit eum, princeps popu-
lorum, et dimiŝit eum` 104,19, Kto mŝ przewedze wmeŝto (107,11) [...]
Wŝzako ty boŝze 107,12, Gory wejelyly ŝe yako ŝkopowe a p o-
gorky yako baranowe owecz 113,4; 6, Przeŝdzen
ŝlvncza [...] nabŝdze ŝzcz any me ŝ ŝ cz przeŝnocz 120,6
Bo tamo ŝ ŝ ŝ edzely ŝtolczowe wŝŝdze ŝtolczy nad (zam. na)
domv da wy dowe 121,5, Bŝdcz pokoy wmozy twogey a o p l w y-*

⁷⁷ Wyraz *wŝitko* występuje tu w funkcji podmiotu, zob. powyżej przypis 15.

t o f c z w w e z h a c h t w o y c h 121,7, T e g d y n a p e l n o n a s ę r a -
d o f z c z y w i t a n a z a y y ę z y k n a s z w y e s z e l a 125,2, Y a -
k o g e s t o t k a r m e n o n a d m a c z e r z ę s w o g ę t a k e s c h o t p l a t a d w -
f z y m o g e y 130,4, G o s p o d n e c z o s z g e s t c z l o w e k y f z e s z y a w y l s ę
g e m v a l b o s y n c z l o w e c z y y ę g y z a n e c z y o y m a s z 143,4,
B o g o d p o l u d n a p r z y d z e a s w ę t y o d g o r y f a r a n O H,4. M o ę -
 na tu mieć nieraz wątpliwości co do tego, czy rzeczywiście są to
 zawsze odrębne wypowiedzenia, nie zaś człony szeregu pełniącego
 funkcję podmiotu i ich określenia⁷⁸.

b) Bliskie typowi poprzedniemu (zwłaszcza przykładowi 130,4)
 są konstrukcje porównawcze. Tu również da się znaleźć na podstawie
 kontekstu i wprowadzić orzeczenie (np. *j a k o [ć i e r a] l e w*
t a k o s t a r i w s z y t k i k o s c i e n a s z e). Wyrażenia te da się jednak również
 rozumieć jako okoliczniki:

y a k o k w y e t p o l n y t a k o o t e k t c z w a (!) 102,14, y a k o l e w
t a k o s t a r i w s z y t k i k o s c z e m o g e K E,5, y a k o d z e c z y (ó) y a -
s t k o l c z y n ó t a k o b ę d ę w o l a c z K E,6, S z y w ę c z y s z y w ę c z y t e n b ę d z e
s p o w e d a c z t o b e y a k o y y a d z y s a K E,13, a n e m o c n e g o
y a k o b o g n a s z K A,3.

c) Osobną grupę tworzą takie konstrukcje porównawcze, w których
 czasownik *jest* lub są przemilczano zarówno w zdaniu podrzędnym
 jak i w nadrzędnym. O tym, że od *jako* rozpoczynają się osobne
 wypowiedzenia, nie zaś okoliczniki, świadczyć może obecność zapo-
 wiedników i odpowiedników zespolenia (7 przykładów):

y a k o o c z y s i w g t w o g y c h w r ę k v p a n v (z a m. p a n o w) g y c h 122,2, Y a k o
o c z y p o s e l k n y n e y w r ę k v p ę n e y s w o g e y t a k o o c z y n a z e k v p a n v b o g v n a s z e m v
122,3, Y a k o s t r z a l y w r ę c z e m o c n e g o t a k o s y n o w e w y t r z ę s o n y c h 126,5, y a -
k o c z m y g e g o t a k o y w a t l o f c z g e g o 138,11.

W wypowiedzeniach tych wyrażenie przyimkowe pełnić może funkcję
 członu predykatywnego, bowiem, jak pisze K. Pisarkowa, "w braku
 innych określeń i klasycznego orzecznika wyrażenie niby okoliczni-
 kowe nabiera znaczenia predykatywnego"⁷⁹.

d) Podobnie jest w wypowiedzeniach, które oprócz podmiotu za-
 wierają tylko wyrażenie przyimkowe "niby okolicznikowe". I tu wyra-
 żenia te dałoby się pojmować jako pełniące funkcję predykatywną, np.

⁷⁸ Zob. przyp. 9.

⁷⁹ P i s a r k o w a, op. cit., s. 52.

Bo gafm ya pofnal yfz welyky gest gofpodzyn a bog n a f z
 p r e d w s z e m y b o g h y 134,5, yad zmyyow pod wargamy gych
 139,3, Bo gefzce modlitwa moja wlubofczach gych 140,7, Chwala gego na-
 nebe ynafzemy 148,13, Wefzela bofza wardle (zam. wgardle) gych ame-
 cza fobv ftronv fekdcze wrdkv gych 149,6, rogowe wrdkv gego OH,6 i in.
 (38 przykldów)⁸⁰.

e) Jeszcze inny typ stanowią wypowiedzenia, na które składa się podmiot i określenie wyrażone celownikiem (dativus possessoris):

Sława oczczv yfynow (zam. yfynowi) yjwótemv dvchw 108,31, Rozum do-
 bry czynóczym gy 110,10, Pokoy welyky mylvyaneczym zakon (zam. zakon) twoy
 118,165, yopwytofz mylvyóczym czebe 121,6, Chwala wfzem jwótyvm gego
 fynom yzrahel ldvdy przyblyfzayóczemv fe gemv 148,14.

Do wypowiedzeń tych da się wprowadzić orzeczenie bądź.

We wszystkich wymienionych powyżej przykldach brak typowego orzeczenia narzucony został tekstowi polskiemu przez Wulgatę.

Nie zaliczamy do wypowiedzeń bezorzeczeniowych sekwencji czterech wersetów 148,8; 9; 10; 11, ponieważ kontekst każe w nich widzieć szereg wykrzyknień, w których nie użyto form wołacza tylko dlatego, że tłumacz nie zrozumiał Wulgaty z powodu synkretyzmu łacińskiego mianownika i wokatiwu: Chwalczc ('laudate') go kpodna zeme smokowe [...] Oghen grad fneg lod duch weln albo burze (glosa) [...]. Gory yfwytky pagorky drwa owoczna ywfytky cedrowe itd. Tak samo tłumaczyli Czesi, u Wujka natomiast widnieją już wołacze: ogniu, gradzie, śniegu, lodzie itd.

ODSTĘPSTWA OD SKŁADNI ZGODY MIĘDZY PODMIOTEM A ORZECZENIEM

Wahania co do zgody liczby

a) Przy podmiocie szeregowym orzeczenie ma w Fl BC z reguły formę liczby pojedynczej (6 przykldów): przyfzła yeft mvcha, yplofz-
 czyczne 'venit cynomia et scinifes' 104,30 (przyfzła W, P, prf/11
 Kl), przyfzła kobilka y chróft 'venit locusta et bruchus' 104,33
 (przyfzła W, P, prfidu kobilki a chrufti Kl), yako dvfza rozvyma aczalo

⁸⁰ Inne przykldy tego typu wymianiono wyżej (por. wyrażenie na wieki), reszta zostanie omówiona w rozdziale o okoliczniku.

geden gest czlowek tako bog aczlowek geden gest cristus unus est homo [...]
unus est Christus S,35, *Pokolene ypokolene chwalycz bǫdze dzala twoya*
`generatio et generatio laudabit opera tua` 144,4, *Padu nane strach*
ybojazu (zam. ybojazzn) `Irruat super eos formido et pavor` KM,18, po-
 nadto przykład przeczenia egzystencjalnego: *Ne gest padzene styany*
any prze szcze any wolane `non est ruina maceriae neque transitus ne-
que clamor` 143,17.

Tylko raz orzeczenie wyrażono formą dualną: *Zamantek ytafnycza na-*
le le gesta mǫ `Tribulatio et angustia invenerunt me` 118,143 (na-
 lezly W, nalezle P).

Przytoczony tu materiał pokazuje, że stan w Fl zależy od stanu w Wulgacie: jedyną innowacją jest użycie dualu zamiast formy l. mnogiej w ostatnim przykładzie, co jednak z punktu widzenia składni nie jest istotne. Przewagę orzeczenia w liczbie pojedynczej przy podmiocie szeregowym uznać należy za cechę obcą raczej ówczesnej polszczyźnie⁸¹.

b) Przy podmiocie zbiorowym orzeczenie występuje w liczbie pojedynczej, np. *rzecze wftytek lvd `dicet omnis populus`* 105,47, *vczy-*
nylo sǫ szydowstwo swǫtoscz `facta est Iudaea sanctificatio` 113,2, także odmiennie niż w Wulgacie *Padne nane wangle `cadent super eos*
carbones` 139,11⁸².

Jedynie wyraz *dom* w znaczeniu `ród` łączy się z orzeczeniem wyrażonym zarówno formą liczby pojedynczej, jak i liczby mnogiej: *Dom yfrahelow pfał vpana `domus Israhel speravit in Domino`* 113,17, *Dom aaron nadzeyǫ ymal yest wpanv `domus Aaron speravit in Domino`* 113,18 obok *Dom yfraheylow blago lawcze gospodzynyv dom aaronow blago-*
flawcze gospodzynyvy `domus Israhel, benedicite Domino, domus Aaron,
benedicite Domino` 134,19, *Dom lewy blagoflawcze (!) panv `domus Le-*
vi, benedicite Domino` 134,20, *Rzeczczu nyna dom aronow `dicat nunc*
domus Aaron` 117,3 (*Recz [!]* Pǫ, *Rczy* W, Kl, P). Tylko ostatni przykład wykazuje różnicę w stosunku do Wulgaty, Pǫ i psalterzy czeskich; poza tym użycie liczby zależy od stanu w tekście łacińskim.

c) Inaczej niż w łacinie, a zgodnie z regułami składni polskiej, przy podmiocie w dopełniaczu l. mn. orzeczenie ma l. poj.

⁸¹ P i s a r k o w a, op. cit., s. 20.

⁸² Dawne collectivum *ludzie* należy już do pluraliów tantum: *lvdze wftacz ymayǫ* S,38, *wftǫpyly lvdze* KM,16 itd.

rodz. nij.: *Zghyncze grzyfny [...]* tako yfzby gich nybylo ita ut non sint 103,36 (gich nebud W), malo se gych vczynylo pauci facti sunt 106,39 (malo gich vczyneno gest P), Kelko gest dnwo (zam. dnwo) quot sunt dies 118,84 (Kolyko gest dny W, Kl, P).

d) Inne przykłady niezgodności liczby oceniamy jako rezultaty pomyłek pisarskich. Oczywiście błędem jest użycie wyrazu *usta* w zdaniu *Ne gest se vtagyla vsta* non est occultatum os 138,14, być może wskutek kontaminacji różnych wersji, por. np. *Nenie vtagena vsta* W, *Negjut vtagena vsta* P, *Nye yest vtagona koszcz* Pł, ponadto np. *vzyla warg gych pokrige ge* labor... operiet na tle wahań 'a: 'e wywołanych wpływem form z czeskim przegłosem⁸³ itd.

e) O zdaniach typu *kazania twoja myśl moja jest*, w których trudno jest jednoznacznie wskazać, co jest podmiotem, a co orzecznikiem, zob. przyp. 40.

Wahania co do zgody rodzaju

a) Jak już wspomniano (zob. powyżej pkt c), orzeczenie ma formę rodzaju nijakiego przy podmiocie w dopełniaczu, m. in. w zdaniu zaprzeczonym. Jednak gdy zdanie takie łączy się z podrzędnym podmiotowym, orzeczenie nie ma w Fl BC ustalonej formy: *y ne by lo yenby pomog!* nec fuit, qui adiuvaret 106,12 (bil Kl w W i P aoryst), a obok tego *y ne by l ktobyl mne posznal* non erat, qui cognosceret me 141,5 (w psalterzach czeskich aoryst). Wahania te musiały mieć źródło w polszczyźnie, wpływ czeski bowiem nie mógł tu raczej odziaływać.

b) Wyraz *księżę* jako podmiot wymaga orzeczenia w rodzaju męskim, co jest o tyle interesujące, że łącząca się z nim przydawka ma nadal formę rodzaju nijakiego: *Nybrana kšššta gego potonšly jo wmozv* electi principes eius submersi sunt in mari KM,5 (Zwolena knyezata gehu ztonuly su P). Jak widać, w psalterzach czeskich stan jest taki sam. Por. ponadto *sedzely š kšššta* 118,23 *Kšššzšta nastaly š* 118,161, *zamšczyly š se kšššzšta* KM,17.

c) Wpływem łacińskim tłumaczą się przykłady uzgodnienia rodzaju podmiotu i orzecznika w wypowiedzeniach *ręka twoja ta* to jest ręka twoja i *ta wrota gospodzinowa* to są wrota pańskie. Zagadnienie to

⁸³ Por. C y b u l s k i, op. cit., s. 122.

omówiono szerzej na s. 12-13, gdzie podano też przykład typowej dla polszczyzny niezgodności rodzajowej (*to Bog mój*).

d) W zdaniu *Zgynola wczekana `periit fuga` 141,6* niezgodność rodzaju jest skutkiem błędu pisarza, który zastąpił wyraz *utoka* (tak w Pł) wyrazem *uciekanie* (por. *vtiekanie Bosk*) zapominając o konieczności zmiany końcówki formy imiesłowowej.

Wbrew pozorom nie ma w tekście przykładów niezgodności co do osoby⁸⁴.

ZWIĄZEK Z PRZYDAWKĄ

PRZYDAWKA W ZWIĄZKU ZGODY Z WYRAZEM OKREŚLANYM

Cechą Psalterza jest znaczna przswaga przykładów przydawki w związku zgody nad przykładami przydawki związanej rządem lub przynależnością. Z kolei składnia zgody wiąże przede wszystkim przydawkę wyrażoną przymiotnikiem, zaimkiem przymiotnym i imiesłowem.

Przydawka wyrażona przymiotnikiem

Przymiotnik pełni funkcję przydawki 255 razy. Pod względem semantycznym wyróżnić tu można następujące kategorie:

a) Przydawka charakteryzująca bezpośrednio (81 przykładów): *zvisokoftzy swdtey* 101,20, *ymanv swdtemv* 102,1, *czysla krotkego* 104,12, *wecznemv zbawenv* S,27, *wzzywot wekvy* S,39, *pobyl krole moczne* 134,10, *wczynyl swecze welyke* 135,7, *Wrpcze moczney* 135,12, *kvkofszolv swdtemv* 137,2, *odeczloweka zlego* 139,1, *ot najsza lyczego* 139,1, *wwodach fyl-nych* KM,11 i in.

Zdarza się łączenie dwóch takich przydawek w szereg przy pomocy spójnika: *wajelee ykrazne pfallene* 146,1, *To morze welike yszyrokee rpkama* 103,26.

W większości przypadków przymiotnikom polskim odpowiadają też przymiotniki w Wulgacie. Wyjątków jest pięć: polegają na tym, że przekład zawiera grupy nominalne będące odpowiednikami peryfra-

⁸⁴ Zob. s. 8.

stycznymi pojedynczych, trudnych do przetłumaczenia rzeczowników: *nad drogekamene* `super [...]`topazion` 118,127 (*nad topazion* Pł) *wczy-nyl weligeo rzeczy* `fecit magnalia` 105,22 (*welike* Kp), *ſowyty m pla-ſczem* `diploide` 108,28 (*troyń* Pł), *molwycz wyſſokych* (zam. *wyſo-nych*) *rzeczy* `loqui ſublimia`KA,4 (ts. Pł), *nowy ſzczepowe* `novellae` 143,13. Z wyjątkiem ostatniego przykładu nie ma tu związku z przekładami czeskimi.

Szyk takiej przydawki zgodny jest na ogół z szykiem w Wulgacie, to znaczy jest postpozycyjny. Wśród przykładów szyku antepozycyjnego wyróżnić się dają następujące kategorie:

szyk antepozycyjny powtórzony za Wulgatą: *kv wecznemv zbawenv* `ad aeternam salutem` S,27, *proſtego ſercza* `rectis corde`⁸⁵ 124,4, *na-twardſzego przebytko* *firmissimo habitaculo* KM,20; por. też szereg 146,1;

szyk antepozycyjny w wyrażeniu *ſwięty Duch* mimo innego szyku w Wulgacie: *ſwątew dvchw* `spiritui sancto` 108,31, *ſwōty duch* `spiritus sanctus` S,7; 8; 10; w Pł szyk jest taki jak w Wulgacie, natomiast w W taki jak w Fl - być może więc jest to ślad zależności od przekładu czeskiego;

szyk antepozycyjny w pięciu przykładach tłumaczenia peryfrastycznego typu *drogie kamienie*, zob. wyżej.

b) Przydawka tegoż typu wyrażona szeregiem z członem drugim w postaci wyrażenia przyimkowego *s* + instr.: *Swyercz maluczky ſwelykym* 103,27.

c) Przydawka charakteryzująca pośrednio, wyrażona przymiotnikami odrzeczownikowymi (57 przykładów). Odpowiada ona albo łacińskiej przydawce dopełniaczowej (32 razy), albo przymiotnej (24 razy), albo jest efektem tłumaczenia peryfrastycznego (raz). Szyk jest postpozycyjny z 5 wyjątkami: *fykowe drzewo* `ficulneas` 104,32 (*fyguſze* Pł), *nebeſkemv goſpodnv* `coeli domino` 113,25, *krze ſcanſkō werō* `catholicam fidem` S,1, *krzeſcyanſkō prawdō* `christiana veritate` S,19, *poſpolita wara* `catholica religione` ib. Szyk taki zależy więc prawie zawsze od szyku w Wulgacie. Wszystkie przykłady szyku postpozycyjnego znajdują dokładne odpowiedniki w tekście łacińskim: *ſzenō ſzōdnō* `terram desiderabilem` 105,24, *człowieka nedo-ſtatecznego* `hominem inopem` 108,15, *zluda poganſkiego* `de populo bar-

⁸⁵ W Wulgacie związek przymiotnika i rzeczownika jest inny, por. s. 60.

baro 113,1, *kwyt polny* 'flos agri' 102,14, *slufbye ludzkey* 'servituti hominum' 103,15, *zwyrzsta lajnaa* 'bestiae silvae' 103,21, *drwa polna* 'ligna campi' 103,18, *ksfzsz ludzkye* 'princeps populorum' 104,19, *chleba nebyeffkego* 'pane coeli' 104,39 i wiele innych, m. in. jako tłumaczenie nieodmiennych nazw własnych: *synom yfrahel'skym* 'filiis Israhel' 102,7 (Israhel Pł), *balwanom canaan'skym* 'sculptilibus Chanaan' 105,36 (Kanaan Pł).

d) Przydawka przynależnościowa wyrażona jest 38 razy formą odmiany złożonej, 42 razy formą odmiany niezłożonej i 16 razy formą dwuznaczną przymiotnika dzierżawczego:

myloferdze bofsze 102,16, *Rarogowy dom* 103,19, *ymf bofsze* 112,3, *synom lvd'fky* 106,8, *rókv ludzkv* 113,12, *bozy syn* S,28, *wtrzemych domowych* 133,2, *rókv ludzkych*⁸⁶ 134,15, *adzeczom gawronowym* 146,10, *zestvdzen zbawyczelowych* KI,4 i in.;

ymf gos'podnowo 101,22, *glof'sa panowa* 105,25, *domv iakobowa* 113,1 *Dom yfrahelow* 113,17, *zofoby maczerzyny* S,29, *wdom panow* 121,1, *rog dawydow* 131,18, *yad zmyyow* 139,3, *woz faraonow* i in.⁸⁷;

fiawa gos'podnowa 103,32, *synowe iakobowy* 104,6, *fiawa bofsza* 104,19, *bojazn bozf* (zam. boza) 110,9, *Prawycza panowa* 117,16, *per'fona oczczowa* S,5, *fiavghy panowy* 133,1 i in.

W Wulgacie formom tym odpowiadają przydawki dopełniaczowe, np. *miseriordia Domini*, *erodii domus*, *nomen Domini*, *filiis hominum* itd., z wyjątkiem S,30, gdzie przymiotnik *człowieczy* jest tłumaczeniem wyrazu *humanus*, ponadto Wulgata zawiera w tych miejscach niekiedy nieodmienne nazwy własne, np. *filiis Iacob*, *domus Israhel*⁸⁸.

Szyk odpowiada dokładnie szykowi w tekście łacińskim, to znaczy jest prawie zawsze postpozycyjny z wyjątkiem konstrukcji: *Rarogowy dom* 'erodii domus' 103,19, *bozy syn* 'dei filius' S,28 *człowieczego ciała* 'humana carne' S,30.

e) Przydawka przynależnościowa wyrażona przymiotnikiem *cudzy* 'alienus': *wzeme czvdzey* 136,5, *synow czvdznych* 143,8; 12.

⁸⁶ Byłby to zarazem jedyny przykład częściowej niezgodności składniowej, bo rzeczownik ma formę dualną, przymiotnik zaś pluralną.

⁸⁷ M. in. błąd: *ymye gos'podnowa* 114,4 zamiast *aymyenya*, por. *gmye ho'spodynowo* W, P - zapewne wynik kontaminacji wersji polskiej i czeskiej.

⁸⁸ Zob. C y b u l s k i, *op. cit.*, s. 270-284, gdzie podano liczniejsze przykłady tłumaczenia takiej łacińskiej przydawki. O przymiotnikach dzierżawczych i ich związku z czeską tradycją psalterzową, zob. *ibidem*, s. 285.

f) Przydawka przynależnościowa szeregową: (*persona*) oczczowa *yfy-nowa ydvcha śwętego* `patris et filii et spiritus sancti` S,6.

g) Przydawka uogólniająca wyrażona przymiotnikiem wszelki `omnis universus, cunctus` (17 razy): *wewszelkem czafsu* 118,20, *wszelkego skonczony* 118,96, *Odwszelky zley droghy* 118,101, *wewszelke dny KE*,14, w tym m. in. jako określenie przymiotnika: *nesprawon bódze [...]* *wze-liky szywy* `omnis vivens` 142,2. Szyk jest zawsze antepozycyjny.

Przydawka imiesłowowa

Formy odmiany złożonej part. praes. act. odpowiadają na ogół analogicznym łacińskim formom imiesłowowym. Na 18 przykładów tylko trzy tłumaczą łacińskie przymiotniki lub rzeczownik: *wodp neczypóczp* `intolerabilem` 123,4, *Mořz molwyóczy* `linguosus` 139,12, *móřz bovyóczy* `pugnator` KM,4. Inne przykłady: *rzeka czekocza* `flu-ens` KM,8, *czelócza gedzóczego syeno* `comedentis` 105,21, *oczczp wszemóczego* `omnipotentis` S,37, *lvdv przyblyszayóczemv se gemv* 148,14, *slvdzmy czynóczymy lychotó* `operantibus` 140,5 i in. Szyk jest prawie zawsze postpozycyjny (niekiedy po imiesłowie następuje dopełnienie) z wyjątkiem tłumaczenia peryfrastycznego: *lafzóczy swyery* `reptilia` 103,26 (w Pł sam rzeczownik *zwiers*)⁸⁹.

Part. praet. pass. pełni funkcję przydawki 10 razy. Tylko raz jest to forma odmiany prostej, w świetle danych Z. Klemensiewicza osobliwość: *řád řpyřan* `iudicium conscriptum` 149,9⁹⁰. Inne należą do odmiany złożonej: *wmeřto mrowanego* 107,11, *kafzny [...]* *pocz-wyřřona* 110,7⁹¹, w tym siedem przykładów szyku antepozycyjnego, nie tylko w obrębie peryfrazy, jak w wyrażeniu *ryty balwan* `scul-ptile` 105,20; 34; 36, ale i w zgodzie z Wulgatą: *řkruřřonego řercza* `compunctum corde`⁹² 108,15, *řwyrchowany* *nenazřřenym* `perfecto odio`

⁸⁹ W drugim przekładzie peryfrastycznym przydawka występuje po rzeczowniku: *moczp řobv řtronv řkóczp* `gladii ancipites` 149,6.

⁹⁰ Z. K l e m e n s i e w i c z, *Szczątki niezłożonej odmiany przymiotników w staropolszczyźnie*, "Prace Filologiczne" 12, 1927, s. 120.

⁹¹ Oczywiste błędy. Pierwszy wynika z kontaminacji zapisu acc. sg. (takiego jak np. w *meřto ohrazene* P, por. też *grořzone* Pł) i zapisu z gen. sg. do miasta mrowanego. Drugi błąd ma źródło w tekście czeskim, gdzie użyto formy takiej jak np. w W i P (potwierzona, potwierzona), bo inny jest rodzaj rzeczownika. Tłumacz zapomniał o uzgodnieniu wyrazów pod względem rodzaju.

⁹² Zob. przyp. 85.

138,21, przyrzeszeny opocz sódze `iuncti petrae iudices` 140,7, wybrana kšššta `electi principes` KM,5.

Part. praet. act. II: *šwóglym popvščzalym `cum carbonibus desolatoriis`* 119,4.

O przydawce orzekającej (określeniu predykatywnym) wyrażonej imiesłowem zob. s. 64.

Przydawka wyrażona zaimkiem

a) Przydawka uogólniająca wyrażona zaimkami *každy, wszytek, wsze omnis, totus, universus`* (108 razy), np. *nadewszemy lichotamy* 102,3, *wkazdem myestze* 102,22, *wszytki dzywi* 104,2, *wkaszdy czas* 105,3, *wšetka lychpta* 106,42, *nadewszemy pogany* 112,4, *przedewszemy ludzmy* 115,5, *wfzego luda* 115,8, *wszytchy lvdze* S,38, *Nadewfzzytky vozóne* 118,99, *wszytek dzen* 118,97, *otewfzego zlego* 120,7, *poznal ges wfzytka posledna yštara* 138,4, *wewfze pokolene* 144,13, *wšem wzywayščzym* 144,19 itd.⁹³

Tylko raz szyk nie jest prepozycyjny: *poypadl owoc wfzytek `comedit omnem fructum`* 104,34 - a więc inaczej niż w Wulgacie⁹⁴.

b) Przydawka przynależnościowa wyrażona zaimkami dzierżawczymi wystąpiła w tekście aż 815 razy. Szyk jej jest zawsze postpozycyjny, zgodnie ze stanem w Wulgacie, np. *bofze moy* 103,1, *krol moy* 107,9, *zbawycel moy* KI,2, *fercze moge* 130,1, *oczy moge* 130,1, *čwřza moya* 114,7, *dvcha mego* KE,10, *bogv memv* 145,1, *naglos moy* 140,1, *wfyerczy mogem* 118,11, *oczyma mogyma* 131,4, *vřzy twoge* 129,2, *myloferdza twego* 108,25, *Namyloferdze twoge* 113,10, *nad řlvğř twogym* 118,135, *wzbawenv twogem* KA,2, *řlvdze řwemv* 135,23, *nalvd řwoy* 105,38, *wlvdv řwogem* 149,4, *wradze řwogey* 105,41, *bog nařz* 113,11, *bogv nařzemv* 146,1, *woczv nařzv* 117,22, *dzedzyny wařzyey* 104,11, *ynadřyny wařze* 113,23⁹⁵.

⁹³ M. in. oczywiście błędy *řwyczy gwazdy* 148,3, *wew řzechem boga řtwo* 118,14.

⁹⁴ Drugi przykład to wynik błędu: *lychot gego zewřzch (!) `ex omnibus iniquitatibus eius`* 129,8.

⁹⁵ Wystąpiło tu kilka błędów pisarskich polegających na niezgodnieniu końcówek rzeczownika i zaimka. Jeden z nich przeniesiono chyba z tekstu czeskiego: *otřwadecřtwa twogych `a testimoniis tuis`* 118,157 (od *řwyedecřřtwe twych* [-e wyskrobane] P, *kuka řnom twoych* (zam. *twoym*) 118,48, *amvloferdze twogem* (zam. *amvloferdzu*, tak w Pł) 142,13.

c) Przydawka wskazująca (zaimki *ten i ow* - 5 przykładów): *Awtye* (zam. *Awtey*) *troyczy* S,24, *Na drodze tey* 141,4, *won dzen* 145,3; *KI,4*, *flawa ta*⁹⁶ 149,9.

d) Zaimek sam: *od oczcza samego `solo`* S,21.

Przydawka wyrażona liczebnikiem

Przykładów przydawki ilościowej jest zaledwie dziewięć.

a) Przydawka miary (liczebniki *jeden, oba, trzy*): *vpokolony gednem* 108,12, *gednego boga* S,3, *gedno [...]* *bostwo* S,6, *Jobv stronv* 149,6, *trzy perfony* S,24, *trzy boghy* S,19.

Przydawka porządkowa: *wlud drughy* 104,13, *vpokolenv drughem* 101,19, *trzeczego dna* S,36.

Szyk tej przydawki jest taki sam jak w Wulgacie (z tym, że wyrażenie w 149,6 w tekście łacińskim nie ma odpowiednika).

Przydawka wyrażona rzeczownikiem

Jako przykłady przydawki rzeczownikowej w związku zgody interpretować można zwłaszcza zapisy: *gojpodzyn bog* 105,47, *pan bog* 143,1, *pana naszego gezv krysta* S,27, *pan nasz gezus krystus* S,28, *boga oczcza* S,37, *gojpodna boga* 121,9, *pana boga* KE,2. Oprócz tych siedmiu form można by jeszcze wymienić konstrukcje z rzeczownikami nieodmiennymi, które nie zawierają wykładników składni zgody: *szemyø kanaan* 104,11; 134,11; 135,21, *wzemy kam* 104,22; 26; 105,22, *gora syon* 124,1, *wgory syon* 132,3, *wdzedzyczstwo yzrahel* 134,12, *od gory faran* OH,4 oraz wersja inna niż w Wulgacie: *po/wyøczyly sð balwana poganfkego b e l f e g o r `initiati sunt Beelphegor`* 105,28. Ponadto trzy wypadki zastosowania szyku antepozycyjnego: *pobyl [...]* *og krola bazan `Og regem Basan`* 134,11, *pobyl [...]* *Se on krola amorreora. Y og krola basan `occidit [...]* *Seon regem Amorreorum. Et Og regem Basan`* 135,19-20. Razem jest to 20 przykładów przydawki wyodrębniającej, a dokładniej tego jej rodzaju, który określa się jako przydawkę indywidualizującą.

⁹⁶ O ile to nie podmiot, por. s. 12-13.

Do kategorii przydawek orzekających zaliczyć można takie np. przykłady: *dam szemyd kanaan powrozek dziedziny ważyey* `terram Chanaan, funiculum hereditatis` 104,11, *Pofiał moyze żea sliug d swego* `misit Mosen servum suum` 104,25, *Botamo s d wstąpily / postaczy postaczy panouy swadecztwo yszahel* (zam. yszrahel) `tribus, tribus Domini, testimonium Israhel` 121,4, *nayd d mafto gospodnv st a n bogv yakvb* `locum Domino, tabernaculum Deo Iacob` 131,5 i in.

Odstępstwa od składni zgody w Fl C

Jeśli pominiemy oczywiste błędy, o których częściowo już była powyżej mowa, to okaże się, że odstępstwa od składni zgody dotyczą tylko niezgody rodzajowej w nom. pl. m. Zdarza się mianowicie, że przy rzeczowniku żywotnym przydawka ma formę właściwą rodzajowi nieżywotnemu: *wszytky pogany* 116,1, *śwdzy twoge* 118,91, *duchowe śwety* S,23 / *swaty W*/, *wszytky krolewe* 137,5, *synowe yszrahelky* KM,23, także przy przymiotniku o funkcji rzeczownikowej: *wply twoge* 107,5, *śwdczy twoge* 131,9⁹⁷. W Psalterzu puławskim we wszystkich tych miejscach występuje pełna zgoda pod względem rodzaju, a wszystkie przymiotniki mają końcówkę *-i*.

Zdarzył się też przykład użycia końcówki rodzaju żywotnego przy rzeczowniku żywotnym o końcówce właściwej rodzajowi nieżywotnemu: *wszytchy slyghy* 133,1.

Jak widać, zjawisko to uwidoczniło się w wyrazach o wysokiej frekwencji tekstowej: w zaimkach *twój* i *wszytek*. Przykłady przymiotników *izraelski* i *święty* można by wytłumaczyć przyczynami pozasystemowymi: kontaminacją wersji polskiej *święci* i czeskiej *svatí* lub jakąś inną pomyłką kopisty⁹⁸.

Nieco inny charakter ma niezgodność końcówki *-y* lub *-e* przydawki z końcówką *-owie* rzeczownika nieżywotnego: *śodowe twoge* 118,39 (*twogy* Pł, W), *wsytky cedrowe* 148,9, por. jednak *śpdowy* (zam. *śpdowe*) *twogy* 118,175, *cedrowe lyban/szczy* 103,18.

⁹⁷ Jakiś wpływ miał tu może tekst czeski, por. *afwitye twogy* zam. *świtye* Żalt U. Błąd tego typu mógł zmylić tłumacza polskiego.

⁹⁸ Por. np. oczywistą omyłkę pisarza: *śwyczy gwazdy* 148,3 (*wasytky* Pł).

M. Kucała tłumaczy wymienione tu przykłady niezgodności rodzaju wpływem zmian, jakim podlegała w XV w. fleksja rzeczownika, lub kontaminacją języka pierwowzoru i języka kopisty⁹⁹. Można tu dodać, że w jednym wypadku oddziałał wpływ pierwowzoru czeskiego na użycie końcówki *-y* w przymiotniku *święty*, w dwóch innych wypadkach wzór czeski mógł wywołać pojawienie się końcówki rzeczowników nieżywotnych *-owie* przy przydawce o końcówkach *-y*, *-e*¹⁰⁰.

PRZYDAWKĄ W SKŁADNI RZĄDU Z WYRAZEM OKREŚLANYM

Na blisko sześćset przykładów przydawki w związku rzędu prawie wszystkie należą do kategorii przydawki dopełniaczowej wyrażonej rzeczownikiem lub zaimkiem. Przydawka celownikowa stanowi nie więcej niż 9% całości przykładów w tekście.

Przydawka wyrażona dopełniaczem rzeczownika

a) Najwięcej jest przykładów przydawki pośrednio charakteryzującej: 178, w tym 19 to rzeczowniki nieodmienne (obce nazwy własne). Szyk takiej przydawki jest postpozycyjny¹⁰¹. Odpowiednikiem jej w Wulgacie w Pł jest taka sama przydawka dopełniaczowa, natomiast w psalterzach czeskich zdarza się przymiotna. Przykłady:

wy fokołczy nebya 'coeli' 102,11, *zwyerz pola* 'agri' 103,12,¹⁰²
sowocza dzjal 'operum' 103,14, *twardofcz chleba* 'panis' 104,16, *wwody*
preczywen/twa 'contradictionis' 105,32, *drogy mafta* 'civitatis'
 106,4¹⁰³ *mafto przebyta* 106,36, *owocz narodzena* 'nativitatis' 106,37,

⁹⁹ M. Kucała, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978, s. 108, 177.

¹⁰⁰ Końcówkę *-owie* rzeczowników nieżywotnych tłumaczył wpływem czeskim K. Nitśch, *Składnia mianownika l. mnogiej u pierwszego pisarza Psalterza floriańskiego*, "Język Polski" 36, 1956, s. 245. Porównanie z psalterzami czeskimi nie skłania jednak do bezkrytycznego przyjmowania tego stanowiska, ponieważ nie wszystkie rzeczowniki nieżywozne na *-owie* mają odpowiedniki w tekstach czeskich; por. Cybulski, *op. cit.*, s. 230 i n.

¹⁰¹ Wyjątki: *skonczenya vydzał gefm konacz* 'consummationis vidi finis' 118,96, *welkołczy yego nekoncza* 'magnitudinis eius non est finis' 144,3.

¹⁰² Por. *zwyerzata lefna* (I) P.

¹⁰³ Być może przydawka okolicznościowa, por. u Wujka *droga do miasta*. Nieliczne przykłady takich konstrukcji, tylko z BZ, cytuje Kempf, *op. cit.*, s. 89.

Prót mocy *virtutis* 109,3, wżen gnawa *irae* 109,6, nawek weka *saeculi* 110,3, baranowe owecz *ovium* 113,4, glos modlytwy *orationis* 114,1 itd.¹⁰⁴

Rzeczowniki nieodmienne w funkcji przydawki charakteryzującej pośrednio: *yǫtzstwo syon* 125,1, dobra *yeruzalem* *bona Iherusalem* 127,6, rofa *hermon* *ros Hermon* 132,3, krolewstwa *kanaan* *regna Chanaan* 134,11, krola *bazan* 134,11, pan *szyon* 134,21, zpefny *syon* 136,4, *syony edom* 136,9, *swǫty yfzrahel* (por. u Wujka *świǫty izraelski*), *przebywane syon* *habitaculum Sion* KI,7 i in.

b) Przydawka tego samego rodzaju, ale szeregową: *Glos wofela yzbawena* 117,15, *flowa znamyon swogich, yczud swogich* 104,26, *na-gorze dziedzyczstwa twego natwardzszego przebytku twowego* KM,20.

c) Przydawka posiadacza (46 przykładów, w tym 8 przykładów rzeczowników nieodmiennych). Szyk jest zawsze postpozycyjny:

Synowe flug 101,29, *Sczenyǫta albo dzyeczy* (glosa) *lwow* 103,22, *wpryebitkoch krolow* 104,29, *krolewstwa poganow* 104,43, *oblycza boga* 113,7, *oczy pofelkyney* 122,3, *zfydla lowczow* 123,6, *domv boga* 134,2, *pirzwerodzone egypta* 134,8, *Chwalcze pana panw* (zam. *panow*) 135,28 *przebytek pastvchow* *pastorum* KE,3 i in., w tym m. in. *Ywydz synow zamiast Ywydz syony synow* *et videas filios filiorum* 127,7, *Seon krola amorreora* *Amorreorum* 135,19.

Rzeczowniki nieodmienne: *bog ifrahel* 105,47, *Dom aaron* 113,18, *domowy yfzrahel* 113,21, *domowy aaron ib.*, *bogv yacob* 131,2, *bogv yakvb* 131,5, *Dom lewy* *domus Levi* 134,20, *dziedzynǫ yzraheyl* 135,23.

d) Taka sama przydawka wyrażona szeregiem rzeczowników: *krwv synow swogich ycz for swogich* 105,36.

e) Przydawka dopełniająca (18 przykładów): *kupo/fluchanyv glosfv ad audiendam vocem* 102,20, *weczzenyv pycza* *in siti* 103,12, *wotwroceny oblygacze* *avertente [...] faciem* 103,30, *wpodobenstwo czelǫcza* *in similitudinem vituli* 105,21, *przyyǫcze glowy* *susceptio capitatis* 107,8, *Pomǫcz [...]* *dzywow* *memoriam [...]* *mirabilium* 110,4, *przyyǫczym czloweczstwa* *humanitatis* S,33, *czalaprzyyǫcze* *incarnationem* S,27, *nefmeszany potstawy* *substantiae* S,34, *Rospowiedzene flow*

104

Należą tu m. in. *wofele sycerze* (bohemizm) *exultatio cordis* 118,111, *Głowa ochodzona* (błąd pisarza) *caput circuitus* 139,10, *ynaprzebywayǫczego pokogya* *et habitatorem quietis* KE,2 (por. v *pokogi* W, P). Wliczyliśmy 7 przykładów typu *mnozstwa myloferdza* 105,43, *mnoftwo gwazǫ* 146,4, *wele [...]* *synow* KA,8, bliskiego znaczeniowo przydawca ilościowej odwróconej wyrażenia *wiele + gen. tłumaczą łacińską składnią zgodną: multos filios itp.*

`declaratio sermonum' 118,130, *naomolwene wymolwa* (zam. *wymolwena*) `ad excusandas excusationes' 140,4 i in.¹⁰⁵

W większości wypadków tłumacz musiał tu odejść od postępowania słowo w słowo za Wulgatą, bo łacińska składnia zgody rzeczownika z nieosobową formą werbalną była w polszczyźnie niemożliwa.

f) Przydawka dopełniająca szeregową: *Kv vczynenv pomfczy* (zam. *pomsty*) *wpoftaczy k a r a n a wlvzoch* `ad faciendam vindictam [...] increpationes' 149,7. I tu składnia jest inna niż w Wulgacie.

g) Przydawka podmiotowa (18 przykładów): *Wefnymanyv [...] luda* `in conveniendo populos' 101,23, *Odewschoda slvncza* `a solis ortu' - szyk inny niż w Wulgacie 106,3, *dzał* (zam. *dżala*) *rókv* `opera manuum' 113,12, *wwychody wod* `in exitus aquarum' 106,35, *Wyfzczew* [...] *domv iakobowa* `in exitu domus Iacob' 113,1, *czalaprzygófcze* [...] *pana* `incarnationem Domini' S,27, *kazny boga* `mandata Dei' 118,115, *Wemdlony* [...] *ducha* `in deficiendo [...] spiritum' 141,3, *padzene ftyany* `ruina maceriae' 143,17 i in. Tylko raz szyk jest antepozycyjny: *Od sluncza wschoda* `a solis ortu' 112,3.

Rzeczownik nieodmienny w tej funkcji: *Wyfzczew yzrahel zegypta* `in exitu Israhel' 113,1.

h) Osobnej wzmianki wymaga szereg złożony z gen. rzeczownika i acc. (i) przymiotnika: *Kv fwózanv k r o l o w gych wprzekowach a w a l e b n e gych wrókwach fzelaŹnych* `Ad alligandos reges eorum in compedibus et nobiles eorum in manicis ferreis' 149,8. Źródłem błędu jest tu oczywiście Wulgata, za którą powtórzono formę jednego z członów szeregu, podczas gdy człon drugi użyty jest zgodnie z regułami składni polskiej. Ten sam błąd występuje w Pł i w psalterzach czeskich (por. np. *Kv fwazany kralow* [...] *a ffllechtycze* P).

105 Pomijamy oczywisty błąd składniowy, jakim jest literalny przekład łacińskiej konstrukcji gerundivum + acc.: *Wobroczenyv gojpodzyn yótzŹstwo fyon* `in convertendo Dominus captivitatem Sion' 125,1 - zamiast w obroceniu [...] jęcstwa. Błąd taki zdarzał się czasem w polskich przekładach z łaciny; por. J. Ł o ś, *Krótką gramatyka historyczna języka polskiego*, Lwów 1927, s. 309. Ten sam latynizm wystąpił w tym samym miejscu psalterzy czeskich, pośrednictwo czeskie jest więc prawdopodobne.

**Przydawka wyrażona dopełniaczem przymiotnika
i imiesłowa**

Przymiotnik w dopełniaczu w funkcji przydawki to zjawisko dość rzadkie (31 przykładów).

Najczęściej jest to przydawka przynależnościowa: *na stolcu starych* in cathedra seniorum 106,32, *wstałszy* vsta lsciwego 108,1, *naprawczy* vboghego 108,30, *wstanoch prawych* iustorum 117,15, *od wargi* ly-chych 119,2, *strzały* mocznego potentis 119,4, *wyrzchy* [...] grze-znich peccatorum 128,4 i in. (22 razy).

Przydawka podmiotowa (4 przykłady): *radę* nawyższego consilium Altissimi 106,11, *władze* prawych 110,1, *śmierci* świętych 115,5, *wymolwa* (zam. wymolwena) grzeźnich 140,4. Inne przykłady: *odzamęta* [...] zlych a tribulatione malorum 106,39, *pokolone* prawych 111,2, *lychota* phyznych 118,69 i in.

Imiesłów wystąpił w tej funkcji tylko 10 razy. Przydawka przynależnościowa: *syny* zagubonych¹⁰⁶ 101,21, *serce* szukających 104,3¹⁰⁷, *zręki* nenazrzęcych 105,11, *synowe* wytrzęsonych 126,5; podmiotowa: *stankane* sjiptich compeditorum 101,21, *podivg* sęda mylvęcych 118,132 ponadto *wdobroczy* wybranych electorum 105,5, *prezglobę* przebywających habitantium 106,34, *odfromocy* (zam. odfromoty) dzalayęcych 140,10, w tym także szeregowo: *Yozanstnyg* (zam. Vczanstnyk) gęsm [...] boyę-czych se czebe astrzęęcych kazny twogyoh timentium, custodientium 118,63.

Przedstawiony tu typ przydawki powtórzony został za Wulgatą.

Przydawka wyrażona dopełniaczem zaimka

Funkcję przydawki pełni przede wszystkim dopełniacz *jego* (173 razy), *jich* (97 razy) i *jej* (2 razy). Formy te odpowiadają łacińskim formom eius i eorum (wyjątkowo innym, np. ipsorum, illorum).

Wyróżnia się tu zwłaszcza przydawka przynależnościowa (posiadacza): *ymenv* [...] gęgo 102,1, *krolewstwo* yęgo 102,19, *angeli* yęgo 102,20, *slugy* yęgo 102,21, *panstwa* yęgo 102,22, *odzyw* yęgo 103,7, *oblyczaya* yęgo 104,4, *vst* yęgo 104,5, *noghi* yęgo 104,18, *lydv* yęgo

¹⁰⁶ Imiesłów ten opatrzone dwiema glosami: albo zabitich albo zginolich.

¹⁰⁷ W Pł błędnie szukające.

104,24, *duch yego* 105,32, *synowe yego* 108,12, *balwanom gich* 105,34, *szemya gich* 105,37, *růkama gich* 105,40, *fercze gych* 106,12, *Owczegych* 143,16 i in.

Przykłady przydawki podmiotowej: *kaznye yego* 102,18, *rady yego* 105,14, *gnyew yego* 105,24, *roboty yego* 108,10, *modlitwa yego* 108,6, *molwa gego* 147,4, *wprzespjwanyv gich* 104,37, *prosbø gich* 105,16, *ze zghynena gych* 106,20.

Przykłady przydawki dopełniającej: *kvczynenyv gich* 'ad faciem-dum ea' 102,18, *oblok nazafzczeczenye gich* 104,38, *pomøcz gych* 'memoria eorum' 108,14.

Pozostałe przykłady zaimka w funkcji przydawki dopełniaczowej: *przedoblyczym wſzech* 'omnium' 105,44, *Oczy ſwſzech* 'oculi omnium' 144,16, zestawienie: *ymjø g e g o ſ a m e g o* 'eius solius' 148,12.

Skupienie rzeczownikowo-liczebnikowe

We wszystkich trzech przykładach przydawki ilościowej członem składniowo nadrzędnym jest liczebnik główny, podrzędnym zaś rzeczownik w dopełniaczu, jest to więc tzw. przydawka odwrócona: *na-załtarzvy dz e ſ ð c y ſ t r u n y* (!) 'in psalterio decacherdo' 143,10¹⁰⁸ (*dzyesszyſczy strun Pł*), *w t y ſ ſ ð c z p o k o l e n y v* (zamiast *pokoleny*)¹⁰⁹ 'in mille generationes' 104,8, także z szeregiem rzeczownikowym: *nad t y ſ z ð c z y z l o t a y ſ r z e b r a* 118,72¹¹⁰.

Przydawka wyrażona skupieniem rzeczownikowo-przymiotnikowym

Nierozdzielne skupienie rzeczownikowo-przymiotnikowe tylko dwa razy pełni w-Fl C funkcję przydawki. Jest to genetivus qualita-

¹⁰⁸ W konstrukcji tej skupienie pełni funkcję przydawki rzeczownika żałtarz. Jest to jeden z nielicznych w staropolszczyźnie przykładów gen. qualitatis (Kempf, op. cit.). Można też czytać na żałtarzu dziesięcistrunym; por. Cybulski, op. cit., s. 303.

¹⁰⁹ Ten sam błąd w W: *w tusicz pokoleny*. W innych tekstach czeskich i Pł figuruje gen. sg.

¹¹⁰ Wyrażenia typu *poganow wiele* (134,10; KA,8) uważa się za złożone z dwóch rzeczowników.

tis: *człowieka niedostatecznego yszebrała yskrużzonego serc*
cz a vmorzycz "compunctum corde" 108,15, Dobrze vczyn goſpodne dobrym
a pro ſtego ſercza "rectis corde" 124,4¹¹¹.

Przydawka wyrażona celownikiem rzeczownika

Większość przykładów to przydawki związane z rzeczownikami od-
 czasownikowymi, należące więc do kategorii dopełniających¹¹² (6
 razy): *vbyeſzenye geſzom "erinaciis" 103,19, nazyawyenye ymaw (zam.*
ymentw) "nomini" 121,4, wpomocy dnowy "diei" 135,8, napomocz noczy
"noctis" 135,9, nachwalene ymentv "nomini" 141,10, bogv [...] bǫdz [...]
pſalene 146,1¹¹³. Przy innych rzeczownikach przydawka ma wyraź-
niejsze znaczenie dzierżawcze: gori wiſſoke gelynom "cervis" 103,19,
poddal ye wrǫcze poganom "in manibus gentium" 105,39 (poganow Pł, pohanom
Kł), naydǫ maſto goſpodnv ſtan bogv "domini, deo" 131,5,
Wodz [...] lvdv "populo" KM,14, ponadto może też Swecza mogem
(zam. nogam) [...] ſwatlo/cz ſtdzam 118,105. Dziesięciokrotnie
użyto wyrażenia wiek wiekom: nawyek wyekom "in saeculum saeculi"
103,6; 108,31; 110,10 i in., naweky wekom 110,7; 111,8; 131,15.

Dwukrotnie przydawka wyrażona została szeregiem: *ſława oczczv y*
ſynow (zam. ſynowi) yſwǫtemv dvchw 108,31, Chwała wżem ſwǫtym
gego ſynom yſrahel lvdv przyblyſzayǫczemv ſe gemv 148,14 -

¹¹¹ W obu wypadkach tekst polski sprawia wrażenie, jakby zaszyła elipsa rzeczownika określanego (i człowieka skruszonego serca, a ludziom prostego serca). Jest to rezultat zastosowania konstrukcji innej niż w Wulgacie, gdzie członem nadrzędnym jest przymiotnik (imiesłów) o funkcji dopełnienia, podrzędnym zaś rzeczownik w ablatiwie. Nie jest to jedyny sposób tłumaczenia tej konstrukcji łacińskiej: zdarzył się też bliższy łacinie związek imiesłowu z rzeczownikiem w narzędniku: *vzdrawa ſkrvſſone ſerczem "contritos corde" 146,3* (por. też *prawym sercem "rectis" 111,4*). W psalterzach czeskich bywa różnie, np. P stosuje zawsze konstrukcję z narzędnikiem, natomiast ma konstrukcję dopełniaczą. Trudno jest więc określić, czy i jaki był tu wpływ czeski. Wyraz *skruszonego* można też interpretować jako dopełnienie imiesłowowe (zob. s. 73).

¹¹² Według Z. Klemensiewicza rzeczownik w datiwie "łączy w sobie funkcję przydawki z funkcją spełnienia przedmiotu zainteresowanego, co daje w wyniku specyficzny odcień przydawki dzierżawczej" (Z. Klemensiewicz, T. Lehrs-Pławiński, S. Urbaničzyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 412).

¹¹³ Należy tu także grupa słowo sǫdze, bo wyraz słowo oznacza w tym kontekście tyle co mowa: *Pomny ſłowa twego ſvdze twemv "memor esto verbi tui servo tuo" 118,49, Bǫdz myloſerdze twoge by vczęſzylo mǫ podlvg ſłowa twego ſvdze twemv "secundum eloquium tuum servo tuo" 118,76.*

w wypowiedzeniach bezorzeczeniowych, więc na pewno nie dopełnienia¹¹⁴.

Przydawka wyrażona celownikiem przymiotnika lub imiesłowu

Należą tu z pewnością konstrukcje celownikowe użyte w wypowiedzeniach bezorzeczeniowych: *Rozum dobry czynącym gy* 'facientibus' 110,10, *Pokoy welyky mylvyančym* 'diligentibus' 118,165, *opwytošcz mylvyčym czebe* 'diligentibus' 121,6, a także dwa inne przykłady: *zapelnona gešt dušza najza przekorš opy lwy ty m agardzene p h y f z n y m* 'abundantibus, superbis' 122,5, *Woiš bo y ő c z y m f y ő gego wczyny* 'timentium' 144,20. Zwłaszcza ostatni przykład zasługuje na uwagę jako różniący się pod względem składniowym od odpowiednika łacińskiego.

Inne przykłady nie są pewne, bo nie zawsze da się jasno odróżnić przydawkę od celownikowego dopełnienia, np. *wczyny gošpodzyn šđđ ny šzotnym apomštš vbogym* 139,13 - przymiotnik można tu interpretować jako określenie orzeczenia (uczyni ubogim), a więc dopełnienie, lub jako określenie rzeczownika (pomstę ubogim), a więc przydawkę. Za tym, że jest to przydawka, przemawia stan w Wulgacie, gdzie użyto dopełniacza: *faciet Dominus iudicium inopis et vindictam pauperum*. Jeszcze jeden tego typu przykład: *Weszła gešt weczmačh šwatiošcz prawym* 'exortum est [...] lumen rectis' 111,4; tu jednak tekst łaciński nie pozwala na jednoznaczną interpretację. Inne przykłady takich dwuznacznych konstrukcji zawiera rozdział o dopełnieniu.

Przydawka wyrażona celownikiem zaimka

I w tym wypadku trudno jest niekiedy odróżnić przydawkę od dopełnienia celownikowego. Niewątpliwą przydawką jest forma *onym w*

¹¹⁴ Przykładów przydawki celownikowej jest zapewne więcej, ale trudno niekiedy wyraźnie wskazać, co jest przydawką, a co dopełnieniem. Np. w zdaniu *Wywodzy šyano škotu a šele š l u š b y e luškey* 'producens foenum iumentis et herbam servituti hominum' 103,15 forma *škotu* to zapewne dopełnienie dalsze, ale *šlužbie* to równie dobrze dopełnienie lub okolicznik, co przydawka rzeczownika *ziels* (nb. rzadki w polszczyźnie przykład dat. finalis, por. Kempf, op. cit., s. 94). O innych przykładach tego typu zob. w rozdziale o dopełnieniu.

wyrażeniu będącym literalnym przekładem łacińskiej konstrukcji składniowej: *Dawanym twogym onym dante te illis* 103,29 (por. u Wujka *gdy ty im dasz*). Inne przykłady mogące uchodzić za przydawki dopełniające określające rzeczowniki dewerbalne: *Smok ten genz yes stworzył naobludzane gemv ad illudendum ei* 103,28, *Ne bądź y emv pomocznik illi adiutor* 108,11, *Pan mne pomocznik gest mihi adiutor* 117,7 (por. *pomocnikiem moim* u Wujka), *przydź pomocz mne auxilium mihi* 120,1, *wstał gest nachwalene to be ad confitendum tibi* 118,62. Podobnie jest w wypowiedzeniach z orzecznikiem wyrażonym rzeczownikiem odczasownikowym: *pan wczynił my se mne wzfbawene* 117,14 (ten sam zwrot jeszcze 117,20; 28; KI,3), *mne czvdzofemczy przyyaczele sczynily s̄ mihi alienigenae* 107,10 (por. u Wujka *moje cudzoziemcy*), *neprzyyaczele sczynily s̄ mne inimici facti sunt mihi* 138,21, także w zdaniu zaprzeczonym: *ane gest gym pozmewane et non est illis scandalum* 118,165¹¹⁵.

Pozostałe przypuszczalne przykłady przydawki: *szukały od boga karmye sobye sibi* 103,22, *szwał gestm dobra to be* 121,9, *wybrał gest ȳs̄ wrzebit sobe sibi* 131,14, *wybrał sobe pan yfrahel wbydla sobe sibi* 134,4 (pierwsza forma dat. w tym zdaniu to najoczywściej dopełnienie, funkcja drugiej już nie jest całkiem jasna), *dvśza moga jako szema przfwody (zam. przefwody) to be tibi* 142,6, *Połoszily s̄ grzeszny sydlo mne mihi* 118,110, *skryly s̄ physzny sydlo mne* 139,5 (ale w zdaniu następnym, zbudowanym paralelnie, *mnie* to z pewnością dopełnienie: *ypowroszly rozprostrzely s̄ mne* 139,6); 141,4.

PRZYDAWKA W ZWIĄZKU PRZYNALEŻNOŚCI

Tylko raz trafiła się w tekście przydawka porównawcza: *Głębokocz y ako odzyeny e, odzyew yego Abyssus sicut vestimentum amictus eius* 103,7. Jest to prawdopodobnie określenie rzeczownika *odziew*.

Pozostałe przykłady należą do kategorii przydawek przyimkowych, a pod względem semantycznym do charakteryzujących, okolicznościowych i dopełniających.

¹¹⁵ Przykłady typu *je muž nie jest czysła* zob. s. 71.

Przydawka charakteryzująca: pomocz zżamóta *de tribulatione* 107, 13, *pene* [...] *zpařny syon* 136,4, *wyfokořczy nebya o d ř e m y e* *a terra* 102,11, *napřczy bez wod* *in solitudine in inaquoso* 106,4, *ziemę przezwoy* *sine aqua* 106,35, *řzema przřwoy (zam. przřwoy)* *sine aqua* 142,6, *řwadcztwo* [...] *na z y a w y e n y e* *ymaw (zam. ymenw) panowv* 121,4 i in. (10 razy)¹¹⁶.

Przydawka okolicznościowa: *řylne zmoaba Moab* KM,17, *řeme řmokowe* *de terra* 148,7, *Wyřczw* [...] *řegypta* 113,1, *drog kv wcznořczy* *itineribus aeternitatis* OH,10, *pokoy nadyřrahel* 124,5; 127,7, *wchodzenyv luda wgedno* *in unum* 101,23, *prawota naweky* 118,142; 144, *otpoczywane moge naweky* 131,15, *řzywot ařz naweky* *in saeculum* 132,4, *blagořlawene* [...] *na was* *super vos* 128,7, *mařcz nagłowe* *in capite* 132,2, *przeřywaczy wkanaan* KM,17, *bulga wprymrořzv* *in pruina* 118,83, *řtrumen wnapořvdnew (!)* *in austro*, *na pořudniu*, *na pořudnie* *lub w napořudniu*¹¹⁷ 125,5, *řtrzaly wrócze mocznego* 126,5, *czářcz moya wřzeme řzywych* *in terra* 141,7, *řczepowe wemłodořczy řwozey* *a iuventute* 143,13, *zalořżena wney* *in ea* 136,10 i in. (řącznie 31 przykřadów)¹¹⁸.

Przydawka dopeřniająca: *wczyřnyřz* *ona řczy řy g a y řczy řczy řczy řořd* *de persequentibus* 118,84, *od wczynkow řwoych lyczbř* *de factis* S,38, *wotwroceny* [...] *odnas* (w Wulgacie zupeřnie inna konstrukcja) 103,30, *neobroczenym* [...] *wczalo* *in carne* S,33, *wdzywech nad mř* *super me* 130,2, *pořczy (zam. pořřty)* *w pořřta c z y* *karana w l v d z o c h* *in nationibus*, *in populis*¹¹⁹ 149,7 i in. (13 razy).

Ogółem znaleźliśmy w Fl BC 55 przykřadów przydawki w zwiřzku przynaleřności.

¹¹⁶ Zaliczyliśmy tu konstrukcje *Nawydzeneye w do b r o c z y* *in bonitate* 105,5, *naweffelenye wradořczy* *in laetitia* ib. Por. u Wujka: *abyřmy oglądali dobra* [...] *i rozweselili się weselem*.

¹¹⁷ Według Taszyckiego *w napořudniu*, według Sł stp *na pořudniu* (ale było teř wyrażenie *na pořudnie* *na pořudniu* BZ, *Da morte prologus*). Por. *na poledne W*, *u polednem powietřřiu* Kl, *w wyetr poledny P*.

¹¹⁸ M. in. *Wemđleny z e m n e* *ducha mogego* *in deficiendo ex me spiritum meum* 141,3 (ts. w psalterzach czeskich, u Wujka *wemnie*). Nie wliczaliśmy niejasnej konstrukcji *otplata dřřzy* *retributio in anima* 130,4.

¹¹⁹ W ostatnim przykřadzie można by widzieć przydawkę okolicznościową.

Określenie predykatywne

Funkcję określenia predykatywnego pełni w Fl BC kilka form imiesłowu biernego czasu przeszłego: *Gdyz bǫdze sǫdǫ (zam. sǫdzon) aby wyssedl p o t ǫ p o n* "exeat condemnatus" 108,6, *Bog gest zo soby [...]* oczczowy przedweky *v r o d z o n* acziowekem *gest zo soby maczerzyny naswecze p o r o d z o n* "genitus, natus" S,29, *P o c h y n o n* wezwroczon *gestm* "impulsus eversus sum" 117,13 (por. u Wujka *potrącony wyrócićem się*), *N a p e l n e n y* pyrzwey zachlebmj *sǫ se posadzely* "Repleti prius, pro panibus se locaverunt" KA,7; zapewne też *by ne moyfesz wybrany yego staal* "electus stetit" 105,23.

Tabela 3

Zestawienie sposobów wyrażania przydawki w Fl BC	
Przydawka w związku zgody, w tym	1244
wyrażona przymiotnikiem, szeregiem przymiotnikowym	256
imiesłowem	29
zaimkiem	929
liczebnikiem	9
rzeczownikiem	26
Przydawka w związku rządu, w tym	585
wyrażona dopełniaczem rzeczownika	273
przymiotnika, imiesłowu	41
zaimka	275
skupienia rzecz.-liczebn.	3
skupienia rzecz.-przym.	1
wyrażona celownikiem rzeczownika	26
przymiotnika, imiesłowu	7
zaimka	21
Przydawka w związku przynależności, w tym	55
porównawcza	1
przyimkowa	54

ZWIĄZEK Z DOPEŁNIENIEM

DOPEŁNIENIE KAZUALNE

Dopełnienia wyrażone dopełniaczem

a) Większość przykładów stanowią rzeczowniki (rzadziej szeregi rzeczownikowe) w funkcji dopełnienia przedmiotowego bliższego przy czasownikach *brać, chcieć, czekać, dobyć, dobywać, dotykać, nienawidzieć, nienazierać, obiotować (?)*, *ostrzec, pomnieć, słuszać, spatrzeć, strzec, szukać, wniąć się (?)*, *wydobywać* albo *zyskować* (glosa), *wzywać, zapomnieć, zostać, zędać, zdać*. W Wulgacie konstrukcjom tym odpowiada prawie zawsze dopełnienie biernikowe. Wyjątek to określenie czasownika *pomnieć*, które znajduje w tekście łacińskim dokładny odpowiednik: *Pomny słowa twego `memor esto verbi tui` 118,49*. Według Sł stp składnia *pomnieć* + gen. wystąpiła tylko w psalterzach i mszałach, należy ją tedy uznać za latynizm, przy czym możliwe jest przyjęcie pośrednictwa czeskiego, por. *Pomny słowa* W. Przy tymże czasowniku dopełnienie wyrażono też szeregiem, którego człony nie są uzgodnione, bo pierwszy z nich, podobnie jak w Pł, występuje w bierniku: *Pomnyal yeft nawyeki obrzéd swoy słowa yesz rozkazał [...] yprzyssódy swoyey `memor fuit [...] testamenti sui, verbi [...] et iuramenti` 104,8-9* (gen. W K).

Inne przykłady: *bódp [...] badacz kazny twogych `scrutabor mandata` 118,69*, *mne ś czakaly `me expectant` 141,10*, *geśm geý chciał `ipsam volui` 118,35*, *dobyl geśm swadeczstw twoych `acquisivi testimonia` 118,111* (acc. Pł, Kl, gen. P), *prawot twoych dobywal geśm 118,56; 94*, *dotyka guor `tangit montes` 103,33*, *nenaszydely gich `eos` 105,39*, *nenaszrily lvdv 104,24*, *Zby (zam. Aby) obiotowaly obiet `ut sacrificent sacrificium` 106,22* (wzdajcze modle Pł, Aby obiotowaly obiet W K P), *ostrzezy duszóp (zam. dusze) twogey (dusze twoye Pł, gen. W, acc. Kl)*, *slv kay profby `intende ad deprecationem` 141,8*, *všzy [...] sluszaydzye glosfa 129,2*, *Glosfa mego sluzay `vocem audi` 118,149* (glos moy sluchay Pł, acc. W K), *spatrzóp drog `considerabo vias` 118,15*, *wstawyl geśm strzedz sódow 118,106* (sódy Pł, gen. W Kl)¹²⁰, *svkal dvzje moyey 141,6*, *Vtny przeczywen/two moye g e g o f z wymal*

¹²⁰ O konstrukcjach typu *strzezy mię* zob. poniżej (dopełnienie wyrażone biernikiem). Uważamy je za biernikowe wbrew K. N i t s c h o w i, *Dopełniacz*

(zam. wnymal) *gefm sǫ quod suspicatus sum* 118,39 *ymye* (zam. *ymyena*) *go spodnowa wzywal gefm* 114,4¹²¹, *zakona yego wydobywały albo zyfkowały* (glosa) *legem eius requirant* 104,44 (*zakona geho wydobywały W P*), *Zapomnyely sǫ boga* 105,22, *śagrzesznyky zostayǫcze zakona dereliquentibus legem* 118,53, *Sǫdal gefm zbaouena* 118,174, *Szdał gefm zbaouena* 118,166 i in.

Osobnej uwagi wymaga konstrukcja *czyniǫc wolej: nauczy mǫ czynytcz wolej twozey* *facere voluntatem* 142,11 (*wolyǫ Pǫ, gen, W, acc. Kl*). Jest to przykład rekcji pośredniej: "W tym zdaniu *wolej* jest dopełnieniem czasownika *czyniǫc*, ale forma dopełniacza zależna jest od *nauczy*, gdyż *czyniǫc* dopełniaczem nie rǫdziło"¹²². Dodajmy, że *nauczy* rǫdziło też celownikiem. Niepewna jest również rekcja dopełniaczowa czasownika *ostrzegac*, bo występuje on tu jako dopełnienie bezokolicznikowe zależne od formy osobowej¹²³: *Ty kazał ges kafzny twoych ostrzegacz barzo mandata tua custodiri* 118,4.

b) Dopełniaczem wyrażane też było **d o p e ł n i e n i e b l i ż s z e p r z y c z a s o w n i k u z a p r z e c z o n y m**, np. *nechowaly seǫ rady yego consilium* 105,14, *drogy [...] nenalefly viam* 106,4, *wardǫghy gych ne wmnayzyl iumenta* 106,38, *Bofze chwaly* (zam. *chwaly*) *moyey ne mylczy laudem meam ne tacueris* 108,1 (ts. W), *bysta ne wydzely proznozczy vanitatem* 118,37 i in., w tym również przykład dopełniacza, który nie zależy bezpośrednio od czasownika zaprzeczonego: *Newspadzaycze molwycz wysǫkych* (zam. *wyǫkych*) *rseczy sublimia* KA,4 (*wyssoke rzeczy Pǫ*) - zjawisko występujące już w najstarszych tekstach polskich¹²⁴.

c) **D o p e ł n i e n i e d a l s z e** występuje przy czasownikach *baǫc siǫ, lǫkaǫc siǫ, odkupiǫc, prosiǫc, omirziǫc*: *genfze boy se boga dominum* 127,5, *Gospodna lǫkacz* (zam. *lǫkacz*) *bǫdǫ sǫ dominum* KA 15, *Aon odkupy yzrahel lychot yego zewszch (!) et ipse redimet Israhel*

1. p. zaimków osobowych, [w:] *id e m*, *Nybǫr pism polonistycznych*, t. 1, Wrocław 1954, s. 244. Por. też *Cybulski*, op. cit., s. 333.

¹²¹ Por. *gmye hospodynowo W P*, *ymyǫ Pǫ*. W Fl widaǫc wynik kontaminacji konstrukcji biernikowej z dopełniaczową.

¹²² M. K u c a ł a, *Rekcja pośrednia w staropolszczyǫnie*, [w:] *Studia z polskiej składni historycznej I*, Wrocław 1976, s. 71.

¹²³ K l e m e n s i e w i c z, L e h r - S p ł a w i ń s k i, U r b a ń c z y k, op. cit., s. 415.

¹²⁴ K. H a r r e r - P i s a r k o w a, *Przypadek dopełnienia w polskim zdaniu zaprzeczoneym*, "Język Polski" 39, 1959, s. 12. Różnica polegająca na tym, że Fl ma gen. Pǫ zaś acc., wystąpiła też w 118,43; 124,3.

ex omnibus iniquitatibus eius¹²⁵ 129,8 - rzadki w polszczyźnie przykład kazualnego wyrażenia przypadku oddalania (ablatiwu)¹²⁵, *Profyl gęsm oblycza twęgo* 'deprecatus sum faciem tuam' 118,58. Dopełnienie czasownika *omirzić* jest o tyle osobliwe, że sam czasownik to wyraz zapożyczony¹²⁶: *omrzalo yeft gęy d s e d z y n y fwoyey* 'abominatus est hereditatem suam' 105,38 (nom. W, acc. P).

Ten sam typ dopełnienia wyrażony zaimkiem występuje tylko przy czasowniku *bać* (*się*). Zasługuje tu na uwagę brak formy acc. zaimka zwrotnego u pisarza B: *nadboyczymy sebe* 'super timentes se' 102,11; 13 - zapewne wynik niewolniczego tłumaczenia konstrukcji łacińskiej, w której reflexivum ma funkcję anaforyczną. Tak samo tłumaczyli Czesi: *nad boyuczmy sebe* W. Trzeci przykład w części B nie ma już cech osobliwych: *nadboyczymy sye yęgo* 102,16, podobnie w części C: *boyczym se gęgo* 110,4, *boyczych se czebe* 118,63 itd.

d) W z w i ą z k u z p r z y m i o t n i k i e m: *Mylofzchy [...] pełna gęst szema* 'misericordia [...] plena' 118,64, *achwały gęgo pełna gęst szema* 'laudis eius plena' OH,5, *nyebyly pomyśtlywy mnozftwa myloferdza* 'non fuerunt memores multitudinis misericordiae' 105,7, także z przymiotnikiem w stopniu wyższym, co było wówczas zwyczajne¹²⁷: *mneyffy oczcza* S,31.

e) D o p e ł n i e n i e c z y n n i k a p o m o c n i c z e g o przy czasownikach *napełnić* i *nasycić*, konstrukcja używana do połowy XVI w.¹²⁸: *napelnasz wfszelke zwerzþ blogo flawena* 'imples [...] benedictione' 144,17, *chleba nebyeskego nafycyl ge* 'pane [...] saturavit' 104,39, *vboghe (...) nafyczesh chlebow* 131,16. Przy czasownikach w stronie biernej konstrukcja ta zbliża się do dopełnienia sprawcy: *wfsytke napelnyono będze dobroczy* 103,29, *napelnyony gęsm ygardzēna* 122,4, *napelnona sþ radołczy wfta nafza y yþzyk nafz wyefzēla* 125,2. Składni tej odpowiada zawsze łacińska konstrukcja z ablatiwem.

¹²⁵ K e m p f, op. cit., s. 90.

¹²⁶ Por. *omyrzala gęst* W.

¹²⁷ P i s a r k o w a, op. cit., s. 101; K e m p f, op. cit., s. 91-92.

¹²⁸ P i s a r k o w a, op. cit., s. 96.

Dopełnienie wyrażone celownikiem

Celownik służy wyrażeniu dopełnienia przedmiotowego dalszego.

a) Archaiczny dativus allativus, już w staropolszczyźnie "należący do resztek"¹²⁹ określa czasowniki *nakłonić, obrócić się, przybliżać, przybliżyć się, przyć, przynąć, przyrzeczyć, przystać*: *naklonyl vcho swoge mne 'inclinavit [...] mihi' 114,2 (naklonyl [...] mnye W), Obroczytze s' mne 'convertantur mihi' 118,79 (Obrate s'ye mnye P), lvdv przyblyszay'czemv se gemv 'appropinquanti sibi' 148,14 (pr'fibli-zugiciemu sie nyemu Kl), mylowal zgl'bb' [...] yprzydze y em v albo nan (glosa) 'veniet ei' 108,16 (pr'zigde gemu W), Przydztze my mylo-serdza twoga 'veniant mihi' 118,77 (Pr'fidge my Kl), Przylny y'zyk moy kutanu (!) 'memv 'adhaerat [...] faucibus' 136,7 (w psalterzach czeskich konstrukcja k + dat., być może stąd kutanv zam. krtanv lub ku krtanv?), przyr'seszony opocz'e 'iuncti petrae' 140,7 (ts. W), Przystal gem' swadecz'stwom twogym 'adhaesi testimonis tuis' 118,31 (w psalterzach czeskich k + dat.).*

Przeprowadzone tu porównanie wykazało zupełną zależność Fl, Pł i Wulgaty, natomiast odmiennosc (w niektórych miejscach) wersji czeskich, które zawierają też konstrukcję przyimkową. Jeśli więc dałoby się widzieć wpływ obcy pod tym względem, to tylko ewentualny wpływ łaciński, nie ma natomiast mowy o wpływie czeskim.

b) Osobnego omówienia wymagają też takie przykłady dopełnienia celownikowego, które z kolei zgodne są z wersjami czeskimi, niezgodne natomiast z Wulgatą, ta bowiem ma konstrukcje biernikowe. Dotyczy to określeń czasowników *modlić się, nauczyć, nawyknać, pomóc, rozumieć, uczyć (?)*, *wyknać*. Niektóre z nich mają zresztą w Fl również rekcję biernikową (zob. poniżej). Przykłady: *modlyly s' sie rytym balwanom 'adoraverunt sculptile' 105,20 (rytynye P), nawczy mne prawotam 'doce me iustificationes' 118,12 (vcz nye s'prawednostem P), 118,26; 64; 68; 124; 135; 171, s'odom twogym nawcz mne 118,108, nawykly s' dzalom 'didicerunt opera' 105,34 (dielom Kp) pomogl vbo-ghemv 'adiuvit pauperem' 106,41 (chudemu P), nyerozvmjely dzywom 'non intellexerunt mirabilia' 105,7 (neurozvmjely dywom Kl)¹³⁰, stare*

¹²⁹ Kempf, op. cit., s. 93-94.

¹³⁰ Za bohemizm uważa tę konstrukcję M. Brodowska-Honowska, *Historyczne procesy przekształceń polskiego celownika w formy przyimkowe*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 1, 1955, s. 24.

yego *médroszcy* *vczyl* 104,21, *bých wykł kazném twogym* *discam mandata tua* 118,73 (*at hje nauczym kazany twemv P*).

c) We wszystkich niemal pozostałych wypadkach celownikowi użytemu w Fl odpowiada również celownik Wulgaty i psalterzy czeskich. Dopełnienie celownikowe wiąże się tu z wieloma czasownikami, przy czym wyróżnia się dużą liczbą przykładów grupa słów oznaczająca mówienie lub śpiewanie, a więc szeroko rozumiana kategoria *verba dicendi*: *b(ł)ogostawić, gąść, kazać, łajać* (albo *rozgarzać* - glosa), *mołwić, odpowiedzieć, powiedzieć, pisać, pożegnać, przysiąc, rozprawić, rzec, spowiadać (się) - z glosą chwalić, ślubić, śpiewać, uwłóczyć, wspomnieć, wypuszczać mołwę, wzdać mołwę, wzywać, zjawić.*

Czasowniki *blógostawić, bogostawić* *'benedicere'* mają rekcję celownikową w 23 przykładach (jest to o tyle istotne, że łączyć się one mogą również z biernikiem, zob. poniżej): *Blógoflaw dusza moya* [...] *ymem śwótemv 'nomini'* 102,1 (ts. W), *Blógoflawony wy gošpodnv* *'benedicti vos domino'* V, *'a domino'* Fl 113,24, *gódzycze albo spyewacze* (glosa) *ymenv* 134,3, *kašze se gyey trzeyšcz* 103,33 (w Wulgacie inna konstrukcja: *facit eam tremere*), *otpowem rozgarzayoczym albo layóczym* (glosa) *mne slowo* 118,42 (zapewne rekcja czasownika *łajać; rozgarzać* dopisano bez uwzględnienia związku składniowego), *mołwyc bódze neprzyaczelom* 126,6, *poycze bogv* 146,7, *pošegnal domovy aaron* *'benedixit domui'* 113,21 (*pošehnal domovy W K P*), *przyšzógł gošpodnv* 131,2, *Rzekł gešt gošpodzyn gošpodnv memv* 109,1, *obašó šlvbył bogv* 131,2, *Zpowyedaycze šye gošpodnv* *'confitemini domino'* 104,1 (ts. W, *Chwalcze gošpodna Pł*), *Spovadaycze se yemv gošpodnv mylošferdza yego* (zaimek *jemu* jest tu niepotrzebny) *'confiteantur domino misericordiae eius'* 106,8, *Bychom chwałyly albo zpowedaly* (glosa) *ymenv śwótemv* *'ut confiteantur nomini'* 105,46 (*bychom sie zpowedaly gmenu W, chwalili imię Pł*¹³¹) i 4 inne przykłady takiej rekcji tego czasownika), *Speywaycze* (zam. *špyewaycze*) *panv* 146,7, *wvlóczyly šó mne* *'detrhunt mihi'* 108,3, *Wšpomenš tobe wšzytka lata KE*,9, *Genšze wypušcza mołwš šwoyš šzemy* *'terrae'* 147,4, *tobe wzdam modlš* 115,7, *zyawa slowo šwo-ge yakobowy* 147,8 i in. Jest tu m. in. przykład podwojenia zaimka:

¹³¹ Rekcja celownikowa czasownika *chwalić* jest nietypowa (zob. dopełnienie biernikowe), toteż należy ją uznać za nieistniejącą przyjmując, że do zwrotu *spowiedali (się) imieniu* dopisano głosę *chwalili* mimo innej rekcji dopisanego czasownika. Ewentualna konstrukcja *chwalić + dat.* byłaby latynizmem. Również składnia *spowiadać się czemuś* *'chwalić coś'* jest nietypowa: czterokrotnie wystąpiła w Fl BC konstrukcja z acc. (zob. s. 72). Miejsce to sprawiało z jakichś powodów szczególnie dużo trudności tłumaczowi.

Kofsprawyli m y m n e zlofcny bazny (zam. Rofsprawyli [...] zio-
stny bazny) 118,85.

Funkcję dopeźnienia peźni teź szereg składający się z zaimka i
dwu przymiotników, przy czym ostatni składnik wyrażony jest wyraże-
niem przyimkowym: *Bogo ślawil w f z e m g y f z se boyś gośpodna m a -*
i y m swelkumy `benedixit omnibus [...] pusillis cum maioribus`
113,22.

d) Dopeźnienie określające inne czasowniki: *dać, dawać, grzeszyć,*
obietować, opłacić, odpłacić, oświecić, otworzyć, panować, służyć, świecić,
wierzyć, wrócić, zapłacić, zawadzić, zjawić się: dam sen oczyma 131,4, na-
daway (zam. nedaway) mś potwarzayćczym mś 118,121, abych negrzeşyl
tobe 118,11, obyetowaly śś syny [...] dyablom 105,35, oplaczś panv
115,3, Otplaczy śludze 118,17, ofwecyl wam (!) `nobis` 117,25, Otwor-
rşyzycze mne wrota 117,19, kroleşstwo yego w f z e m bōdze panowacz 102,19
`omnibus dōminabitur`¹³², wyerzylu seś slowom 105,13, Obetnycze moye
panv wrocşś 115,5, yakob wybral śobe pan, 134,4, zaplaczyl my gest
115,3, Nezořtawil czlowyeka zawadzycz gym 104,14, zyawyl śś gemv 143,3
i in., w tym także podwojenie zaimka: *alyfz my oplaczysz mne `donec*
retribues mihi` 141,10.

e) Inną grupę czasowników wiążących się z celownikiem łączy
ogólne znaczenie `uczynić, zrobić` oraz obecność dopeźnienia bliź-
szego w bierniku. Niejednokrotnie celownik określa nie tylko formę
czasownikową, ale i owo dopeźnienie bliższe, co pozwala w nim wi-
dzieć "pogranicze określenia czasownika i rzeczownika"¹³³, nazwane
przez Z. Klemensiewicza "dopeźnieniem przedmiotowym dalszym z od-
cieniem dzierżawczym"¹³⁴. W takich wypadkach trudno nieraz odróż-
nić dopeźnienie od przydawki wyrażonej celownikiem (materiał zob.
s. 60 i n.). Czasowniki tej grupy to *czynić, gotować, położyć, posłać,*
postawić, przyłożyć, rozpostrzeć, uczynić, ugotować, ustawić, wywodzić, zało-
żyć. Przykłady: *Czynylś mylo řirdzycze gośpodzyn afşrd w f z e m 102,6,*
gotuge řzemy dařdz 146,8, Polofz [...] řtrofşś vřtom [...] adřzwy
[...] wargam mogym 140,3, Otkupene pořlal gośpodzyn ludv swemv 110,8,

¹³² Ponadto dwa razy konstrukcja *panować + dat.* odpowiada łacińskiej *domi-*
nari + gen.: *panowaly śś gym `dominati sunt eorum` 105,39, nepanvye mne*
wřzelka krzywda `non dominatur mei` 118,133.

¹³³ M. B r o d o w s k a, *O dzierżawczej funkcji celownika*, "Biuletyn
Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" 12, 1953, s. 121.

¹³⁴ Z. K l e m e n s i e w i c z, *Zarys składni polskiej*, wyd. 5, War-
szawa 1968, s. 42.

Postaw ludze [...] słowa twe 118,38, człocz przylośb tobe 119,3, powrofy rozpostrzely sō mne wfydio 139,6, Ne vczynyl gest tako wszey postaczy 147,9¹³⁵, vgotowal gefm fweczō pomazanczu 131,18, myasto yesz yes zalofzyl gym 103,9, vstawil yest ono iakobowy wkazen 104,10, Wywodzy syano skotu 103,15. Wystąpił m. in. przykład podwojenia zaimka: pan vczynil m y se m n e wzfawene 117,14.

f) Podstawą związku z dopeźnieniem celownikowym bywa orzeczenie imienne: Neffolee bōdz gemv mlowenye (zam. molwenye) 103,35, gymjano yemv yest zaprawotō 105,31, mne czvdzofemczy przyyaczele sczynily sō 107,10, Bōdz yemv yako odzene 108,18, Iako /lodko g a r d z e l a m [...] nad strzeds v s t o m mogym 118,103, Lvb bōdze panv 114,9 i in. Niekiedy występuje tu typ pograniczny między dopeźnieniem a przydawką dzierżawczą.

g) Przy czasowniku *być* (o znaczeniu egzystencjalnym) występuje typowy dativus possessoris wyrażony zaimkami: zwyerz g e m v s z nyegaszcz czyfia 103,26, chrōst g e m u s z nebylo czyfia 104,33, mōdra ges mō vczynyl kazany m twym bo na weky m n e gest `mihi est` 118,98 (mnye gest W, u Wujka jest ze mną), Błogosławony rzekly komv lud g e m v sō czy `beatum dixerunt populum, cui haec sunt` 143,18 (gemuz tato gfu P, u Wujka który to ma). Dwa ostatnie przykłady to zapewne latynizmy.

h) Dopeźnienie celownikowe występuje też w związku z przymiotnikami podobien i rowien oraz z przysłówkiem blizu: Podobny bōdō gym 113,16, Pyenyw podobne `cantabiles` 118,54, proznofcy podoben `vanitate similis` 143,5, Rowen oczczv S,31, rowen tobe KM,12, także podwojone: Blyzv gest gofpōdzy n s w f z e m wzywayōczym gy wprawdze 144,19.

Dopeźnienie wyrażone biernikiem

a) Dopeźnienie przedmiotowe bliższe przy czasownikach badać, błogosławić, chcieć (?), chować, chwalić, cirpieć, czcić, czynić, czyrpać, dać, dawać, dobywać, dokonać, dotknąć,

¹³⁵ Należą tu m. in. przykłady celownika wiążącego się z odpowiednikiem zwrotu *notum facere* itp. (z acc. przymiotnika lub imiesłowu odmiany rzeczownikowej): Znamy vczynyl droghi swoye moyfzy yeszowy synom yfrahel/kym wole swoye 102,7, Bychō znanō vczynily synom lvdzkym mocz twogō 144,12, oczecz synom yawnō vczyny prawdō swoyō KE,13, Znamo vczyn m e drogō `notam fac mihi viam` 142,10 (my Pł).

dowieść, działać, dzierżyć, gonić, gotować, imieć (mieć), jąć, jeść, karać, ka-
 zać, kaźnić, kłaść, krześć, koronować, kusić, liczyć, mącić, mierzyć, miłować,
 mołwić, myśleć, na(j)ść, nakłonić, naleźć, napełnić, naprzeciwiać się, naro-
 dzić, nasycać (-ić), naścigać, nauczyć (kogoś), nawiedzić, nienawidzieć,
 nosić, obietować, oblec, obnowić, obrocić, obwiązać, obyc "obejść", odjąć,
 odkupić, odpędzić, o(d)płacać, odpowiedzieć, odwieść, odwrócić, odzierać,
 ogarnąć, oglądać, oprawiać, osieść, osromocąć, ostrzegać, ostrzyć, otganiać,
 otwarzać, otworzyć, otzywać, ożywić, piąć, pobić, pobudzać, począć, podeptać,
 poddać, podłożyć, podnieść, podnosić, podźwignąć, pojeść, pokryć, pokrywać,
 poiknąć, położyć, pomiętać, pomnieć, porodzić, porzucić, posadzić, posłać, po-
 stawić, pościgać, poświęcić, potwarzać, powieść, powiedzieć, powyszać, (-yć),
 poznać, (-wać), pożec, pożreć, prawić, przedłużać, przelić, przemienić, prze-
 powieść, (-dzieć), przestrzyc, przewieść, przyjąć, przy(j)mować, przykryć,
 przyłożyć, przyrazić, przysiąc, przytargnąć, przywieść, puszczać, puścić, py-
 tać, rozciągać, (-nąć), rozdrażnić (albo rozgniewać - glosa), rozdrzeć,
 rozdzielić, rozebrać, rozgarzać, (-gorzyć), rozłożyć, rozpostrzeć, rozprostrzeć,
 rozprawić, rozproszyc, rozpuścić, ro(z)sypać, rozszerzyć, roztargnąć, rozu-
 mieć, rozwiązać, rozwiązować, rzec, sadzić, sbirać, schować, sebrać, setrzeć,
 sędzić, siać, skryć, skusić, słomić, słożyć, służyć, słyszeć, spatrzeć, spo-
 wiedać się, sprawić, spuścić, spytać, szrucić, stracić, strawić, stroić,
 strzec (?), stworzyć, swarzyć, święzować, świeść, swybać, szukać, ściąć,
 śćwirdzić, ślubić, trzymać, uciąć, ucieszyć, uczyć, uczynić, uderzyć, ugoto-
 wać, ukarać, ułapić, ułożyć, umieć, urodzić, urozumieć, usłyszeć, ustawić,
 ustawować, uśmierzyć, (-ać), uwiesielić, uzdrawiać, uzdrawować, uzdrowić, uź-
 rzeć, wępchać, wezwać, widzieć, wiedzieć, wielczyć, wieść, wnimać, wodzić,
 wrocić, wrzucić, wskazać, wspomienąć, wspominać, wspomnieć, wciągnąć, wwieść,
 wybadać, wybić, wybijać, wybojować, wyjąć, wykupić, wylewać, wypłacać, wypo-
 wiedzieć, wypuszczać, (-ić), wyrzynać, wysłuchać, wysłuszać, wyszyć, wytar-
 gać, (-nąć), wywieść, wywodzić, wywolic, wzdąć, wzdźwignąć, wziąć, wzmożyć,
 wznaszać, wznieść, wznosić, wzywać, zabić, zagubić, zamęcać, (-ić), założyć,
 zapłacić, zawieść, zatkać, zażec, zbawić, zbić, zjawiać, zjawić (albo powie-
 dzieć, zwiestować - glosa), zliczyć, złamać, zmaczać, zmołwić, znać (albo
 poznać - glosa), zstrząść, żywić.

Przykłady: *badayō swadeczſtwa 118,2*, *Blogo ſlaw duſza moja go ſpodna 102,1*, *Wdowō [...] blogoſlawycz bōdō 131,16 "viduam" - jedyny przy tym czasowniku przykład zgodności z Wulgatą*, *blogoſlawycz bōdō ymō twe 144,1*, *czokoły chczal 113,11*, *czokoły chczal 134,6* (nie jest pewne, czy można te formy uważać za biernikowe), *chwalycz bōdze dzala twoya 144,4*, *Chwalcze pana 135,1* (w Wulgacie *opera ale do-*

mino itd. - biernikowi polskiemu odpowiada łac. laudare + acc. i con-
fiteri + dat. - tłumacz polski ujednolicił tekst pod względem le-
ksykalnym i składniowym), *wšylee czyrpf KE,8, czynŃczy dzywy KM,12*
day my rozum 118,73, dage šnegh 147,5, kazny twoge dobywal gešm `man-
data tua exquisivi` 118,45, dokonasz mŃ KE,4, dotkny gory `tange
montes` 143,6 (wg Sł stp składnia spotykana tylko tu, dotkni hory
W, hor Kl, P), dzalayŃ lychotŃ 118,3, wnycze dowedza neprzyyacele
107,14, gotuge šzemy dešdz 146,8, Rancze ymayŃ 113,15, Karal geš
phyšne 118,21, GenŃze przebywacz kaŃze p r z e z d z a d k y n y Ń wdomv
maczerz Ńyno (zam. Ńynow) raduyŃczo Ńe `Qui habitare facit s t e-
r i l e m in domo matrem` 112,8 (przeszatkyny PŃ, w psalterzach
czeskich tłumaczenie nie tak literalne), kaŃznyl me 117,18, kla-
dzeŃz oblok 103,4, KrzaŃzŃ sprochv vbogego KA,11, pan mylvge pradywe
(zam. prawdziwe) 145,7, mocz Ńtrachow twogych molwycz bŃdŃ 144,6 (i 7
innych przykładow biernika przy tym czasowniku), bych myflyl molwy
twoge 118,148, myflyly ŃŃ lychotŃ 139,2, napelnyl w dobrem ŃhdŃst
twoyŃ 102,5, naprzeczywal yeŃt Ńe c z l o w y e k a nedoŃtatecznego
yŃz e b r a k a y Ń k r u Ń z o n e g o Ńercza vmorzycz `persecutus
est hominem inopem et mendicum et compunctum corde mortificare`
108,15 - uŃycie acc. imiesłowu w ostatnim członie szeregu to wpływ
łaciny¹³⁶, vboghe gego naŃzyczŃ 131,16 (na uwagę zasługuje zwiła-
szcza szereg dopełnień, w którym występuje teŃ imiesłow na -Ńci:
d v Ń Ń l a c z y n Ń n a Ń y c y l d o b r y m . S e d z Ń c z w e c z n Ń c h y w c z e n v Ń m e r c z y
Ń k o w a n e w Ń z e b r a c z Ń t w e `animam esurientem satiavit bonis, se-
dentis in tenebris [...] vinctos in mendicitate 106,9-10), By nav-
czył kŃŃŃŃta 104,21, nenawydzely ŃŃ czŃ `oderunt te` 138,20, Popy
gego oblekŃ 131,17, obnowyŃz oblyczey Ńzemye 103,31, Obroczył Ńyercze
104,24, odeymaŃz duch gich 103,30, odkvpyl ye 105,11, otpowem [...]
Ńlowo 118,42, oplaczy tobe oplatŃ `retributionem` 136,11, Ńylne zmoaba
odzerzŃszala drzŃŃŃczka KM,17, oprawył Ńtolec 102,19, roboty lvdŃkae
oŃedly Ń 104,43, oŃstrzegacz bŃdŃ ŃwedeczŃstwo `testimonia, acc. pl.`
118,88 (oŃstrzegały budu ŃwiedeczŃwia W, w PŃ brak wersu), pyene no-
we pyacz bŃdŃ 143,10, pobyl poganow wele `multum` 134,10, podas lud
143,3, podloŃczyz chody `supplantare gressus` 139,5, podnoŃzy wŃŃytky
poraŃzone 144,15, pokryla woda zamŃczayŃczee ye 105,12, poyadl wŃŃytko
Ńiano 104,34, zakon poloŃzyl geš mne 118,102, PomŃtay [...] Ńyny
edom 136,9, pomnyal Ńlowo `memor fuit verbi` 104,41 (i ponadto 4

136 Fragment ten da się teŃ zinterpretować inaczej, zob. s. 60.

razy acc. polski jako odpowiednik łac. genetiwu: 102,18¹³⁷; 105,43; 118,52; 142,5), *potwarzayǫczym mǫ* 118,121, *zamant przed nym powedayǫ* 141,2, *powyszǫ* (zam. *powyszǫ*) *czǫ* 117,27, *poznal ges droghy moge* 141,3 *prawycz bǫdǫ dzala panowa* 117,17¹³⁸, *przelyly sǫ krew newynowatǫ krew synow swogich* (powtórzenie dopełnienia) 105,36, *przepowedyaycze [...]* *dzala yego* 104,1, *przeŝtrzygl mǫ* `succidit me` KE,4, *kto me przewedze* 107,11, *przyraŝy malutke* 136,12, *przytargl gesm duch* 118,131, *pytaly nas [...]* *ŝl o w a pafny* `interrogaverunt [...] *verba* 136,3¹³⁹ (słów Pł, w psalterzach czeskich też acc., ale przy innym czasowniku, np. *tazachu P*), *Przyŝǫgl gest pan dawydowy prawǫ* 131,11, *rozgarzaly gy* `excerbaverunt eum` 105,41, *rozgorzily duch yego* 105,32, *Koŝprawyli* (zam. *Roŝprawyli*) *my mne zloŝcny bazny* (zam. *zloŝcny baŝzny*) `narraverunt [...] *fabulationes* 118,85, *Blogoŝlawony rzekly [...]* *I u d* `beatum dixerunt populum` 143,18, (ts. W P) - składnia rzadka, znana poza tym z *Modlitw Waclawa* (wg Sł stp), *bǫdze ŝǫdzycz pan lwd swogy* 134,14, *ŝyaly ŝǫ rolye* `agros` 106,37 (*rolyey Pł*), *ŝlvŝzal ges wŝyotka ŝl o w a* `audisti verba` 137,1, *droghy moge ŝpacrzył ges* `vias meas praevidisti` 138,3, *Spowadaycze ŝe [...]* *mylo ŝerdza yego ydzywy yego* `confiteantur [...] *misericordiae eius et mirabilia eius* 106,8 i 3 inne przykłady (ts. Kl P), *ŝpytay mǫ*¹⁴⁰ `interroga me` 138,22, *ŝtrzeŝy mǫ*¹⁴¹ `custodi me` 140,10, *bǫdze [...]* *ŝwarzycz mǫ* `increpabit me` 140,6, *ŝzukał gesm czǫ* 118,10¹⁴², *gesm ŝwadcŝtwie twoe* (zam. *twoye*) *ŝzukał* `testimonia tua exquisivi` 118,22 (składnia wg Sł stp rzadka, psalterzom czeskim nie znana), *wczy rǫcze moge [...]* *apalcze moge kvboyowy* 143,1, *ŝtwyrdzy mǫ* 118,28, *wczyyny dom* 126,1, *bych wmal ŝwedecztwa twoya* `ut sciam testimonia` 118,125 (ts. W K Pł), *vŝlyŝzal mǫ* 117,5, *vreczyme* (zam. *vrozume*) *mylo ŝerdza boŝza*

¹³⁷ Przykład jednak niepewny: *Ypomnyǫ kazny(e)* `mandatorum z e nadpisanym (kazny Pł).

¹³⁸ Składnia *prawǫ* + acc. `opowiadać, mówić o czymś` (por. jeszcze 144,5) jest w staropolszczyźnie rzadka. Spotyka się ją tylko w Pł i Pł. Tak samo tłumaczyli *narrare* + acc. Czesi, np. *Prawiti budu diela bozie* Kp. J. S i a t k o w s k i, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 13, 1974, s. 7 uważa, wbrew Machkowi i Brücknerowi, że takie użycie słowa *prawǫ* nie jest bohemizmem.

¹³⁹ Wg Sł stp składnia rzadka: użyta jeszcze tylko w Biblii Zofii i w jednym tekście prawniczym.

¹⁴⁰ Co do reakcji czasownika *ŝpytay* por. wyżej uwagi o czasowniku *ŝtrzeć* (przyp. 120).

¹⁴¹ Zob. przyp. 140, por. też *ŝtrzeǫ* *ŝl o w a twoja*.

¹⁴² Zob. przyp. 140 i 141.

`intelliget' 106,43, vzdrawa skrvffone 146,3, kona ywfzadacza wrzwczyl gest wmorze KM,1, ym6 panowo wzow6 115,7, wyedz me fercze `scito cor meum' 138,22 (wiedz firdce me W, Pł ts.), welyczyl ges [...] ym6 137,3, wydz dobra `videas bona' 127,6, Przeft6pay6cze wmynal (zam. wnymal) gefm wfztyky g r z e ŝ n e `peccatores' 118,119, myloferdze wjpomeneŝ OH,3, wyboyowaly m6 128,2, aarona y e g o z z wybral g y e y `quem elegit ipsum' 104,25 (podwojenie b6d6ce wynikiem zbyt dosłownego przekładu), wyplaczuge zeztraty ziwot 102,4, welykojcz twoy6 wypowiedŝ 144,6, prozb6 gych wyflwcha 144,20, wyflufzay modlytw6 142,1, wytargn m6 118,170, wywyodl l u d fwoy wradofczy, y w y b r a n e fwoye vwaffelv 104,42, wzdam modl6 115,7, wzdznycze (zam. wdzwnycze) r6cze 133,3, wzmnofzysz [...] fyl6 137,4, ymena wyzwa (zam. wzywa) `nomina vocat' 146,4 (gmena wzywa W, ymyenya Pł), wzywaycze gymy6 `invokeate nomen' 104,1 (wzywayte gmye W), KI,4, Słowa boŝa zaŝgla gy 104,19, zyaw oczy moy `revela oculos meos' 118,18, zmolwyl gefm wfztyky ŝ6dy `pronuntiavi omnia iudicia' 118,13 wyfoka [...] znage `alta cognoscit' 137,7.

O wyrażeniach typu *wele ymala gest ŝynow* zob. przyp. 110.

b) Użyto teŝ biernika po czasowniku zaprzeczonym, z czego raz tylko jest to przykład niew6tpliwy, mianowicie biernik rzeczownika: *neotemy duŝza moy6 `non auferas animam meam' 140,9* (w ps6lterzach czeskich gen., Pł acc.). Inne przykłady s6 niepewne, bo *mi6, ci6* mog6 by6 formami gen.: *ne dayl my6 117,18* (*mye Pł*), *nedaway m6 118,121* (*mye Pł*); *139,9, neofromoczya* (zam. *neofromoczay*) *my6 118,116* (*mye Pł*), *ne otganay m6 118,10, ne poloŝ6 cz6 136,8* (*cze Pł*) i in. (101,25; 118,122; 120,6; 123,5).

Konstrukcje takie uwaŝa si6 za latynizmy¹⁴³. Dostały si6 one do Fl bezpo6rednio z Wulgaty, r6cej bez po6rednictwa czeskigo, czego dowodzi brak zbliŝnoŝci Fl i ps6lterzy czeskich w wi6kszoŝci wypadk6w.

c) Nieliczne s6 teŝ przykłady biernika w funkcji dopełnienia dalszego przy czasownikach *gardŝi6, nauczy6, nawykna6, przeŝ6, wierzy6, zwykna6*:

dzala r6kv twoyv negardzy `opera manuum tuarum ne despicias' 137,9 (ts. Pł, w ps6lterzach czeskich inny czasownik) - konstrukcja wg Sł stp spotykana poza tym tylko w Modlitwach Wacława, najpewniej

¹⁴³ H a r r e r-P i s a r k o w a, *Przypadek dopełnienia...*, s. 15.

latynizm, *Drogę prawot twogych navcz me `viam [...] instrue me` 118,27* (ts Pł, konstrukcja spotykana poza tym w dwóch innych zabytkach - wg Sł stp; również latynizm), *abych nawyk prowoty (zam. nawykl prawoty) twoye `ut discam iustificaciones tuas` 118,71* (Pł ts., składnia znana poza tym tylko z Rozmyślenia przemyskiego - wg Sł stp), *S t r v m e n przešla geft dvjsza naša snadz przyšla by byla duſza naša w o d ó neczyrþóczþ 123,4*, *Ale poſtrzebyzno geft kv wecznev zbawenv aby o p l e c z e n e a l b o c z a l a p r z y g ó c z e* (glosa) *teſz pana našego gezv kryſta werne werzil `ut incarnatio- nem [...] credat` S,27* (aby naródenye ... Pł, *aby tyelefen/twey... P*) - składnia znana z tekstów piętnasto- i szesnastowiecznych¹⁴⁴, *zwykl geſm ſódy prawoty twoye `didici iudicia iustitiae tuae` 118,7* (Pł ts., w psalterzach czeskich inny czasownik i inna składnia). Jak widać, są to w większości konstrukcje przeniesione z łaciny, przy czym pośrednictwo czeskie jest przeważnie wątpliwe.

d) **D o p e ł n i e n i e o r z e k a j ą c e** przy czasownikach *czynić, dać, kazać, kłaść, połączyć, położyć, postawić, rzec, uczynić, wieść, wniąć* wchodzi w skład złożonej konstrukcji zdaniowej zawierającej też dopełnienie bliższe, jest to więc tzw. podwójny biernik, konstrukcja uważana przez J. Petra za latynizm¹⁴⁵, przez K. Pisarkową tłumaczona wewnętrznym rozwojem polskim, a konkretnie upodobnieniem składniowym dopełnienia orzekającego do bliższego¹⁴⁶. Wulgata ma tu stale podwójny biernik.

Przykłady: *Gospodzyn vbogego czyny `pauperem facit` KA,10* (je- dyny tu przykład braku dopełnienia bliższego), *czynysz a n g e l y twoye duchy `facis angelos tuos spiritus` 103,5*, *Kazał ges p r a w o t ó ſ w a d e c z ſ t w a t w o y a `mandasti iustitiám testimonia tua` 118,138* (dwa ostatnie przykłady są niepewne, bo nie da się wykluczyć, że zawierają formy instr.), *Genſze przebywacz kaſze przedzad- kynyþ wómv m a c z e r z ſyno raduyóczó* (zam. *ſynow raduyóczó*) *ſe `Qui habitare facit sterilem in domo m a t r e m filiorum lae- tantem` 112,8*, *Genſze kładzaſz oblok wſt ó p y e n y e t w o y e `ponis [...] ascensum` 103,4*, *ſó d z y w y (!) bychó polknały nas*

¹⁴⁴ J. Ł o ś, *Krótką gramatyka historyczna języka polskiego*, Lwów 1927, s. 315.

¹⁴⁵ J. P e t r, *Vliv latinské skladby na staropolskou syntax*, [w:] *Česko-slovenské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, sv. 1: *Lingvistika*, Praha 1973, s. 69.

¹⁴⁶ P i s a r k o w a, *Historia składni...*, s. 98.

snadź żywy..., forte vivos deglutissent nos 123,2, Polofzyl dŕdzegich grad 104,31, polofzŕ neprzyiaczele twoje podnoŕzeknog twogych 109,2, poŕstawyl karge (zam. krage) twoje pokoy 147,3, Blogoflawony rzekly komv (!) lud beatum dixerunt populum 143,18 (wg Sł stp składnia spotykana poza psalterzami jeszcze tylko w Modlitwach Wacławowa), vŕlyŕzane vczyn rano miloŕerdze 142,9 (vŕlyŕfano W), Sbawonŕ vczyn prawyczŕ twoyŕ saluum fac dextera tua 107,6 - miejsce niejasne dla tłumacza, by znano (zam. znanŕ) vczynyl mocz ŕwoyŕ ut notam faceret 105,9 (znanŕ Pł, Znamu W K P), Przeŕtŕpayŕcze wmynal (zam. wnymal) geŕm wŕzetyky grzeŕzne 118,119, gyŕto yŕceewodly naz qui captivos duxerunt nos 136,3. Szczegŕlnie duŕo jest przykładow konstrukcji zbawona mŕ vczyn saluum me fac 108,25; 117,24; 118,94; 146; 137,8; KE,14, zbawony vczyn nas salvos fac nos 105,45; 144,20. Pł tłumaczy zdanie saluum me fac przez zbawionym mie uczyn. Fl jest pod tym względem bliŕszy wersjom czeskim, por. ŕpaŕena mye vczyn P.

Dopeźnienie wyrażone narzędnikiem

a) Dopeźnienie przedmiotowe czasowników wzgardzić, wzgardzać, wiesielić się (w Wulgacie abominari, despicere itd. + acc.): karmŕ wzgarzala 106,18, wzgardza neprzeyaczemly (!) 117,7, Wzgardzal ges wŕzech (!) odstŕpayŕczy my (zam.-ymy) 118,118 (w ostatnim przykłdzie widać bład polegający zapewne na skontaminowaniu rekcji narzędnikowej i biernikowej), prawdŕ twoyŕ bŕdŕ se wŕzelycz iustitia tua exultabunt 144,7 i in.

b) Dopeźnienie czynnika pomocniczego: pokriwafz wodamy wirzchi aquis 103,3 Sbawonŕ vczyn prawyczŕ twoyŕ saluum fac dextera tua - miejsce niejasne dla tłumacza: w psalterzach czeskich nom., w Pł instr. z czego można wnosić, że i w Fl występuje narzędnik; wg Taszyckiego jednak acc., Molwylly ŕŕ [...] yŕzykem lczywym (zam. lŕczywym) locuti sunt... lingua 108,2, molwamy nenazrzena ogarnŕly ŕŕ me ib., ychwely ŕŕ gwamy 108,24, Obleczeny bŕdzcze [...] ŕromotŕ 108,28, Blyŕkay blyŕzkawyczŕ ytrŕzkawyczŕ (zam. ytrzaŕkawyczŕ) - glosa 143,7, tvkem ŕzyta nasyzyczaczŕ adipe 147,3 itd. Osobną grupę tworzą zwroty tautologiczne mające ŕródło woryginale hebrajskim: rozgnyewal ŕye yeŕt

roferdzwym 105,38, *nenazrzenym nenazrał geſm* 138,21, *Gloffem mogym* [...] *wolał geſm voce ... clamavi* 141,1, może też *radoſczę weſelycz ſe* 131,17 itd.

Zdarza się dopełnienie wyrażone rzeczownikami abstrakcyjnymi przy czasownikach w formie imiesłowu biernego: (Bóg) *ogarnyon ſwyetioſczę* `amictus lumine` 103,2, *mdly ogarnony ſo ſyła* `robore` KA, 6, *napełnyona yeſt zemya offeđzyeny* (zam. -ym) `possessione` 103,25, *kaſzde perſonę boghem ypanem poznawcz k r z e ſ c y a n ſ k ſ p r a w d ſ* *przyczyneny geſmy* `veritate` S,19. Typ ten zbliża się do dopełnienia sprawcy. Zwłaszcza ostatni przykład dałoby się w ten sposób zaklasyfikować.

Dopełnienie czynnika pomocniczego wyrażone szeregowo: *Zpowyedſz ykrafſz oblekl ſia* `confessionem et decorem induisti` 103,2, *zapelnona geſt duſza naſza przekorſ opylwytim a gardzana* (zam. -em) *phyſznym* `repleta est ... opprobrium et despectio` 122,5 (*przekorſ, gardzenym* Pł). Są to zarazem jedyne przykłady oddania narzędnikiem przypadku innego niż ablativus; wszystkie pozostałe przykłady dopełnienia czynnika pomocniczego (ewentualnie sprawcy) tłumaczą łacińską konstrukcję z ablativem.

Czasowniki *napełnić, zapełnić i nasycić* obok narzędnikowej mają też rekcję dopełniaczową i przyimkową. Wg Sł stp składnia *nasycić* + instr. była rzadka: spotyka się ją jeszcze w Biblii Zofii, Pł i w jednym z drobniejszych zabytków.

Dopełnienie czynnika pomocniczego przy przymiotniku: *mocny ſilę* `potentes virtute` 102,20, *prawym ſerczem* `rectis corde` 111,4.

c) Dopełnienie orzekające, które tłumaczy łacińską konstrukcję biernikową: *Genz czynyſz angely twoye duchy a ſlughi twe ognym* `qui facis [...] ministros tuos ignem` 103,5 (taka sama niezgodność formy dopełnień w jednym zdaniu wystąpiła w W i Kl), *kako we ſelo przebywacz braczę wgedno* `habitare fratres in unum` 132,1 (o ile to nie acc.; *braczy* Pł, *bratrzy* Kl, *bratrzym* P).

Dopełnienie szeregowo tegoż typu: *Postawil gyey pane* [...] *y k ſ d z a m* `dominum, principem` 104,20, *kaſzde perſonę boghem y pane* *poznawcz* `deum et dominum` S,19 (ts. Pł; w W i Kl brak konsekwencji, bo używa się biernika obok narzędnika w obrębie szeregu).

Imiesłów w tejże funkcji: *Zwandlym me wczynila* `tabescere me fecit` 118,139.

Wahania w zakresie dopełnienia kazualnego

W tab. 4-6 podano listę czasowników wykazujących składnię dwójką. Cyfry oznaczają liczbę przykładów w tekście.

T a b e l a 4

Dopełnienie przedmiotowe				
Czasownik	Dat.	Acc.	Uwagi	Stan w Wulgacie
<i>błogosławić, bogosławić</i>	23	8	może wynik różnic semantycznych	dat. (acc. tylko raz)
<i>chwalić</i>	1	66	dat. niepewny (glosa)	<i>confiteri</i> + dat. <i>laudare</i> + acc.
<i>nauczyć</i>	9	1	dopełn. dalsze	acc.
<i>nawyknąć</i>	1	1	dopełn. dalsze	acc.
			<i>wyknąć</i> + dat. (1) <i>zwyknąć</i> + acc. (1)	
<i>rozgarzać</i>	1	1	dat. niepewny (glosa) <i>rozgorzyć</i> + acc. (3)	dat. i acc.
<i>rozumieć</i>	1	1	urozumieć + acc. (2) ponadto <i>o</i> + loc.	acc.
<i>spowiadać się</i>	1	4	dopełn. bliższe dat. niepewny (glosa)	jak w Fl
Czasownik	Gen.	Acc.	Uwagi	Stan w Wulgacie
<i>badać</i>	1	3	+1 acc. niepewny (pl. <i>kazni</i>)	acc.
<i>chcieć</i>	1	2	acc. niepewny (<i>co</i>)	acc.
<i>dotykać, dotknąć</i>	1	1	ND gen., DK acc.	acc.
<i>dobywać</i>	2	1	<i>dobyć</i> + acc. (1)	acc.
<i>nienawidzieć</i>	1	1	acc. niepewny (<i>cią</i>) <i>nienażrzyć</i> + gen. (4)	acc.
<i>obi(e)tować</i>	1	1		
<i>ostrzegać</i>	1	1	<i>ostrzec</i> + gen. (1) gen. niepewny	acc.
<i>ponnieć</i>	2	7	ponadto 4 r. acc. niepewny (<i>nas</i> i <i>kazny(e)</i>) ponadto <i>na</i> + acc.	gen. (przy <i>memor esse</i>)
<i>słuszać</i>	3	1	<i>wysłuszać</i> (- <i>chać</i>) z acc.	acc.
<i>spatrzeć</i>	1	2		acc.
<i>strzec</i>	26	2	acc. niepewny (<i>mię</i>)	acc.
<i>szukać</i>	12	1	ponadto 1 r. <i>cią</i>	acc.
<i>wnimać (się)</i>	1	1	forma zwrotna + gen.	acc.

Tabela 4 (cd.)

Czasownik	Gen.	Acc.	Uwagi	Stan w Wulgacie
wzywać	1	3	wzwać + acc. (5)	acc.
zaprzeczony	49	11		acc.
Czasownik	Instr.	Acc.	Uwagi	Stan w Wulgacie
gardzić, wzgardzać, wzgardzić	4	1	gardzić + acc. (1)	acc.

Tabela 5

Dopełnienie czynnika pomocniczego i sprawcy				
Czasownik	Gen.	Instr.	Uwagi	Stan w Wulgacie
napełnić (-ać)	4	2	ponadto z + gen., w + loc. zapełnić + instr. (1)	abl.
nasycić (-ać)	2	1		abl.

Tabela 6

Dopełnienia orzekające				
Czasownik	Acc.	Instr.	Uwagi	Stan w Wulgacie
czynić	1	1		acc.
uczynić	18	1	ponadto w + acc.	acc.
postawić	1	1	ponadto w + acc.	acc.

Tabela 7

Zestawienie sposobów wyrażania dopełnienia kazualnego ^a	
Wyrażone dopełniaczem	
bliższe	79
bliższe po negacji	49
dalsze	24
czynnika pomocniczego	7
Wyrażone celownikiem	
dat. allativus	8
dat. possessivus przy czasowniku być	4
przy innych czasownikach	219
przy przymiotniku i przysłówku	10

Tabela 7 (cd.)

Zestawienie sposobów wyrażania dopełniania kazualnego ^a	
Wyrażone biernikiem	
bliższe	834
bliższe po negacji	11
dalsze	7
orzekające	32
Wyrażone narzędnikiem	
przedmiotowe	6
czynnika pomocniczego i sprawcy	
przy czasowniku	28
przy przymiotniku	2
orzekające	5

^a Wahania między kazualnym a przyinkowym wyrażaniem dopełnienia zob. s. 88 i n.

DOPEŁNIENIE PRZYIMKOWE

Wyrażenie przyimkowe z dopełniaczem

od + dopełniacz

a) Dopełnienie przedmiotowe wyrażone przez *od + gen.* przybierane jest przez czasowniki *bać się, chować, czekać, odchylić się, oddalić, otganiać, otjąć, odkupić, ottoczyć, odwracać, rozumieć, straszyć się, strzec, szukać, utać się, wykupić, zbawić, zginać* oraz przez przysłówek *daleko*¹⁴⁷. W Wulgacie wyrażeniom tym odpowiadają także wyrażenia przyimkowe z wyrazami *a, ab* i wyjątkowo *de*. Przykłady: *ot glossa groma twego bacz sye bǫdǫ a voce [...] formidabunt* 103,8 (ta sama konstrukcja też 111,6; 118,120), *Odeuſelky sley droghy chowal gefm noghi* 118,101, *Wſzytko otcsyebye czaka by dal gym karmǫ* 103,28, *odzakona twego nedochylyl (zam. neodchyllyl) gefm ſ* 118,51, *oddalono bǫdse odnego* 108,16, *Oteymy otamne przecsywnofaz* 118,22, *odkvpil nas odnepryyaczelow* 135,25, *Pokolene [...] ottoczono geft odemne convoluta est a me* KE,3, *Odkasnich twogych rozumal gefm* 118,104 (ta. W, por. z przykazania twego zrozumialem u Wujka), *ot slow twogych straszylu se*

¹⁴⁷ Pominięto tu określenia czasowników *bǫdzǫ, odstǫpǫć, (z)stǫpǫć, wytargǫć* zaliczając je do okoliczników miejsca. To samo dotyczy wyrażań *s + gen.*

gest sercze moga 118,161, Strzszy (zam. Strzeszy) mō [...] ot rōky grzeźnego `de manu` 139,4, szukaly od boga karmye sobye 103,22, Ne gest se vtagyla vfta (!) moga otczebe 138,14, Wykupy mō ot potwarzy 118,134, wyrażone szeregowo zbow dvzřō moyō od wargy lychych y ot yōzyka lczywego (zam. lfczywego) 119,2, Zgynōla (zam. Zgynōlo) wczekane otemne 141,6 (por. zginōla mi ucieczka u Wujka) i in.

Dopeźnienie przysłówka: daleko vczynyl odnas lychoty nafze 102,12, Daleko odgrzeźnich zbowene 118,155 i in.

b) Dopeźnienie sprawy przy formach biernych¹⁴⁸ rōwnieź znajduje dokładowe odpowiedniki w postaci łacińskich wyrażeń z a i de: Syn od oczcza famego gest ne vczynon S,21, wykupeny řō od gořpodna 106,2, także ot odwocza brwcha (zam. owocza brwcha) twego pořadzō nařtolczy twogem `de fructu` 131,11, gdzie elipsie uległa forma bierna (urodzonego), wyrażone szeregowo mōczeny řō odzamōta gych zlych yboleřcy 106,39 i in.

z + dopeźniacz

a) Dopeźnienie przedmiotowe czasowników odkupić, otejmować, pić, pomóc, sebrać, wypłacować, wywołić, zbawić (w Wulgacie wyrażenia z de): odkvpyl ye zřōki neprzyaczelowy 105,11, ne oteymvy zwřt mogych řlowa 118,43 Zřtromena [...] pycz bōdže 109,8, pomogl vboghemv znedořtatkow `adiuivit [...] de inopia` 106,41, řberzy nas zpogan 105,45, wyplaczuge zezraty ziwot 102,4, wywol mō zwod wyklych (zam. wyelkych) yzřōky řynow czvdzych 143,8, zbowyl ye zřōkv nenazřōdczych 105,11 i in.

b) Dopeźnienie czynnika pomocniczego przy czasownikach napeźnić i nasycić (wg Sł stp składowia typowo psalterzowa): napełnil (zam. napelnil) gest řōdzo (zam. řōdžō) řwogō řznych `implevit [...] ex ipsis` 126,6, zowocza dzyal twogych nafyczena bōdže řzemya `de fructu [...] satiabitur` 103,14.

c) Dopeźnienie sprawy: Bog gest z o ř o b y [...] oczczowy przedweky vrodzon aczlowekem gest z o ř o b y maczerzyny nafwecze porodzon `ex substantia` S,29.

d) Ponadto wystąpił jeszcze partitivus przy liczebniku: gedan znych nezōřtaal `unus ex eis` 105,12 i dosłowne tłumaczenie z łacińcy: Dzywno řō vczynila navka twoya zemne `mirabilis facta est [...] ex me` 138,5 (por. u Wujka dziwna [...] ze strony mnie).

¹⁴⁸ Takie same wyrażenia przy formach zwrotnych zaliczono do okoliczników przyczyny, por. np. od gořpodnā 117,22, choć formy bierne i zwrotne mogły być w średniowieczu funkcjonalnie tożsame.

kromie + dopełniacz: any tejz gest gyny krome czebe `extra te`
KA,3.

Wyrażenia przyimkowe z celownikiem

ku + celownik

Dopełnienie przedmiotowe przy czasownikach *mieć słowo, modlić się, móc, pokłonić się, przylnąć, przyłożyć, ułożyć, wołać, zwołać* tłumaczy łacińskie konstrukcje z przyimkiem *ad*. Wyjątek jest tylko jeden: *Przylnęła gest kvpodlodze dusza moja` adhaesit pavimento` 118,25* (Przylnęła ku podłazie W). Inne przykłady: *slowo [...] yesz gimyal yesť kv abramowy 104,41, kv gq/podnv modylł gestm sř 141,1, anemogř knej` non potero ad eam` 138,5* (u Wujka nie będę mógł do niej, znaczy `nie podołam jej`) - konstrukcja znana tylko z tego miejsca w Fl i Pł (wg Sł stp), tak samo tłumaczyli Czesi - jest to oczywisty latynizm; *po-klonř sř kvkofczolv 137,2, Czřozz vlozzil yesť kvabrahamowy` quod dis-posituit ad Abraham` 104,9* (u Wujka ktore postanowił z Abrahamem), *wołał gestm kv tobe 141,7 itd.*¹⁴⁹

przeciw, (-u), przeciw + celownik

Dopełnienie przedmiotowe czasowników *bojować, czynić lichotę, moł-wić, myślić, położyć*: *mołwř zlee przeczywo dvřzy moyey` adversus animam 108,19, lichotan czynily przeczyw mne` in me` 118,78, wywoyowaly albo boyowaly (glosa) przeczywo mne` impugnabant me` 119,6* - jedyny tu przykład tłumaczenia w ten sposób łacińskiego dopełnienia kazualnego; *przeczywu mne mołwylly` adversum me` 118,23, myřlyly sř przeczywo mne` contra me` 139,9 i in.*

Wyrażenia przyimkowe z biernikiem

na + biernik

Wyrażenie to pełni funkcję dopełnienia przedmiotowego czasowni-
ków *baczyć, nastać, otworzyć usta, pomnieć, przyć, pwać, rozgniewać się, we-
irzeć, wstać, wstawać, wyglądać, znamionać, żreć*. Kategoria ta nie ma

¹⁴⁹ Określenia czasowników *podnieść, rozprostrzeć* i synonimicznych zaliczo-
no do okoliczników. Dotyczy to również wyrażań *na, w + acc.*

dokładnego odpowiednika w Wulgacie, tłumaczy bowiem łacińskie konstrukcje syntetyczne (gen. i acc.) oraz analityczne z przyimkami *ad* oraz *in* i *super* (+ acc. i abl.): *bacz naglos* *intende voci* 140,1, *naftaly sz namo* *persecuti sunt me* 118,161, *Pomny gofpodne na dauida ynawszytka smarso gego* *memento [...]* *David et [...]* *mansuetudinis* 131,1, *przydzy namo myloferdze* 118,41, *pfayso namyloferdze* *sperant super misericordia* 146,12¹⁵⁰, *rozgnyewal sye yest [...]* *nalvd* *iratus est [...]* *in populo* 105,38, *nazemo wezrzal gest in terram* 101,20, *wstawyso namo* *insurgunt in me* 108,27, *Znamonal gesm naprawyso* *ad dexteram* 141,5, *zrzy nazemyso* *respicit terram* 103,33.

w + biernik

a) Dopełnienie przedmiotowe czasowników *dbać, nakłonić, przyjąć, pwać, czynić leść* tłumaczy stale łacińskie wyrażenia z *in*: *dbacz weksoszo* *in principibus* 117,9, *Naklon sercza moze wafwadcztwa (zam. wafwadcztwa) twoya ane wlakomstwo* *in testimonia [...]* *in avaritiam* 118,36, *Przymy slughso twego wdozre* 118,122, *wslowa twoya pfał gesm* 118,147 (i 18 innych przykładów tej konstrukcji), *lescz czynily wslvghy yego* *dolum facerent in servos* 104,24 (*slugam Pł, w sluhí W P*).

b) Dopełnienie czynnika pomocniczego czasownika *oblec (się)*: *oblekl se yest wprzeklsoza yako wodzew* *induit maledictionem sicut vestimentum* 108,17, *obleczeny bsdzce wprawotso* *induantur iustitiam* 131,9, *Neprzyjaczele gego oblekso wsfromotso* *induam cofusione* 131,19.

c) Dopełnienie orzekające przy czasownikach *dać, obrocić, położyć, postawić, przedać, przemienić, przyjąć, uczynić, ustawić, wybrać* odpowiada łacińskiej konstrukcji *in + acc.*: *dal ye wmylofardza* 105,44, *Obroczył wody gych wkrew* 104,28, *postawyl welny gych wcychoscz* 106,29, *wslughso, przedan yest yoseph* 104,17, *blyzkawycze wdezdz wczynyl in pluviam fecit* 134,7 (Wujek proponuje to rozumieć m. in. *blyskawice w deszcz obraca*, ale możliwe są i inne interpretacje), *wstawil yest ono iakobowy wkazen aifrahel w obrzsd wyekvy* 104,10, *wybral gest ys wprzabit* 131,14 i in.

za + biernik

a) Dopełnienie przedmiotowe czasowników *odpowiedzieć i opłacić*

¹⁵⁰ Składnia *pwac na + acc.* znana jest tylko z obu najstarszych psalterzy (wg Sł stp).

(w Wulgacie pro + abl.): odpowiedz zamó KE,8, oplaczó panv zawfzytko 115,3.

b) Dopełnienie orzekające przy czasownikach mieć i położyć (w Wulgacie in + acc. i pro + abl.): zanycze gymyely s szamó pro nihilo 105,24, gymyano yemv `yest zaprawotó in iustitiam 105,31, gy zaneczfo ymafz `reputas 143,4, Ypolofzyly só przeczywo mne zle zadobre ynanazrene zamylowane moye 108,4.

nad + biernik

Dopełnienie przedmiotowe (szereg): Przylofz gofpodzyn nadwas nadwas ynadfyyny wafze `adiciat dominus super vos; super vos et super filios vestros 113,23.

Dopełnienie porównawcze występuje m. in. w związku z przysłówkiem w stopniu równym: Dobrze mne zakon [...] nad tyfzóczy zlotá yfzrebra `bonum... super milia 118,72 (lepszy niżli u Wujka). Użycie stopnia równego to latynizm. Inny przykład: Nade fwsfzytky vczóne mó rofvmal gefm `super omnes docentes me intellexi 118,99.

pod + biernik: poddas lud moy pod mne `sub me 143,3 - dopełnienie przedmiotowe.

Wyrażenia przyimkowe z narzędnikiem

s + narzędnik

a) Dopełnienie przedmiotowe czasowników czynić, uczynić: Dobrotó vczynil ges se/flvghó twogym 118,65, ts. konstrukcja 118,124; także z zaimkiem: vczynycz fnyymy 125,3, swamy czynycz 125,4 i in.

b) Dopełnienie czynnika towarzyszącego: wstecz ymayó [...] fcyaly fwogymy S,38, sedzal se kfó szócy (zam. -ty) `cum principibus KA,12 i in., także szereg: wywyodl ye sefzrzebrem yfeszlotem 104,36, podwojenie: By posadzyl gy se kfó szóty se kfó szóty lvda fwego 112,7, wyrażenie z zaimkiem: gefm stobó 138,17, z przyimotnikiem lub imiesłowem: opczowacz fwybranyymy 140,5, przebywał gefm fprzebywayóczyymy wczedar 119,5 i in.

Przedstawionym tu wyrażeniom odpowiadają łacińskie konstrukcje z cum i abl.

i s + narzędnik: dopełnienie czynnika towarzyszącego Rgrzezyly (zam. Zgrzezyly) gefmy yfotczyfy nafzyymy `cum patribus 105,6.

nad + narzędnik

a) Dopełnienie przedmiotowe czasowników *smiłowac się, slitowac się* (i pochodnych), *wiesielic się* oraz przy przysłówku *dobrze lubo*: *Kako slywtawa sje albo smyluwa sje oczecz nad syny* 102,13, *Genz sje slutuge nadewszemy lichotamy* 102,3, *genbysmylowal se nadfytrotamy* 108,11, *Wajzelycz se ya bódó nad molwamy* 118,162 i in., też z zaimkami: *smyluy se nadmno* 118,58 i in., z imiesłowem: *sje gest slutowal gospodzyn nadboyónczymy lebo* 102,13; przy przysłówku: *Dobrze lvbo gest panv nad boyócyym (zam. -ymy) se gego beneplicitum... super timentes* 146,12 (u Wujka *kocha się pan w tych...*).

Dopełnienie to nie ma dokładnych odpowiedników w Wulgacie, która ma tu *genetivus* i *dativus* (przy *misereri*) lub wyrażenie *super + acc.* (przy *laetari* i przysłówku).

b) Dopełnienie porównawcze przy przymiotnikach w stopniu równym: *Nad neprzyaczoly mogomy módra ges mó vczynyl* 118,98, *Wyfoky nadewszemy pogany* 112,4 oraz ponadto *Nad starymy rozumal gesm* 118,100. W Wulgacie dopełnieniu temu odpowiada *super + acc.*

przed + narzędnik: *nekry przedómno non abscondas a me* 118,19.

Wyrażenia przyimkowe z miejscownikiem

w + miejscownik

a) Dopełnienie przedmiotowe przy czasownikach *chciec, chwalic się, cirpiec* 'czekać', *imiec nadzieję, imiec wolę, kochać się, lubic się, myślic, oprawiac, pomścić się, przeźreć, radowac się, snazyć się, wiesielic się, zgłóbić się, sędzić* (?) ma w zasadzie jeden tylko odpowiednik w Wulgacie, a mianowicie wyrażenie *in + ablativus*. Jedynie w wypadku słów *pomścić się* i *imiec nadzieję* zgodności z Wulgatą nie ma, ta bowiem zawiera konstrukcję *in + acc.* przy czasownikach *ulcisci* i *supersperare, sperare*. Przykłady: *wkasvch (zam. wkasnoch) gego chczech bódze barso in mandatis eius volet nimis* 111,1 (u Wujka *w przykazaniu będzie się kochał*), *Chwaleny bódze wymenv swyśtem yego confitemini in nomine... eius* 104,3 - oczywista kalka, *Czyrpala gest dufza moya w slowe gego* 129,5 (u Wujka *czekała na słowo*), *nadzeyś ymal yest wpanv* 113,18, *kochacz se bódó wpanye* 103,35, *Ne wmoczy kona bódze ymecz woló* 146,11, *wczaskach mószwych (zam. mószowych) lvbycz se bódze gemv* 146,11 (wg Sł stp składnia poza tym nigdzie nie użyta),

Nprawotach twogych bódþ myfłycz 118,16 (składnia taka jeszcze w 118,47; 117; 142,5 2 razy, znana ponadto tylko z Pł i Biblii Zofii), pomfycł se wnych 117,10; 11; 12 (konstrukcja spotykana wg Sł stp tylko tu i w Pł), przeřřþ wewfzech kazna (zam. kaznach) 118,6 (u Wujka wejřřę w rozkazania), radowalybychom fye wflawy twoyey 105,46, Sþdzycz bódþe wnarodzech 109,7 (u Wujka bódþe sádził narody), fnařřyl se wprawotach 118,23 (5 przykładów), Weřřzelylo se fercze moge wgořřpodne KA,1, wproroczyech mogich nazglobcze fye 104,15 i in.

Dopełnienie przedmiotowe tego typu łączy się też z przymiotnikami i przysłówkami: Chótny albo lvbefny (głosa) pan wewfzem 144,9, Owce gych płodne opylwyte wchodzech 143,16, Weyrny (zam. Wyerny) gořřpodzyn wewfzech fłowech fwogych 144,14, Dobrze lvbo geřřt panv [...] w n y c h gysz pfayþ namylořřerdze gego "beneplacitum est [...] in eis" 146,12; 149,4.

b) Dopełnienie czynnika pomocniczego znajduje odpowiednik w łacińskiej konstrukcji z in + abl. Występuje ono między innymi przy czasownikach mołwić, napełnić i wołać, które mają też inną rekcję (zob. tab. 8).

Przykłady: Chwalycz (zam. Chwalycz) bódþ gořřpodna barzo vvřřczech mogych 108,29 (usty u Wujka), chwalcze gy wezwonkach 150,5, w załtarzv gódzycze 149,3, Genřřze napełnył w dobrem zhdóřřt twoyþ 102,5 (wg Sł stp typowo psalterzowe), wczem oprawa mlodycz (zam. mlodycz) drogþ fwoyþ 118,9, poycze bogv nafzemv wgořřfłech 146,7, rozdzelil wvargach "distinxit in labiis" 105,33 (wyraził usty u Wujka), rozgarzaly gy wradze fwogey 105,41 (radami u Wujka), wołacz bódþ wgardle fwogem 113,15 (gardlem Pł), Gen wywodł yzrahel zpořřřzod gych. W r ó c z e m o c z n e y y w r a m e n v w y ř o k e m 135,11-12, Wargach mych zmolwyl geřřm wfzytky řřdy 118,13. Należą tu także wyrażenia metaforyczne, w których skład wchodzi rzeczowniki abstrakcyjne: mołwycze wmyřřly 138,19, myřřlyly řř lychořřþ wferczy 139,2¹⁵¹.

c) Dopełnienie sprawcy: pan [...] wřřlvkach fwogych prořřzon bódþe "in servis suis deprecabitur" 134,14, może też newefwey moczy porzrepon bódþe męřř KA,14. Niepewne są dwa inne wyrażenia: Wbódþe vczyrny my řřylþ 107,14 i powyřřzon geřřt rog moy wbóřřem (zam. wbódþe) mogem "in deo" KA,1. Być może wyrażenia te pełnią funkcję dopełnienia czynnika towarzyszącego.

¹⁵¹ Zob. też okolicznik akcesoryjny typu *nosił jeřř ji w mocy twojej* i okolicznik miary (?) typu *we wszem aiercu*. Niekiedy trudno jest sklasyfikować takie wyrażenia.

Tabela 8 (cd.)

Podstawa	Dopełnienie kazualne	Dopełnienie przyinkowe	Stan w Wulgacie
<i>mołwić</i> <i>poznać</i>	acc. 9 acc. 6	o + loc. 2 o + loc. 1	odpowiednio acc. // <i>de</i> + abl. acc. // <i>de</i> + abl.
<i>rozumieć</i>	dat. 1, acc. 1	o + loc 1 ^a	odpowiednio acc. // <i>de</i> + abl.
<i>cirpieć</i> ^b <i>myśleć</i> <i>sędzić</i> ^c	acc. 2 acc. 4 acc. 4	w + loc. 1 w + loc. 5 w + loc. 1	odpowiednio acc. // <i>in</i> + abl. acc. // <i>in</i> + abl. acc. // <i>in</i> + abl.
<i>chcieć</i>	gen. 1 ^d	w + loc.	odpowiednio acc. // <i>in</i> + abl.
<i>wiesielić się</i>	instr. 1	<i>nad</i> + instr. 1 w + loc. 7	odpowiednio abl. // <i>super</i> + acc. // <i>in</i> + abl.

^a Może też jeszcze *od* + gen. (1), ale jest to chyba inny typ dopełnienia: *rozumieć* o + loc. jest zapewne równoważne dzisiejszemu *rozumieć* + acc., natomiast *rozumieć* *od* + gen. dzisiejszemu *rozumieć* z + gen.

^b Być może różnica reakcji jest następstwem różnicy znaczeniowej między *znosić* + acc. a *oczekiwać* + loc.

^c Być może dwa typy określeń przy tym czasowniku nie są równoważne.

^d Może też acc., zob. s. 72.

Tabela 9

Dopełnienie czynnika pomocniczego			
Podstawa	Dopełnienie kazualne	Dopełnienie przyinkowe	Stan w Wulgacie
<i>nasycić</i> <i>napełnić</i>	instr. 1 gen. 2 instr. 2 gen. 4	z + gen. 1 z + gen., w + loc. 1 1	odpowiednio abl. // <i>de</i> + abl. abl. // <i>ex</i> // <i>in</i> + abl.
<i>oblec (się)</i>	instr. 2	w + acc. 4	odpowiednio acc. // acc. 3 abl. // abl. 1
(z)mołwić ^a <i>wołać</i>	instr. 1 instr. 2	w + loc. 1 w + loc. 1	odpowiednio abl. // <i>in</i> + abl. abl. // <i>in</i> + abl.

^a Mołwić + instr., zmołwić w + loc.

Dopełnienie orzekające			
Podstawa	Dopełnienie kazualne	Dopełnienie przyimkowe	Stan w Wulgacie
położyć	acc. 3	za + acc., w + acc. 1 2	odpowiednio acc. // pro + abl. // in + acc.
uczynić	acc. 18 instr. 1	w + acc. 1	odpowiednio acc. // in + acc.
postawić	acc. 1 instr. 1	w + acc. 1	acc. // in + acc.

Kolejne tabele dotyczą wahań w sposobie wyrażania dopełnienia przyimkowego. Wyrazy będące podstawami związków z tymi dopełnieniami nie mają w tekście dopełnień kazualnych tego samego typu.

Dopełnienie przedmiotowe dalsze		
Podstawa	Dopełnienia	Stan w Wulgacie
otjąć ^a , otejmować ^a	od + gen., z + gen. 3 1	odpowiednio a + abl. // de + abl.
zbawić	od + gen., z + gen. 3 1	a + abl. // de + abl.
pwać	w + acc., na + acc. 19 1	odpowiednio in + acc. // super + + abl.
dobrze lubo	nad + instr., w + loc. 1 1	odpowiednio super + acc. // in + abl.

^a Otjąć od, otejmować z.

Dopełnienie czynnika pomocniczego		
Podstawa	Dopełnienia	Stan w Wulgacie
piąć	na + loc. 1, w + loc. 1	in + abl.

Dopełnienie porównawcze		
Podstawa	Dopełnienia	Stan w Wulgacie
przymiotnik i przysłówek w stopniu równym	<i>nad + acc. 1, nad + instr. 2</i>	<i>super + acc.</i>
<i>rozumieć^a</i>	<i>nad + acc. 1, nad + instr. 1</i>	<i>super + acc.</i>

^a *Rozumieć nad* jest równoznaczne dzisiejszemu *rozumieć więcej niż*.

Zestawienia polskich i łacińskich sposobów wyrażania dopełnienia prowadzą do następujących wniosków:

1) Opozycja między dopełnieniem kazualnym a przyimkowym zgodna jest prawie zawsze z taką opozycją w Wulgacie. Wyjątek jest tylko jeden: dopełnienie czynnika pomocniczego czasownika *oblec (się)*.

2) Znaczna jest też zgodność Fl i Wulgaty w zakresie opozycji między różnymi typami wyrażen przyimkowych. Tu wyjątek stanowią tylko dopełnienia porównawcze i dopełnienie czynnika pomocniczego przy czasowniku *piąć*.

3) Wynika z powyższego, że przyimkowe sposoby wyrażania dopełnienia wykazują zależność od tekstu łacińskiego. Nie można tego natomiast powiedzieć o dopełnieniu kazualnym, które jest od łaciny zasadniczo niezależne (zob. np. tabele na s. 79 i n.). Fakt ten da się łatwo wytłumaczyć werbalną metodą przekładu (wyraz przez wyraz): metoda ta wymagała stosowania przyimka polskiego wszędzie tam, gdzie występował przyimek łaciński, aby nie zmieniać ilości wyrazów w tekście. Prowadzić to oczywiście mogło do nadużywania wyrażen przyimkowych wbrew duchowi polszczyzny. Natomiast łacińska konstrukcja syntetyczna dopuszczała lub wymagała użycia innych przypadków niż w Wulgacie, bo nie groziło to zmianą ilości wyrazów, a ponadto zaważył na tym oczywisty fakt niezgodności łacińskiego i polskiego systemu przypadkowego.

4) Wobec widocznej zależności od Wulgaty nie ma żadnego znaczenia zgodność tekstu polskiego z tekstami psalterzy czeskich, które mogły co najwyżej pośredniczyć w przejmowaniu latynizmów składniowych.

Zestawienie sposobów wyrażania dopełnienia przyimkowego			
od + gen. przedmiotowe		w + loc. przedmiotowe	
przy czasowniku	25	przy czasowniku	36
przy przysłówku	3	przy przymiotniku	
sprawcy	8	i przysłówku	5
z + gen. przedmiotowe	12	czynnika pomocn.	26
czynnika pomocn.	2	sprawcy	2
sprawcy	4	o + loc.	4
kromie + gen.	1	na + loc.	1
ku + dat.	18		
przeciw(o), -u + dat.	7		
na + acc.	21		
w + acc. przedmiotowe	26		
czynnika pomocn.	4		
orzekające	13		
za + acc. przedmiotowe	3		
orzekające	4		
nad + acc. przedmiotowe	1		
porównawcze	2		
pod + acc.	1		
s + instr. przedmiotowe	5		
czynnika towarz.	12		
i s + instr.	1		
nad + instr. przedmiotowe	12		
porównawcze	3		
pod + instr.	1		

DOPEŁNIENIE BEZOKOLICZNIKOWE

Dopełnienie wyrażone bezokolicznikiem jest odpowiednikiem takiegoż dopełnienia łacińskiego z jednym tylko wyjątkiem: *ne mogly mne ostaczy* 'non potuerunt mihi' 128,2 (*ostaty W, nye mogly smyę Pł*). Użycie formy *ostaci* (z charakterystycznym zachowaniem -i) jest wynikiem wpływu czeskiego¹⁵². Pł zawiera zapewne wersję zaczerpniętą z polskiego pierwowzoru. Inne przykłady:

¹⁵² C y b u l s k i, *op. cit.*, s. 150-151.

a) dopełnienie przedmiotowe: *Ktorykole chce zbawon bycz* S,1; 26, *przebywacz kafze* 112,8, *Przyśłgl gefm [...]* *strzedz* 118,106, *myfłly podlofczycz* (supplantare) *chody moge* 139,5, *navczy mō czynycz woley twogey* 142,11, *wfpomōłl vczynycz myloferdze* 108,14 *welyczył gofpodzyn vczynycz fnymy* `magnificavit .. facere` 125,3 i in.¹⁵³, także w związku z przymiotnikiem: *Gotowo fercze gego pfacz wgofpodna* 111,7 (razem 20 przykładów).

b) dopełnienie orzekające: *blōdzycz gee vczynyl* `errare fecit eos

106,40 - latynizm.

POZOSTAŁE SPOSOBY WYRAŻANIA DOPEŁNIENIA

a) Kilkakrotnie funkcję dopełnienia orzekającego pełni wyrażenie jako + acc. rzeczownika lub przymiotnika przy czasownikach *położyć, posadzić, stawić*: *polofzyl jako owcze czeladzy* `sicut oves familias` 106,41, *Pofadzyl me wczemnvfczy* (zam. wczemnofczy) *yako martwe fwata* `sicut mortuos` 142,4, *Ierufzalem gefz stawō jako mafto* `ut civitas` 121,3¹⁵⁴.

b) Zdarzyło się też, że funkcję dopełnienia orzekającego pełni przysłówek. Jest to zapewne błąd: *Znamenicze wczyncze wlv-dzoch wynalezona gego* `notas facite` KI,5¹⁵⁵.

ZWIĄZEK Z OKOLICZNIKIEM

OKOLICZNIK PRZYSŁOWNY

Przykładów okolicznika wyrażonego przysłówkiem (lub zaimkiem przysłówkowym) jest w tekście niewiele. Wszystkie odpowiadają przysłówkom lub zaimkom przysłówkowym łacińskim; nie ma tu żadnych oryginalnych pomysłów tłumaczy. Dokładnie tak samo (mimo drobnych

¹⁵³ O zwrotach *ima + inf.* zob. s. 25.

¹⁵⁴ Być może należy tu również jako + nom. (?): *Kofsprawyli* (zam. *Rofsprawyli*) *my mne zlofcny bazny ale neyako zakon twogy* `non ut lex` 118,85. Miejsce to było zapewne niejasne dla tłumacza, trudno też dojść, jak rozumiał on formę zakon (acc. czy nom.?).

¹⁵⁵ O zapisach *Dzywno fō vczynyla*, *Znamo vczyn* zob. *Cybulski*, op. cit., s. 292-293.

różnic leksykalnych) tłumaczył autor Pł. Pod względem znaczeniowym wyróżnić można:

okolicznik miejsca: *D a l e k o* odgrzeźnich zbowene 118,155, *B l y z v* bódz gofpodne 118,151, *t a m o* wroblowe gnyezdzycz bódz 103,18, *Wstópil nanebofza* [...] *o d y ó d* przydze yma fódycz fzywe ymartwe S,37, *t v* przebywacz bódz 131,15 i in.,

okolicznik czasu: *Acz wefzno perzemoge r a n o* 138,8, *ten bódz* fpowiedacz tobe yako y ya *d z y f a* KE,13, *Napelneny p y r z w e y* zachlebmy fó se .pofadzely KA,7, *szukaycze oblyczaya yego we z g h i* `semper` 104,4, *Rzeczcz e n y n y e* gyz wykupeny fó od gofpodna 106,2, *bychó n e g d y n e* rzekly gdzie gest bog gych 113,10 `nequando` i in.¹⁵⁶,

okolicznik sposobu: *R y c h l o* wczynyly fó `cito` 105,14, *obrocyl sie gest o p a k* 113,3, *opane d o b r z e* przyfpey 117,24, *o f o b n e* kafzdó personó boghem ypanem poznawacz S,19, *Geden o w f z e y* ó nefmeszanym potfstawy ale gednotó perfony `omnino` S,34, *Phyfzny l y c h o* czynily 118,51, *k r z y w e* lychotan czynily `iniuste` 118,78, *f m e l e* bódz czynycz KI,2, *N a g l e* w f l y f z y m ó `velociter` 142,7 i in., w tym szereg okoliczników tego typu: *w e r n e y t w a r d o* werzycz bodze S,40¹⁵⁷,

okolicznik miary: *S e d e m k r o c z* wedne chawló (zam. chwaló) molwyl gefm tobe 118,164, *w e l k o* myloferdny `multum` 102,8, *rozmnofzyl lvd fwoy f y l n o* 104,23, *c z ó f t o* zbawyal yee 105,40, *mylowala ge w e l m y* 118,167, *w e l e* zapelnona gest dufza nafza 122,5 i in.,

okolicznik przyczyny (?): *boywaly preczywo mne d a r m o* albo *z a d a r* (glosa) `gratis` 119,6 *wyboyowaly mye z a d a r* 108,2 i in. (zadar uważamy za 1 wyraz). U Wujka bez przyczyny.

OKOLICZNIK KAZUALNY

Mianownik zaimka *sam* jako okolicznik sposobu: *Gen czyni dzywy wólky f a m* `solus` 135,4.

Dopeźniacz i biernik rzeczownika *dzień* (z przydawką) pełni fun-

¹⁵⁶ Należą tu m. in. człony szeregów złożonych z okoliczników czasu wyrażonych w różny sposób: *yakofz bylo napoczantkv yufz yzwfzdy* (!) *ynawek wekam* 108,31, *gospodzyn krolewal naweky ydaley* KM,21.

¹⁵⁷ Ponadto jako człon szeregu: *fpelna yneporvfzne zachowa* S,2.

kcję okolicznika czasu: *trzeczego dna wftal gest zamartwych* (zam. zmar-
tych) *die* S,36, *wydz dobra yeruzalem f wfzech dnow szywota twego*¹⁵⁸. *om-*
nibus diebus 127,6, *zakon twoy pane wfzytek dzen myflene moge gest* *tota*
die 118,97.

Celownikiem wyrażano zwiąszcza okolicznik celu: *Wywodzy* [...] *sele flufbye ludfkey* *servituti* 103,15, *zapomnenv da-*
na bódz prawycza moya *oblivioni* 136,6. Osobliwa jest funkcja oko-
licznika miary: *To morze welike y szyrokee rókama* *spatiosum ma-*
nibus 103,26¹⁵⁹. Znaczenie *bardzo*, jakie ten celownik posiada,
jest wg Sł stp zupełnie odosobnione, należy więc tu widzieć la-
tynizm¹⁶⁰.

Narzędnikiem wyrażany był okolicznik przyczyny: *Obrzódz e-*
nym twogym stayp dnowe *ordinatione* 118,91, *Dzedzycz-*
stwe m twogym dobyl gestm swadeczstw twogych *hereditate* 118,111,
zapewne też *Dawany m twogym onym sbyracz bódz* *dante te illis...*
(abl. absolutus) 103,29, także szereg: *kristus* [...] *Geden zagifcze*
ne obroczonym bązstwa wczalo ale przyyóozym czlowecz-
stwa wboğa. Geden owfzeyp nefmeszanym potstawy ale ged-
notp perfony S,33-34 (w Wulgacie stale abl.). Jest to kon-
strukcja żywa do XVIII wieku¹⁶¹. Wątpliwy i niejasny jest ewen-
tualny przykład okolicznika miejsca: *Drogó kazny twoych beflzal*
(zam. *beflzal*) *gestm* *viam* 118,32, bo nie da się wykluczyć, że jest
to forma biernika.

Wszystkim powyższym przykładom okolicznika kazualnego odpowia-
dają kazualne konstrukcje łacińskie, choć oczywiście różniące się
przypadkami. Psalterz puławski powtarza dokładnie te same kon-
strukcje, których użył autor Fl.

OKOLICZNIK WYRAŻONY BEZOKOLICZNIKIEM

Bezokolicznikiem wyrażony mógł być cel: *anyfye obróczp* (zam.
obroczp) *pokricz fzyemyd* *operire* 103,10, *naprzeczywał yeft se*

¹⁵⁸ Wyrażenie *f wfzech* czytamy *szwszech*, zob. Cybulski, op. cit.,
s. 192.

¹⁵⁹ Por. E. Hanišch, *Florianer Psalter* 103,26: *rókama*, "Archiv für
Slavische Philologie" 35, 1914, s. 329; Łoś, op. cit., s. 310.

¹⁶⁰ Sama funkcja okolicznika miary jest jednak w dawnej polszczyźnie zwykła,
por. Piśarkowa, *Historia składni...*, s. 84.

¹⁶¹ Kempf, op. cit., s. 97, Piśarkowa, op. cit., s. 87.

człowieka [...] v m o r z y c z mortificare' 108,15 (por. u Wujka: aby go zamordował), przydże yma s ó d y c z żywe ymartwe `iudicare' S,37 - o ile odczytamy przydże ima sądzić. Na takie odczytanie wskazuje Wulgata: venturus est iudicare.

OKOLICZNIK PRZYIMKOWY

Tekst zawiera wielką ilość przykładów przyimkowego sposobu wyrażania okolicznika, w czym przejawiała się m. in. zależność od Wulgaty, a to ze względu na przyjęcie przez tłumaczy werbalnej metody przekładu (słowo w słowo). Ponieważ metoda ta wymagała równej ilości wyrazów w oryginale i w przekładzie, nic dziwnego, że łacińskiej konstrukcji przyimkowej musiała z reguły odpowiadać również przyimkowa konstrukcja polska¹⁶².

Wyrażenia przyimkowe z dopełniaczem

od (ot) + dopełniacz

Większość przykładów to okoliczniki miejsca, np. Wywodzę obloky odkoncza szeme `ab extremo' 134,7, odoblycza twego vczekp `a facie' 138,6, Bog odpoludna przydże aśwóty od gory faran `ab austro, de monte' OH,4, w tym wyrażone też przez od + rzeczownik abstrakcyjny, co nadaje całości sens przenośny, np. Od porokowanya twego vczekp `ab increpatione' 103,8, odkazny twogych ne błędzyl gesm `de mandatis' 118,110.

Zaliczamy tu również określenia czasowników odstąpić, wytargnąć, sstąpić, co do których można by się zastanawiać, czy nie pełniły funkcji dopełnieniowej (zob. s. 81): Odstápicze odemne `a me' 118,115, Wytargn mę odczłóweka zlego `ab homine' 139,1, Odsádom (zam. Odsádom) twogych ne stápal gesm 118,102, także szereg: wytargl dvšzē moyš ze šmerczy oczy ot šles noghy moge odvpeľznena 114,8 i in.¹⁶³

¹⁶² Por. uwagi dotyczące dopełnienia kazułnego i przyimkowego, s. 91.

¹⁶³ Wyrażenie od + gen. wchodzi też w skład dwukrotnie użytej konstrukcji ode wšhoda až do zapada: Ode wšhoda šlvcza ašz dozapada 106,3, Od šlvcza wšhoda ašz do zapada chvalne ymš bošze 112,3 `a solis ortu et occasu' lub `usque ad occasum'. Raz konstrukcja taka ma postać od + gen. az i + gen.: odpolnocy ašz ymorša `ab aquilone et mari' 106,3 - co należy uważać za latynizm, bład tłumaczenia nie zależny zresztą od tradycji czeskiej, bo psalterze czeskie zawierają inne tłumaczenie. W wymienionych tu złożonych konstrukcjach można by widzieć okoliczniki miary.

Wszystkim tym wyrażeniom odpowiadają łacińskie wyrażenia z *ab*, *a*, *de*. Stan w Fl i Pł jest taki sam.

Przykłady okolicznika czasu: *Pommal gefm sŕdy twoge odweka`a saeculo`* 118,52, *O t p o c z a n t k o* (zam. -a) *poŕnal gefm ofwadcztwoch twogych`initio`* 118,152. *Czŕsto wybyaly mŕ odemlodoŕczy mogye`a iuventute`* 128,1; 2. Pięciokrotnie wystąpił szereg *od* *ninie* *aż* *na wieki*: *Bŕdz ymŕ gego blogoŕlawono otnyne aŕznaweky* 112,2; ponadto 120,8; 113,27; 124,2; 130,5.

Wyrażenie *od* + gen. wchodzi ponadto w skład konstrukcji *od* + gen. *aż* *do* + gen., która nabiera łącznie charakteru okolicznika miary¹⁶⁴: *Blogoŕlawony goŕpodyzn bog ifrahel otweka yaŕz do weka`a saeculo et in saeculum`* 105,47, *O t ŕtrzodze* (zam. *ŕtroze*) *yvtrney aŕz donoczy pfał ifrahel wgoŕpodna`a custodia ... usque ad noctem`* 129,6, *od ŕŕarana aŕz do wieczora`de manu usque ad vesperam`* KE,4; 6.

Funkcja okolicznika miary widoczna jest zwłaszcza wówczas, gdy rzeczowniki wchodzące w skład wyrażenia nie oznaczają jednostek czasu lub jego odcinków: *pobyl geft pirzwerodzene egypta otczloweka aŕz do ŕkoczŕczca`ab homine usque ad pecus`* 134,8.

Sześciokrotnie wystąpiło wyrażenie z *od* w funkcji okolicznika przyczyny: *Kolana moya roznemgla ŕ ŕe otopŕta`a ieiunio`* 108,23, *Odoblicza goŕpodynowa rvŕzyla ŕ zyema`a facie`* 113,7, *ŕwirchowany czlowek od dvŕze rozvmmne yczloweczego czala ŕcz`ex anima`* S,30 i in. (w Wulgacie z jednym wyjątkiem *a*, *ab*).

Niezbyt jasna jest funkcja wyrażenia *od* *żądzej* w zdaniu *Ne daway mŕ goŕpodne odfŕdzej mogey grzeŕznemv`a desiderio`* 139,9. Jest to może okolicznik przyzwolenia (por. *nad wolą* *moją* u Wujka).

do + dopełniacz

Okolicznik miejsca: *przyblyŕzily ŕ ŕe aŕz dowrot ŕmery ad portas`* 106,18, *wŕŕŕpyŕ aŕz doneba yŕŕŕpyŕ aŕz doglŕmbokoŕczy ad caelos, ad abyssos`* 106,26 itd. stale jako odpowiednik *ad* z wyjątkiem *przewedze aŕz do ydumyge`in Idumaeam`* 107,11, *ŕŕŕpyŕ dopekla`in infernum`* 113,26.

Okolicznik czasu: *Pfał gefm aŕz do ŕarana`ad mane`* KE,5, *ne oŕtaway mne aŕz dokonczya`usquequaque`* 118,8; 43; 51 i in.

Przykłady wyrażenia *od ... do* zob. przyp. 163.

¹⁶⁴ Zob. przyp. 163.

z + dopełniacz

Wyrażenie to pełni prawie zawsze funkcję okolicznika miejsca:
 wezrzal gest zwifokofstzy śwótey swe `de excelso` 101,20, Zmaczayóczy
 gori zwyfokofstzy gich `de superioribus` 103,14, Aby wiywodl chleeb
 zszemye `de terra` 103,16, czyrpacz wody (...) zestvdzen `de fontibus`
 KI,4 itd., w tym także np. wytargl dvfzş moyş zesmerczy `de morte`
 114,8, Stópayş şkazayn twoych `a mandatis` 118,21, Krze-
 fzş sprochv vbogego `de pulvere` KA,11 (zob. uwagi o wyrażeniach
 od + gen. powyżej). W Wulgacie jest to prawie zawsze de + abl.,
 wyjątkowo a i ex (np. Prót mocy tywoey wypusczy goşpodzyn zşiyon `ex
 Sion` 109,3)¹⁶⁵.

Okolicznik sposobu: mecze sobv stronv sekóczye `ancipites` 149,6,
 Işfz aleşz wşzelky ş p e l n a ynesporvfzne zachowa `integram` S,2.

Okolicznik przyczyny: zşakona twego şmylvyszş nademnş `de lege`
 118,29.

u + dopełniacz

Okolicznik miejsca: rozdrznyly ş ş gy wvody przeczywenştwu `ad
 aquam` 105,32, vczebe şmylowane 129,4 `apud te` wvloczş mne vgo-
 şpodna `apud dominum` 108,19 i in.

bez + dopełniacz

Okolicznik miary: Beşzmalu ştrawlyly ş ş me `paulominus` 118,87.
 (ts. WP, bohemizm, por. Bas Siat 10,66).

kromie + dopełniacz

Okolicznik miary: krome wştpena nawky (zam. naweky) zghyne `absque
 dubio` S,2.

poşrzod + dopełniacz

Okolicznik miejsca: chodzyly poşvfşy poşzrod gego `in medio eius`
 KM,23.

Okolicznik czasu: Poşzrod noczy wştal gefm `media nocte` 118,62.

¹⁶⁵ Jest tu m. in. przykład szeregu okoliczników: Wiywodl ye zeczymy yzczena
 şmerczy 106,14. Wóród konstrukcji typu szli ş ş z luda w lud (czterokrotnie
 użytych) jedna ma funkcję okolicznika miary: gymyano yemv yeşţ zaprawotş zpoko-
 lanyaa wpolenyee (zam. wpokolenyee) `in generatione et generationem` 105,31.

w pośrzod + dopełniacz, w pośrzodku + dopełniacz

Okolicznik miejsca: Nawyrzbach wpośrzodku gey zawefzely gemy organy nasze 136,2 *`in medio eius`*, sebrały sę se otchlany [...] wpośrod morza *`in medio mari`* KM,8.

Okolicznik czasu: Neotzyway mę wpośrzod dnów mych *`in dimidio dierum`* 101,25.

z dośrzod + dopełniacz

Okolicznik miejsca: sfośrzod opok dadzę glosy *`de medio`* 103,13 i in.

przez pośrzod + dopełniacz

Okolicznik miejsca: Ywywodł yzrahel przez pośrzod gego *`per medium eius`* 135,14 (wg Sł stp jedyny przykład takiej konstrukcji w staropolszczyźnie; w psalterzach czeskich w zasadzie inaczej, tylko w Biblii Litomierzycko-trzebońskiej *przes prostrzedek`*).

węśrzod + dopełniacz

Okolicznik czasu: rzekl gem węśrzod dnów mogych *`in dimidio dierum`* KE,1.

Okolicznik miejsca: welyky węśrzod czebe (= Syjonu) swęty yzrahel KI,7.

Okolicznik akcesoryjny: Będaly chodzytz węśrod zamęta *`in medio tribulationis`* 137,8.

podług + dopełniacz

Okolicznik miejsca: Rozzuty ę (zam. sę) wśzytky kofczy nasze podług pekła *`secus infernum`* 140,9.

Okolicznik względu (odniesienia): Rowen oczczw podług boſtwa mneyſzy oczcza podług człoweczſtwa *`secundum divinitatem`* S,31.

Okolicznik sposobu: Nyepodług grzechow naszich czynyl nam *`secundum peccata`* 102,10, Bo podług wyſokoſczy nebya odſzemye ſczwerdzyl myloferdze ſwoye 102,11, zalw geſt bilo podług mmoſztwa myloferdza gego 105,43 i in.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Por. taką samą interpretację Z. Klamensiewicza w podręczniku Klamensiewicza, Lehra-Splawińskiego, Urbanczyka, Gramatyka historyczna..., s. 426.

podle + dopełniacz

Okolicznik miejsca: *podle drohy fromoczp (zam. fromotp) poloŝyly ŝp mne iuxta iter* 139,6.

Okolicznik sposobu: *podle lychot nafzych odplaczył nam secundum iniquitates* 102,10.

Polskim wyrażeniem z *podług* i *podle* odpowiada w psalterzach czeskich wyrażenie z *podle*. Zdaniem Bas Siat 12, 15-16 nie jest słuszne poczytywanie wyrazu *podle* za bohemizm.

około + dopełniacz

Okolicznik miejsca: *Gory okolo gego apan okolo lvda ŝwego in circuitu eius ... in circuitu populi* 124,2.

Wyrażenia przyimkowe z celownikiem

ku + celownik

Wyrażenia z *ku* występują zawsze na miejscu łacińskich wyrażen z *ad + acc.*

Okolicznik miejsca: *ktobe podnoŝł geŝm duŝza mogp* 142,10, *ku-tobe vczekl geŝm* 142,11, *noŝyl ges gy [...]* *kvprzebytkv* KM,15, także z celownikiem rzeczowników abstrakcyjnych: *kv wŝzem kaznom twogym poŝpaŝyl geŝm ŝe* 118,128, *bychp ne wczpłgly prawy kvlychocze rpkw ŝwoyw* 124,3 i in. Niekiedy, wobec braku czasownika, wyrażenie takie nabiera jakby funkcji predykatywnej¹⁶⁷: *kv tobe goŝpodne oczy moge* 140,9.

Okolicznik celu: *Ypomnyp kaznye yego kvczynyenyv gich* 102,18 (ts. w psalterzach czeskich, *naczynyeny Pł*), *czynnczy ŝowo yego kupoŝluchanyv gloŝvv ŝow yego* 102,20 (*na vslyŝzenye Pł*), *Wynydze człowyek [...]* *kv-dzyalanyv ŝwemu* 103,24 (*naskutę ŝwoyę Pł*), *vczy rpkce moge kvbyczv [...]* *apalcze moge kvboyowy* 143,1 i in., razem 9 przykładów, z czego tylko trzy razy wystąpiła różnica między *ku* Fl a na Pł. Wyrażenia z *ku* w funkcji okolicznika celu podejrzwane były o czeskie pochodzenie¹⁶⁸, przy czym, jak stwierdził S. Urbańczyk, wpływ czeski przejawiał się nie w przejęciu tej konstrukcji, bo była ona

¹⁶⁷ Zob. s. 39.

¹⁶⁸ Z. K l a m e n s i e w i c z, Wyrażenia przyimkowe z *ku*, "Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności" 43, 1938, s. 273-275.

równie dobrze polska co czeska, lecz w zwiększeniu frekwencji w niektórych zabytkach¹⁶⁹.

po + celownik

Okolicznik miejsca: *poszły seš posvšzy rzeky* 'in sicco' 104,40, *chodzyly posvšy* 'per siccum' KM,23.

Okolicznik skutku: *Alysz gošpodyzn wczyny dom p o p r o s z n o s z c y dzałyš gyšz czynš gy* 'in vanum' 126,1, *pokrzywdzyšmy wczynyly* 'iniuste' 105,6 (sposobu?).

przeciw + celownik

Okolicznik miejsca (?): *Bšdzcze przeczywo gošpodyn weszghy* 'contra dominum' 108,14, por. przed Panem u Wujka.

Wyrażenia przyimkowe z biernikiem

w + biernik

Okolicznik miejsca: *wšzedł yšrahel wegipt* 'in Aegyptum' 104,22, *rozprošzył ye wkroleštwia* 'in regionibus' 105,27, *šzly wmešto przešyta* 'in civitatem' 106,7, *štšpš wlošze* 'in lectum' 131,3, *pošlal nasyčzenye wdvšze gych* 'in animas' 105,16, *wnyčze dowedze neprzyyacele* 'ad nihilum' 107,14 itd., prawie zawsze jako odpowiednik łac. in + acc. Dwukrotnie zdarzyło się podwojenie typu *štšpaičz wmorze morze czyrzwonee* 105,8 (ponadto 132,2). W niektórych wypadkach można podejrzewać wpływ składni łacińskiej, dałoby się bowiem zastąpić w przez inny przyimek, co brzmiałoby chyba lepiej po polsku (np. *szli do miasta* zamiast *szli w miasto*), jednak nie jest to pewne. Jest w każdym razie istotne, że np. według Sł stp składnia *pošlać w coš* (przykład powyżej) wystąpiła poza tym tylko w Pł i Rozmyślaniu przemyskim; że zdanie *Wyždumeš wczšpšgnš obow* 'in Idumaeam' 107,10 Wujek oddaje przez *Na Idumeję rozciągnę bot*, zdanie *Kto nš przewedze wmešto* 'in civitatem' 107,11 ma u niego postać *Ktož mię doprowadzi do miasta*, podobnie w Fl jest *wzdžnycze* (zam. *wzdžwignycze*) *ršcze wašze wešwšta* 'in sancta' 133,3 u Wujka *podnošcie [...]* *ku šwištnicy*, w Fl *Ne špušczay šercza mego wešwšta lychaty* 'in verba'

¹⁶⁹ S. Urbanićzyk, *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*, cz. I, Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma Św., Kraków 1946, s. 86.

140,4, u Wujka *nie nachylaj serca [...] ku słowom* itd. Stan w Fl jest z reguły zbieżny ze stanem w tekstach czeskich, jednak nie zawsze; zdarza się, że przekład polski jest bliższy Wulgacie niż czeski: *Nypuščyl znamona uščuda wpořzod czebe egypcze w faraona y we w- s z y t k y s l u g y gego in Pharaonem... in omnes servos* 134,9 (na W, P, w K).

Okolicznik czasu: *dal gym karmě wczas in tempore* 103,28, *wczyně prawotě wkaščdy czas* 105,3, *wktorykoly dzen wzowě cšp in quacumque die* 137,4, *won dzeň zghyně wšzky myšly* 145,3 itd. - tylko z udziałem dwóch rzeczowników *dzieň* i *czas*.

Okolicznik akcesoryjny: *przyščedl ges wymo (zam. wymě) bořyie in nomine* 117,24, *blagosławylšmy wam wymě panowo* 128,7 itp.

Okolicznik celu: *ne dal geřt nas wvwapene zšbom gych in captionem* 123,5, *řtšpajšcze wobwřžzana in obligationes* 124,5, *weprořžnosč cžyně (zam. cžyřš) gyřz řtržeě gego frustra vigilat* 126,2, także podwojenie: *dal řzemě gych wđzedyčystwo wđzedyčystwo yzrahel in hereditatem* 134,12 i in.

Okolicznik przyczyny można by widzieć w dwukrotnie użytej konstrukcji typu *Oczy mogle pomdlele geřta wzbawene twoge ywmolwy prawoty twoge in salutare tuum et in eloquium...* 118,122 (por. ponadto 118,82). Wujek tłumaczy ustały pragnąc zbawienia. Okolicznik przyczyny wyrażony przez *w* + acc. należy uważać za latynizm, obecny zresztą również w psalterzach czeskich.

Okolicznik sposobu: *kako wejšelo przebywacz braczš w g e d n o in unum* 132,1, *Gen rozdžyl morze cžyřwone wrođželena in divisiones* 135,13 - latynizm.

na + biernik

Okolicznik miejsca: *wywodl gye nadroga in viam* 106,7, *řtšpajš namorše descendunt mare* 106,23, *Powyšy še naneba super coelos* 107,5 (*nanyebie* Pł - zapewne loc.; nad W P Kl), *Padne nane wangle super eos* 139,11, *połošyl ges namě rško (zam. rškš) 138,4, pošly šš nadno KM,5* i in. W Wulgacie odpowiada tym wyrażeniom przeważnie *super* + acc., rzadziej *in* + acc., wyjątkowo inne konstrukcje.

Okolicznik czasu: *Nenawyeki gnywaczše bđže non in perpetuum* 102,9, *prawda bořza przebywa naweky in aeternum* 116,2, *Bđže krołowacz gořpodsyn naweky in saecula* 145,9 itd.; także szereg: *vřtawyl ge naweky ynawek wekom in saeculum et in saeculum saeculi* 146,8 i 4

inne przykłady, *gospodyn krolewal naweky ydaley* KM,21 i in., zawsze z rzeczownikiem wiek - jako odpowiednik wyrażen z in.

Okolicznik celu: *Wynydze czlowyek nadzyalo swe* `ad opus` 103,24, *Smok ten genz yes stworzyl naobludzanye gemv* `ad illudendum` 103,28, *vczy rōcze moga kvbyczv albo nawoyntō* (glosa) `ad proelium` 143,1 itd. (11 razy jako odpowiednik ad + acc.), *Rozczōgnōl yest oblok nazaszczeczanye gich* `in protectionem` 104,38, *Ne da napokuschene* (zam. *naporuschene*) *noghy twoye* `in commotionem` 120,3 i 2 inne przykłady na odpowiedniki łac. in + acc. Psalterze czeskie mają tu prawie zawsze k + dat.

Trzykrotnie wyrażenie na + biernik odpowiada łacińskiemu super + abl.: *Namyloferdze twoge yprawdō twoyō bychō negdy ne rzekly gdzie gest bog gych* 113,10 (takie samo wyrażenie też 137,3), *w/tal gestm nachwalene tobe n a f ō d y prawoty twogy* `super iudicia` 118,62. Trudno dojść funkcji tych wyrażen. Wujek tłumaczy je przez dla + gen. rozumiejąc je zapewne jako okoliczniki przyczyny.

prze + biernik

Wyrażenie to jest odpowiednikiem łac. propter + acc. i pełni funkcję okolicznika przyczyny: *fbawyl yeprezymō swoye* `propter nomen` 105,9, *gabam yest moyšzeasz przenyē* `propter eos` 105,32, *prze molwō twoyō ofzywy mō* 118,154 i in., w tym szereg: *Przebraczō moyō yblyfzne moge molwach pokoy otobe* 121,8. Tylko raz prze wystąpiło na miejscu łac. a, co Pł oddaje przez od: *Polořzyl [...]* *Szemō plodnō [...]* *wflonofcz p r e z g l o b ō* (zam. *przezglobō*) *przebywayōcych wny* `a malitia` 106,34.

przed + biernik

Okolicznik miejsca: *Przyblyzy ō prořba moya przed oczy twoye* `in conspectu` 118,169; 170, *Wynydze dyabel przednoghy gego* `ante pedes` OH,8.

przez + biernik

Okolicznik miejsca: *przewodl lvd swoy przeřpuřczō* `per desertum` 135,16.

Okolicznik czasu: *aby řwecyl gym przeřznocz* `per noctem` 104,38, *Przeřdzen řlvncza* (zam. *řlvncze*) *nebōdze řzczz* `per diem` 120,6 i in.

nad + biernik

Okolicznik miejsca: *řařczyczene twoge nad rōkō prawō twoyō* `super

manum 120,5 (u Wujka po prawej ręce), Powyższy je [...] nadewzró szem
 `super terram` 107,5 i in.¹⁷⁰

Okolicznik miary: nad pyafek rozmnoż je `super arenam` 138,17,
 także okolicznik szeregowy: mylowal gefm zakon twoy nad zloto ynad dro-
 gekamene `super aurum et topazion` 118,127.

Niezbýt jasna jest funkcja wyrażenia nad sądy w zdaniu Sedem-
 krocż wedne chwalf (zam. chwalf) molwyl gefm tobe nad sōdy prawoty twogye
 `super iudicia` 118,164. Interpretacja musi być taka sama jak in-
 terpretacja wyrażenia na sądy 118,62 (zob. wyżej). U Wujka dla
 sądów.

za + biernik

Większość przykładów to okoliczniki przyczyny odpowiadające łac.
 pro + abl.: karal zanye krole pro eis 104,14, Pomdlene trzymalo myś
 sgrzeższnyky `zořtayōcze zakona twego` pro peccatoribus 118,53.

Okolicznik celu: cyrpal gest zazbawyeny naže `pro salute` S,36.

Okolicznik miejsca: porzvczył zachirzybet twoy wřzytky grzechy moģe
 post tergum KE,11.

Wyrażenia przyimkowe z narzędnikiem

nad + narzędnik

Okolicznik miejsca: Nadnymy ptaczy nabya bydylycz bōdō `super ea`
 103,13, Oblycze twoye ofweczy nad řwģō twogym `super servum` 118,135,
 nadgnewem neprzaczelow mogych wřczōgnal ges rōka 137,8 i in., w tym
 użycie metaforyczne: prawda yego nadřyny řynowymy `in filios` 102,17,
 także gdy przyimek wskazuje nie tyle na konkretne miejsce w prze-
 strzeni, co na podleganie mocy: poczwyrđzono gest nadnamy mylořerdze goģo
 `super nos` 116,2, pořylneny řō nademņō `super me` 141,9 i in.¹⁷¹

Inne tłumaczenia super + acc. zob. przyp. 170 i na + acc. i loc.

Niejasna jest funkcja wyrażenia nad macierzā: Yako gest otkarmeno

¹⁷⁰ Umieszczamy tu m. in. wyrażenie w zdaniu řczwyrđzył gyey nadnyepry-
 yaczale yego `super inimicos` 104,23, któremu w Pł odpowiada inna konstrukcja:
 nad nyepryaczelmy.

¹⁷¹ W zdaniu welyczył ges nademna wřzytko ymō 137,3 wystąpiło błędne tłu-
 maczenie, bo w Wulgacie jest super omne nomen. Za błąd należy też chyba uznać
 przełożenie wyrażenia super eos w zdaniu przypadł byl řtrach gich nadnymy
 104,37 (ts. K, ale w Pł, W na nye, w P na nych).

nad maczersh *fwogp take sch* otplata *dvfzy mogey* `ablactatum est super matrem // matre` 130,4 (ts. W, na P), por. u Wujka jako dzieciątko ostawione u matki¹⁷².

przed + biernik

Okolicznik miejsca: *Poflala przed nym mofza* `ante eos` 104,17, także w użyciu metaforycznym: *bog na fz przedwfszemy boghy* `prae omnibus diis` 134,5. Znaczna jest ilość przykładów wyrażen wskazujących na świadka, w którego obecności odbywa się akcja. Idzie tu zwłaszcza o różne tłumaczenia *in conspectu*: *przed obliczym, przed oczyma* lub po prostu *przed*, np. *Wylewayp przed oblyczym gego modlytwp moyp* `in conspectu eius` 141,2, *Przespey modlytwa moja przed oczyma twogyma* `in conspectu tuo` 140,2, *mowyl gafm[...] przed kroimy* `in conspectu regum` 118,46. Inne przykłady: *Obetnycze moye panv wroczp przedwfszemy ludzmy yego* `coram omni populo` 115,5, *zamant moy przed nym powedayp* `ante ipsum` 141,2.

Okolicznik czasu: *przedwytanem wrodzyl gafm czp* 109,4, *przedwky wrodzon* S,29 itp. jako odpowiednik *ante + acc.*

Okolicznik przyczyny: *Drzemala dufza moja przed tejznyczp* `prae taedio` 118,28. Nie jest to latynizm, bo wg Sł stp taki sposób wyrażania przyczyny był w średniowiecznych tekstach polskich bardzo częsty, i to równie dobrze w religijnych co prawniczych.

miedzy + narzednik

Okolicznik miejsca jako tłumaczenie łac. *inter + acc.* lub (rzadziej) *in + abl.*: *medzy po frzodkem gor poydp wodi* `inter medium`¹⁷³ 103,11, *pan byl medzy namy* `in nobis` 123,1 i in.

pod + narzednik

Okolicznik miejsca: *v fmyrzyly fp fye pod rpkama gich* `sub manibus` 105,40, *yad zmyow pod wargamy gych* `sub labiis` 139,3.

s (z) + narzednik

Okolicznik akcesoryjny: *przyd p zwafzele* (zam. *zwe/zelem*) `cum

¹⁷² Wg V. K y a s a, (*Česka předloha staropolského žaltáře*, Praha 1962, s. 58) jest to wynik kontaminacji dwóch różnych wersji. Kyas wskazuje na *otdogeno nad myterzju W i odkrmeny ot materse* w Biblii Litomierzycko-trzebońskiej.

¹⁷³ *Miedzy po frzodkiem* zamiast po prostu *po frzod* lub *miedzy* to zapewne latynizm - wg Sł stp użyty poza tym w Pł i w Rozmyślaniu przemyskim.

exultatione` 125,8. W zdaniu *przebywacz bódó prawy soblyczym twogym` cum vultu tuo` 139,14* widzieć należy okolicznik tegoż typu co opisane wyżej *przed obliczym, przed oczyma* itp.

za + narzednik

Okolicznik celu: *Napełnony pyrzwey zachlebmy sô se pofadzely` pro panibus` KA,7 (za chleby P, Pł).*

Wyrażenia przyimkowe z miejscownikiem

w + miejscownik

Okolicznik miejsca: *poyadl wšytko siano wšzemy gicu` in terra` 104,34, zagorzał sô oghen wšynagodze gych 105,19, duŝza gych wnych zagynala gest` in ipsis` 106,5, błódzycz gee vczynyl wprzadzroszy` in invio` 106,40, m. in. wyrażenia zastąpione później przez okolicznik kazualny: *Przewedzy myô wostdzy kaznich twoych` in semita` 118,35, wwedz mô wdrodze wekvgey` in via` 138,23* itd. Niektóre wyrażenia wskutek braku pełnego orzeczenia czasownikowego nabierają funkcji predykatywnej (zob. s. 39): *wewšzyey sžemy sôdy yego 104,7, rogo-we wrôkv gego OH,6* itp.*

Zaliczamy tu również 13 przykładów typu *w ludziach` między ludźmi`*, np. *nebesze wpoštaczoch* albo *wpokolyenyv* (głosa) *gich nemoczny` in tribubus` 104,36, Chwalycz cze bódó wlvzôch (zam. wlvzoch) gospodne` in populis` 107,3, gospodzyn byl wnas` in nobis` 123,1* i in. Wyrażenie *w oczu (Ot gospodna stalo se to ygest dšwyzno (zam. dšwzno) woczv nafsžv` in oculis` 117,22)* należy chyba interpretować tak jak np. *w obliczu* lub *przed oczyma* (zob. s. 105).

Wśród ponad stu przykładów okolicznika miejsca zaledwie trzy razy oddają one wyrażenie łacińskie inne niż *in + abl.*: *poyadl owocz w šytek wšzemy gych` terrae` Fl i in. kodeksy średniowieczne 104,34, sercze moye zamôczylo se yest wemne` intra me` 108,21 (podobnie 102,1). W Pł również trzykrotnie zamiast *w* użyto *na*: *worebv 105,20 (na oreb), wšzemy 142,3 (nazyemy), wnebech KA,15 (na nyebye).**

Okolicznik czasu: *vczynyla sô nocž w nyey` przechodzycz bódó wšzelka zwyeršta lefnaa` in ipsa` 103,21, Pyacz bódó gospodnv wšzywocz meem` in vita` 103,34, W n o c z y wdzgnycze (zam. wdzwignycze) rôcze wafse wewšta` in noctibus` 133,3, także przykład rozbieżności Fl - Pł: *Sžôdala gest duŝza moya sôdacž prawot twoych wewšelkem czašfu` in omni tempore` 118,20 (wewšelikye hrzemyę Pł).**

Okolicznik akcesoryjny, o którym K. Pisarkowa pisze, że charakteryzował się w dawnej polszczyźnie "ogromną frekwencją"¹⁷⁴, jest w Fl BC bardzo obficie reprezentowany: *czakacz bédó leffowe* (zam. *loffowe*) *wechzenyv pycza swego in siti* 103,12, *wszystko wmdrofczy yes* *vczynyl* 103,25, *wywyodl lud swoy wradofczy, wywybrane swoye wweffelv* 104,42, *dufa gych wezlych snemogla in malis* 106,26 (u Wujka *we ziaz przygodzie*), *Dobry ges ty awdobroczy twgy* (zam. *twogy*) *navczy myd prawotam twogym* 118,68 i in., w tym pięciokrotnie szeregi okoliczników, np. *genfze corunvge czebe wmylo sirdzy awflutowanyv* 102,4, *wlacznofczy y wprzefpicy dufa gych wnych zagynala gest esurientes et sitientes* 106,5 (jest to jedyny wypadek, gdy w Wulgacie jest coś innego niż wyrażenie *in* + abl. i zarazem jedyny wypadek, gdy Pł różni się pod tym względem od Fl BC: *Laczność y pragnocz Pł*). Interpretacja niektórych wyrażen może budzić wątpliwości, np. w zdaniu *no fzył ges gy wmczy twogey* KM,15 dałoby się ewentualnie widzieć dopełnienie czynnika pomocniczego (por. s. 87), w zdaniu *Karacz mō bédze prawy wmyloferdzv* 140,6 - okolicznik sposobu, w zdaniu *newynydzezf bofze wmdczōch (!) nafzych in virtutibus* 107,12 - dopełnienie czynnika towarzyszącego (por. z *wojski naszymi* u Wujka). Wspólną cechą wszystkich wyrażen uważanych tu za okoliczniki akcesoryjne jest to, że w ich skład wchodzi nazwa właściwości i czynności. O wyrażeniach zbliżonych (typu *W obroceniu gospodzin jęcstwo syjon*) zob. też s. 42.

Okolicznik sposobu, jeśli odrzucimy wypadki wątpliwe, wystąpił tylko 3 razy: *zyawis dzala yego wradofczy* 106,22 (por. *opowiadają z radością* u Wujka), *Gen vczynil neba wrozv* (zam. *wrozvne*) 135,5 (s rozumem Wujek), *vczynil ges wtaynyczy* 138,14.

Okolicznik celu: *Napyfana bédzczcze ta wpokolenv drugem in generatione* 101,19 (*rodzajowi Wujek*), *Vczynyl myefocz wczafv in tempore* 103,20 (*dla czasów Wujek*), *vczynyl [...] Slvnoza wpomocy dnowy in potestatem* 135,8 (*wpomocz Pł*), *wezmō wprofnofczy mafta swoga in vanitate* (*próżno Wujek*), *mōfza krzywego zle vlapv wezhynenv in interitu* 139,12 (*na zatracenia Wujek, wezhynenyne Pł*), szereg *Any chodzył gefm wvelykych any wdzwyech nad mō in magnis, in mirabilibus* 130,2. Należy wątpić, czy autor przekładu rozumiał te wyrażenia jako okoliczniki celu.

¹⁷⁴ P i s a r k o w a, op. cit., s. 87.

Okolicznik przyczyny: *vsmyersily s̄ sie wlychotach swogich in iniquitatibus* 105,41 (dla nieprawości Wujek), *Chwalcze gy wfyłach gego in virtutibus* 150,2, może też *Omdlala gest wezbawenv twogem dvza moja in salutari* 118,81 (wezbawyenye Pł), por. powyżej okolicznik przyczyny wyrażony przez *w + acc.* I w tym wypadku nie jest pewne, czy tak właśnie rozumieli te konstrukcje autorzy przekładu.

Okolicznik miary można widzieć w ośmiokrotnie użytym wyrażeniu *we wszem s̄iercu in toto corde*, co Wujek oddaje przez *ze wszystkiego serca, wszystkim sercem itp.*: *Cwalycz (zam. Chwalycz) cze bōd̄s̄ gofpodne wewszem serczw mogem* 110,1, *Wewszem serczy mogem szukał gefm cze* 118,10 i in.¹⁷⁵

na + miejscownik

Okolicznik miejsca: *nagorach stan̄ wody super montes* 103,7, *Zblandzily s̄ napvfczy in solitudine* 106,4, *nadrogach gego nechodzily in viis* 118,3, *Bydl̄oczy ya gefm najzemy in terra* 118,19, *sedzy naprawyczy ad dexteram* S,37, *Nachrzebcze mogem kowaly s̄ supra dorsum* 128,3 i in., także szeregi: *sm̄erne wydzy nanewe (zam. nanebe) ynajzeme in coelo et in terra* 112,5 itd. Są to odpowiedniki dwóch w zasadzie konstrukcji łacińskich: *super (supra) + acc.* i in. + abl. Tylko wyrażenie *na prawicy* ma inne źródło (a, ad). W psalterzach czeskich częściej spotyka się wersje bliższe Wulgacie, np. biernik w 107,4, 112,4 itp. Pł ma w jednym tylko miejscu inne wyrażenie: *super sortem* tłumaczy nie jak Fl *nacześczy* 124,3, lecz przez *nad* *szczęszczym*.

Inicjalne wyrażenie psalmu 136 *N a r z e k a c h b a b y l o n s k y c h t a m o sedzely gefmy super flumina*, w których oczekiwałoby się raczej przyimka *nad*, znajduje odpowiedniki w innych zabytkach staropolskich¹⁷⁶.

Okolicznik czasu: *Napoczsh̄tkv ty gofpodne zemyś zalofszyl initio* 101,26, *wstan̄ najwytany diluculo* 107,2, *vfn̄szyle (zam. vsp̄szyle) gesta oczy moge ku tobe nabrześszdenv diluculo* 118,148 (z zaranya Pł),

¹⁷⁵ Wyrażenia te zbliżają się do pewnego typu dopełnienia czynnika pomocniczego, zob. s. 87. Poza klasyfikacją pozostało wyrażenie, którym kończy się zdanie *Ieruzalem gest st̄aw̄ jako mafto gego k̄ wcz̄stwo albo dzylal (glosa) gego wnyem albo wwekvgem (glosa) in inidipsum* 121,3 (w jeruzalem Pł). Musiało być ono niejasne dla tłumacza, stąd chyba użycie ā dwóch glos.

¹⁷⁶ K a m p f, op. cit., s. 110, Sł stp s. v. na.

ponadto 2 r. na początku *in principio* 108,31; 136,8. Rzeczą charakterystyczną dla okolicznika czasu jest, jak widać, tłumaczenie wyrażeniem przyimkowym łacińskiego przysłówka.

po + miejscownik

Okolicznik miejsca: *chodzę pod nogami jego* *in viis* 127,1. Zob. też wyżej *po + dat.*, gdzie umieszczono wyrażenia dwuznaczne.

Wyrażenia porównawcze w funkcji okolicznika

Wyrażenie porównawcze pełni funkcję okolicznika sposobu. Najczęściej jest to *jako + mianownik* (w Wulgacie *sicut, ut, quasi*), np. *jako odzienie starożytności* *sicut vestimentum* 101,27, *porównajmy się do jakoby pijanego* *sicut ebrius* 106,27, *wypędzony jakby kobyłą* *sicut locusta* 108,22, *Góry wafelowały się jakby skopowe* *ut arietes* 113,4, *potonęły się jakby ołów* *quasi plumbum* KM,11 i in.

Jakoby + nom. w tejże funkcji: *Pokolenie moje [...] otoczono jakby odemne jakoby przebytek państw* *quasi tabernaculum* KE,3.

Ponadto użyto wyrażen z rzeczownikiem lub zaimkiem w innych przypadkach, przeważnie takich jak przypadek dopełnienia, np. *Rozczęgał się jakby skórą* *sicut pellem* 103,3, *By nauczył kłószęta jego jakby sam siebie* *sicut semet ipsum* 104,21, *odzienie bédzce jakoby sowytem płaszczem sromotą* *sicut diploide* 108,28, *otnowyjsze jakoby orłowy młodociz twoja* *ut aquilae* 102,5.

T a b e l a 15

Zestawienie sposobów wyrażania okolicznika	
Okolicznik przysłówkowy	
miejsca	19
czasu	21
sposobu	27
przyczyny	4
miary	32
Okolicznik kazualny	
nom. (sposobu)	1
gen. (czasu)	3
dat. (celu, miary)	4

Zestawienie sposobów wyrażania okolicznika	
acc. (czasu)	1
instr. (przyczyny, miejsca)	6
Okolicznik wyrażony infinitiwem (celu)	3
Okolicznik przyimkowy	
od + gen.	
miejsca	24
czasu	9
miary	1
przyczyny	6
przywolenia?	1
do + gen.	
miejsca	13
czasu	5
z + gen.	
miejsca	38
sposobu	2
przyczyny	1
u + gen.	4
bez + gen.	1
kromie + gen.	1
pośrzod + gen.	
miejsca	2
czasu	1
w pośrzod + gen.	
miejsca	4
czasu	2
w pośrodku + gen.	1
s pośrzod + gen.	3
przez pośrzod + gen.	1
weśrzod + gen.	
miejsca	1
czasu	2
akcesoryjny	1
podług + gen.	
miejsca	1
względę	2

Tabela 15 (cd.)

Zestawienie sposobów wyrażania okolicznika	
sposobu	20
<i>podle</i> + gen.	2
<i>około</i> + gen.	2
<i>ku</i> + dat.	
miejsca	12
celu	9
<i>po</i> + dat.	
miejsca	2
skutku	2
<i>przeciw</i> + dat.	1
<i>w</i> + acc.	
miejsca	42
czasu	12
akcesoryjny	6
celu	11
przyczyny	2
sposobu	2
<i>na</i> + acc.	
miejsca	15
czasu	39
celu	14
<i>prze</i> + acc.	13
<i>przed</i> + acc.	3
<i>przez</i> + acc.	
miejsca	1
czasu	4
<i>nad</i> + acc.	
miejsca	4
miary	3
<i>za</i> + acc.	
miejsca	1
przyczyny	3
celu	1
<i>nad</i> + instr.	
miejsca	9
inne	3

Zestawienie sposobów wyrażania okolicznika	
przed + instr.	
miejsca	18
czasu	4
przyczyny	1
między + instr.	6
pod + instr.	2
s (z) + instr.	2
za + instr.	1
w + loc.	
miejsca	118
czasu	9
akcesoryjny	70
sposobu	3
celu	7
miary	8
na + loc.	
miejsca	49
czasu	5
po + loc.	1
Okolicznik wyrażony przez jako + nomen	
jako + nom.	30
jakoby + nom.	1
jako + przypadek zależny	9

WYRAZY POZA ZWIĄZKAMI

1. Najczęstszym wypadkiem użycia wyrazu pozostającego poza związkami składniowymi jest oczywiście wołacz jako tzw. dodatkowy wyznacznik skierowujący. Wyróżnić tu trzeba dwa typy:

a) wołacz jako dodatkowy element zdania o podmiocie wyrażonym innym wyrazem w mianowniku, np. *Kako welbyśn yśś deyała twoya gośpodne* 103,25, lub konotowanym przez końcówki pierwszej lub trzeciej osoby czasownika: *Nyżycz czś bódś (exaltabo) bofze moy krolv moy* 144,1; tu wołacz nie może być w żadnym wypadku interpretowany jako podmiot.

b) wołacz jako dodatkowy element zdań żądających zawierających formę 2. osoby rozkaznika, np. *Smylvy že nadnamy gošpodne* 122,4, *Ostępicze odemne zgłobiwy* 118,115, *NŃtan ŃzaltarŃv* 107,2 (także ciąg wypowiedzeń 148,7-11). Tu mogłaby być dopuszczalna interpretacja wołacza jako podmiotu. Zaliczamy tu również typ pośredni: wołacz w zdaniu oznajmującym o orzeczeniu w formie 2. osoby, np. *NapoczńŃtkv ty gošpodne zemýš załoŃzyl* 101,26, *pane boŃze moy, powelbyon yes barzo* 103,1.

Typ a liczy 61 przykładów, typ b (nie licząc wspomnianego ciągu 148,7-11) 60 przykładów, w tym 16 należy do owych pośrednich.

O zdaniach z orzeczeniem wyrażonym 3. osobą rozkaznika zob. s. 7-8. Tamże podano przykłady wyrazów o synkretycznych formach mianownika i wołacza.

2. Dodatkowe wyznaczniki oceniające: snadź 'forte, forsitan', - np. *Gdy rozgnęwał ŃŃ gw (zam. gnę) gych nanas Ńnadz by woda pošarby (zam. pošarłaby) nas forsitan aqua absorbuisset nos* 123,3 (6 przykładów), wszako(ź) 'tamen, nonne', np. *Tako bog oczęcz bog Ńyn bog duch Ńwęty. AwŃzako ne trze bogowe ale geden geŃt bog* S,16 (5 przykładów), wędy 'tamen': *GenŃze yakokoly bog geŃt yczłowiek ne dwa wŃsdy ale geden geŃt kriŃtus* S,32, zaięcie 'autem': *geden geŃt kriŃtus. Geden zagięcze neobroczenym boŃŃŃtwa wczalo ale przyyęczym człowieczŃtwa wboğa* S,33 oraz negacja zaprzeczająca orzeczenie, np. *nyepozna wyęcze myęŃta Ńwego 'et non cognoscet'* 102,15, *nebył ktobył (zam. ktoby) mne poznał* 141,5, *gich nyebyło* 103,36 (174 przykłady).

3. Dodatkowe wyznaczniki uwydatniające: aliź 'donec': *alyŃz doobłokow prawda twoya* 107,4, aź 'usque': *Wynydze człowiek nadzyalo Ńwe, akvdzyalanyv Ńwemu az dowęczora 'usque ad vesperum'* 103,24, *ne oŃtaway mne aŃz dokonęza 'usquequaque'* 118,8 (30 przykładów), jeszcze 'adhuc': *bo vŃtal geŃm yęęcze geŃm ŃtobŃ* 138,17 (3 przykłady), juź: 'iam': *Tako yako Ń wŃszystko yvŃŃzprępowędzano geŃt* S,25, teź 'quoque, enim': *Ale poštrębyzno (zam. potrzebyszno) geŃt (...) aby opleczone albo czalaprzyęcze (głosa) teŃŃ pana naŃzego geŃv kryŃta werne wersil* S,27 (2 przykłady) oraz negacja zaprzeczająca składnik inny niż orzeczenie, np. *Nenawyęky gnyvaczęe będęe 'non in perpetuum'* 102,9 *by ne moyŃeŃŃ wybrany yęgo Ńtaal wroŃłomenyv* 105,23, *bo ne węŃwey moczny pokrępon będęe męŃŃ* KA,14.

ŁĄCZENIE SKŁADNIKÓW SZEREGU

SZEREG ŁĄCZNY

Wśród szeregów dwuelementowych zdecydowanie przeważają zespala-
ne spółnikami *i* (w Wulgacie *et, -que*): jest ich w tekście 111. Spółnik
a zespala takie szeregi 37 razy (jako odpowiednik *et*), spółnik *ani*
(*neque, nec*) 4 razy, przyimek *s, se* (*cum*) 6 razy. Przykładów bez-
spółnikowego łączenia składników szeregu jest 30.

Przykłady:

spółnik *i*: *morze wielkie yfzyrokee* 103,26, *zghyncze grzyeyszny* [...] *ylyfzy* 103,36, *Poſtawił gyey panem* [...] *ykfédzem* 104,20, *wradze pra-
wych ywefborse* 110,1, *Swóte ygrozne ymó* 110,9, *ſédycz* (zam. *ſédycz*)
ſzywe ymartwé S,37 itd.;

spółnik *a*: *wmyloſirdzy awflutowanyv* 102,4, *wſta grzeſznego a wſta
lſciwego* 108,1, *Smótek abole ks nalez gefm* 114,4, *bog aczlowek geden
geft criſtus* S,35 i in.;

spółnik *ani*: *Ne martwy bódó chwalycz czebe* [...] *any wſytczy gyſz
ſtópays dopekla* 113,26, *nedrzemacz any ſpacz bódze* 120,4, *geft ne
wczynon any ſtworzon* S,21, *Any chodzył gefm wwelykych any wſzywech* 130,2;

przyimek *s, se*: *Swyecz maluozky ſwelykym* 103,27, *Bogo ſlawił wſem
[...] malym ſwelykym* 113,22, *pobyl egypt ſpirwodzynym* (zam. *ſpirworo-
dzonym*) *gych* 135,10, i in.;

szereg bezspółnikowy: *Blogoſlawcze panv wſyeczki ſyly yego, ſlugy
yego* 102,21, *Poſłał moyſeſza [...] aarona* 104,25, *wbóbné wſaltarzw
gódzyczne gemv* 149,3, i in.

Mniej liczne szeregi o więcej niż dwóch składnikach łączone są
rozmaicie:

spółnikami *i + i* (5 razy): *ſława oczczv yſynow* (zam. *ſynowi*) *y/wó-
temv óvchw* 108,31, *wczynyl nebo yſzemó ywſzytko cz/o wnych geft* 145,4;

spółnikami *i + i + i* (1 przykład): *napoczantkv yuſz ywſzdy
(zam. yſawſsdy) ynawek wekom* 108,31 (*yuſz* należy czytać *i juſ*);

spółnikami *ani + ani* (3 razy): *Oczecz odnykogo geft wczynon any
ſtworzon any porodzon* S,20, *Ne geft padzene ſtyany any przeſcze any
wolane* 143,17 i in.;

spółnikami *i + a* (1 przykład): *Dobroczy ykaſzny avcsenyw navczy
mó* 118,66;

przyimkiem *s* oraz spółnikiem *i* (1 przykład): *pharao ſwoſzmy
yſgofczy* KM,22;

bezpójnikowo (5 razy): *uczynyl weligeo rseczy wegypcze dzywy wżemy kam, oczwernycze wmozsv 105,22* i in.

Ponadto wystąpiła pewna ilość szeregów łączonych w sposób kombinowany: zarazem spójnikiem lub przyimkiem oraz bezpójnikowo. Dość często jest to szereg wg formuły $i + \delta + i$: *nanebe ynażseimy wmozsv ywoufzech głboko kzech 134,6* itp. (4 razy). Inne przykłady trudno ująć w ogólne reguły, bo przykładów tych jest niewiele, sposobów zespalandia zaś prawie tyleż, por. np.. *walkoczynoczny ges [...] okropny [...] ychwalabny aczynoczny dzywy KM,12*, *Młodczy ydzewycze starzy semlodymy 148,12*. Niekiedy trudno jest wyznaczyć granicę długiego szeregu, zwłaszcza gdy sięga on rozmiarami do kilku nawet wersów (zob. uwagi o tym na s. 39). Z tego względu nie podaje się tu dokładnej liczby przykładów tego typu szeregów. Wymienionym tu wyrazowym sposobom ich zespalandia odpowiadają w Wulgacie sposoby analogiczne: *a, i* to *et*, *s* to *cum*, *ani* to *neque*, *nec*.

SZEREG ROZŁĄCZNY

W tekście głównym szeregi tego typu wystąpiły tylko trzy razy. Spaja je wyraz albo "aut": *nyczj pyrzwy albo pofledzay nyczj woczse* (zam. *woczse*) albo *mneyszj S,24*, *czofz gest czlowek [...] albo syn czloweczy 143,4*. Poza tym spójnik albo 86 razy wprowadza głoskę, np. *scwyrzdy, albo possyly 103,17*.

SZEREG PRZECIWSTRAWNY

Spójnik *ale* 4 razy spaja szeregi, w których człon pierwszy jest zaprzeczony: *ne nam ale ymw* (zam. *ymerw*) *twaw 113,9*, *Geden [...]* *ne łeszanyu potstawy ale gednotę perfony S,34* i in. Ponadto dwa razy zestawiono w ten sposób szereg łączny (*nie...ani*) z członem twierdzącym: *gest ne uczynon any stworzon ale pochodzoczny S,21*; podobnie ib. 22. We wszystkich tych wypadkach polskie *ale* jest tłumaczeniem łacińskiego *sed*.

Dwukrotnie w tejże funkcji występuje spójnik *a* "et", z tym jednak, że łączy on szeregi, w których zanegowany jest człon drugi: *wprszedrozny anenadrodse 106,40*, *w/wadecz/twa twoya ane wlakom/two 118,36*.

Dwukrotnie też drugi człon szeregu wprowadzony jest wyrazem *niā* `quam': *Dobrze geft pfacz vpana nys pfacz weczłoweka* 117,8 (ts. ib. 9). Użycie szeregu z *niā* po przysłówku w stopniu równym, wg Sł stp ograniczone do tego tylko miejsca, podyktowane jest stanem w Wulgacie, gdzie figuruje *bonum*.

Przykład szeregu przeciwstawnego bezspójnikowego: *Rowen oczczy podlvg bařtwa mneyřy oczczy podlvg człoweczřtwa* S,31.

Odcień przeciwstawności mają szeregi typu *Wywodzy řyano kotu a řele řluřbye řludřkey* 103,15, *Ywywyodl lud řwoy wradořczy, ywybrane řwoye vweřřelv* 104,42. Jednak wobec braku formalnego wykładnika przeciwstawności w postaci negacji wypadki takie zaliczone zostały do szeregów łącznych. Należy jednak zaznaczyć, że ów odcień przeciwstawności mają szeregi łączone spójnikiem *a* (19 przykładów), podczas gdy spójnik *i* w tejże funkcji jest wyjątkowy (4 razy). W typowych szeregach łącznych *a* wystąpiło 18 razy, *i* 107 razy.

Przykładów szeregu włącznego tekst zapewne nie zawiera. Nie należą tu chyba powtórzenia typu *řtřpałřcz wmorze morze czyřzwonee* 105,8 (interpretowane powyżej jako powtórzenie składnika).

ZAKOŃCZENIE

RÓŻNICE SKŁADNIOWE MIĘDZY TEKSTEM POLSKIM A ŁACIŃSKIM ORAZ POLSKIM A CZESKIMI

Poniższy wykaz zawiera przykłady takich konstrukcji polskich, które różnią się pod względem składniowym od użytych w tym samym miejscu psalterza konstrukcji łacińskich. Jest rzeczą istotną, że porównanie dotyczyło właśnie tekstów, nie zaś systemów składniowych. Z tego powodu zamieszczono poniżej i takie przykłady konstrukcji polskich, które mają dokładne łacińskie odpowiedniki, ale w danym miejscu Wulgaty ich nie użyto. Dla przykładu wymieniono m. in. orzeczenie typu *przyć ima SA,37* jako niezależne od Wulgaty (gdzie jest *venturus est*) i od psalterzy czeskich, choć poza tym orzeczenie takie znane jest i łacinie (np. *surgere habent SA,38*) i oczywiście, w danym jednak miejscu psalterza nie użyte ani przez św. Hieronima ani przez tłumaczy czeskich.

Pominięto różnice między Wulgatą a Fl polegające na zmianie przyimka bez zmiany przypadku (np. *in potestatem - na pomoc*), na zastąpieniu abl. przez polski loc., instr. i gen. w konstrukcjach syntetycznych, na zmianie szyku wyrazów, na opuszczeniu i na dodaniu składników wypowiedzenia.

I. Różnice swoiste dla związku głównego:

- a) łac. podmiot w nom. - pol. w gen.: *non est numerus - nie jeść czysia,*
- b) łac. acc: - pol. podmiot w dat.: *paenituit eum - żał mu jest było,*
- c) łac. orzecznik w nom. - pol. w instr.: *accola fuit - gościem był,*
- d) łac. orzecznik w nom. - pol. konstrukcja przyimkowa: *ego factus sum obprobrium - ja uczynił się jeść w przeciwność,*
- e) łac. orzeczenie w pl. - pol. w sg. przy podmiocie określonym ilościowo: *pauci facti sunt - mało się ich uczyniło,*
- f) łac. orzeczenie w sg. pass. - pol. w pl. act. w zdaniu bezpodmiotowym: *Iherusalem, que aedificatur - Jeruzalem, jeść stawia,*

g) łac. orzeczenie w sg. pass. masc. - pol. w sg. act. neutr.:
abominatus est - omiśniało jest jej,

h) łac. orzeczenie z part. fut. act. + auxilium - pol. złożone
 z mieć: *venturus est - przyć ima,*

i) łac. podmiot i orzecznik w składni zgody - pol. niezgod-
 nione: *iste Deus - to Bóg, misericordiae tuae multae - miłosierdzia twego*
wiele.

II. Inne różnice składniowe:

1) łac. składnia zgody - pol. składnia rządu:

a) przydawka ilościowa: *gentes multos - poganów wiele,*

b) przydawka dopełniająca: *ad audiendam vocem - ku posłuchaniu głosu,*

c) przydawka dzierżawcza: *super stabilitatem suam - na ustawieństwie*

jej;

2) łac. składnia rządu - pol. składnia zgody:

a) przydawki: *flos agri - kwiat polny, in filios filiorum - nad syny*
synowymi, servituti hominum - służbie ludzkiej,

b) typ *bonis et rectis corde - dobrym a prostego serca;*

3) Zmiana przypadku w konstrukcjach syntetycznych:

a) przydawka łac. w acc. - pol. w gen. przy rzeczowniku odcza-
 sownikowym: *in deficiendo spiritum - we mdleni ducha,*

b) przydawka łac. w gen. - pol. w dat.: *in saeculum saeculi - na*
wiek wiekom,

c) dopełnienie łac. w acc. - pol. w gen. (różnych typów): *doce*
me facere voluntatem - nauczysz mię czynić wolej (przy inf. zależnym od for-
my czasownikowej), non cognoscet amplius locum - nie pozna więcej miasta
(przy czasowniku zaprzeczonym), panem caeli saturavit eos - chleba nie-
bieskiego nasycił je, custodire legem - strzec zakona (przy określonych
czasownikach),

d) dopełnienie i przydawka łac. gen. - pol. dat. przy czasowni-
 kach *panować, rozumieć, nauczyć i in.:* *dominati sunt eorum - panowali im,*
vindictam pauperum - pomstę ubogim,

e) dopełnienie łac. w gen. - pol. w acc. (w związku z *pomnieć*
 i w *pomieci* mieć: *memor fuit testamenti - pomniał jest obrząd,*

f) dopełnienie łac. w dat. - pol. w acc. przy czasownikach *błogo-*
ślawić i chwalić: *benedic anima mea Domino - błogosław dusza moja Gospodna,*

g) dopełnienie łac. w acc. - pol. w instr.: *constituit eum Domi-*
num - postawił jej panem (orzekające), moverunt capita - chwiełi są głowami
(przy określonych czasownikach),

h) dopełnienie orzekające łac. w inf. - pol. w instr.: *tabescere me fecit* - zwiędłym mię uczyniła;

4) łac. konstrukcje analityczne - pol. konstrukcje syntetyczne (dopełnienie):

a) łac. *in* + acc. - pol. gen.: *intendes in vocem* - słuszające głosa,

b) łac. *in* + abl. - pol. dat.: *crediderunt in verbis* - wierzyli są słowom,

c) łac. *super* + acc. - pol. acc.: *operuit super congregationem* - pokryła sbor;

5) łac. konstrukcje syntetyczne - pol. konstrukcje analityczne (przeważnie dopełnienie i okolicznik):

a) pol. wyrażenia z gen.: *initio* - ot początku, *robustos Noab* - silne z Noaba,

b) pol. wyrażenia z dat.: *adhaesit pavimento* - przyłnęła ku podłodze *impugnabant me* - bojeowali przeciwko mnie,

c) wyrażenia pol. z acc.: *non aspiciam hominem* - nie wierzę na człowieka, *iratus est mihi* - rozgniewał się na mię, *intende voci* - bacz na głos, *induam confusionem* - oblekę we sromotę, *cantabimus cunctis diebus* - będziemy pisać we wszelkie dni,

d) wyrażenia pol. z instr.: *miserere mei* - smiżuj się nad mną,

e) wyrażenia pol. z loc.: *fructum terrae* - owoc w ziemi, *odio habui* - w nienawiści miał jeśm, *aperiente* - w otworzeniu (abl. abs.), *diluculo* - na świtani, *sitientes* - w przepłaci,

f) powtórzenie przyimka w pol. szeregach: *in mendicitate et ferro* w żebractwie i w żelazie;

6) zmiana przypadku w konstrukcjach analitycznych:

a) pol. wyrażenia z gen.: *ad* + acc. - *u* + gen., *in* + acc. - *do* + gen., *apud* + acc. - *u* + gen., *ad* + acc. - *do* + gen., *iuxta* + acc. - *podle* + gen., *secundum* + acc. - *podług* + gen., *in* + acc. - *od* + gen., *extra* + acc. - *kromie* + gen.,

b) pol. wyrażenia z dat.: *ad* + acc. - *ku* + dat., *contra* + acc. - *przeciwko* + dat., *adversus* + acc. - *przeciwko* + dat., *in* + acc. - *po* + dat., *in* + acc. - *przeciw* + dat., *per* + acc. - *po* + dat.,

c) pol. wyrażenia z acc.: *super* + abl. - *na* + acc., *a* + abl. - *prze* + acc., *pro* + abl. - *sa* + acc., *in* + abl. - *w* + acc., *super* + abl. - *na* + acc.,

d) pol. wyrażenia z instr.: *ante* + acc. - *przed* + instr., *super* + acc. - *nad* + instr., *ante* + acc. - *przed* + instr.,

e) pol. wyrażenia z loc.: *super + acc. - na + loc., in + acc. - w + loc., ad + acc. - na + loc.*;

7) inne różnice:

a) dopełnienie wyrażone zaimkiem zwrotnym w łac. - anaforycznym w pol.: *timentium se - bojącym się jego,*

b) dopełnienie wyrażone przymiotnikiem w łac. - przysłówkiem w pol.: *notas facite - znamienicie uczyńcie.*

Wśród wymienionych konstrukcji są również i takie, które wykazują różnice nie tylko w stosunku do Wulgaty, ale i w stosunku do psalterzy czeskich. Konstrukcje zastosowane niezależnie od tradycji czeskiej to:

w zakresie związku głównego 1. podmiot w dat. (*żał mu jest było*), 2. orzecznik przyimkowy (*uczynił się jaśm w przeciwność*), 3. orzeczenie wyrażone formą pl. act. w zdaniu bezpodmiotowym (*Jeruzalem, jej stawia*), 4. orzeczenie złożone typu *przyć ima*,

w zakresie związków pobocznych 1. dopełnienie kazualne biernikowe czasowników *pomnieć, w pomieci imieć, błogosławić, chwalić*, 2. dopełnienie kazualne dopełniaczowe czasownika *słuszać*, 3. dopełnienie orzekające narzędnikowe (*zwiądłym mię uczyniła*), 4. dopełnienie przyimkowe *na + acc.* czasowników *nastać, wierzyć, żreć*, 5. tłumaczenie łac. abl. abs. przez *w + loc.* (*aperiente - w otworzeniu*), 6. odosobnione przykłady wyrażen przyimkowych *po + dat.* i *przeciw + dat.* w funkcji okoliczników (*in vanum - po próżności, in me - przeciw mnie*).

Tak skromnie przedstawia się zatem lista konstrukcji, o których powiedzieć można, że użyto ich w tekście polskim najprawdopodobniej bez żadnych obcych wpływów. Pamiętać przy tym należy, że lista owa jest wynikiem porównania tekstów, nie zaś systemów składniowych, gdyby bowiem porównywać systemy, byłaby ona jeszcze krótsza. Z drugiej strony trzeba jednak wziąć pod uwagę, że były też w tekście polskim konstrukcje odmienne od czeskich, które z kolei równe były łacińskim (np. *homo est - człowiek gaft P - człowiekiem gaft Fl SA, 29*). Tak czy inaczej, oczywistym jest wniosek, że średniowieczne psalterze polskie i czeskie w zakresie składni zdania pojedynczego wykazują podobieństwo bliskie identyczności.

WYKAZ SKRÓTÓW

Skróty tytułów wydawnictw źródłowych i słowników

- Bas Siat** - M. B a s a j, J. S i a t k o w s k i, *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 10, 1964, s. 60-75, ib., 11, 1965, s. 72-90, ib., 12, 1966, s. 66-82, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 6, 1967, s. 7-24, ib. 7, 1967, s. 5-31, ib. 8, 1969, s. 5-33, ib. 9, 1970, s. 5-35, ib. 10, 1971, s. 5-34, ib. 11, 1972, s. 5-46, ib. 12, 1972, s. 5-44, ib. 13, 1974, s. 5-36, ib. 14, 1974, s. 5-41, ib. 15, 1976, s. 5-41, ib. 16, 1977, s. 5-40, ib. 17, 1978, s. 5-50, ib. 18, 1979, s. 5-50, ib. 19, 1980, s. 5-14.
- Bosk** - *Biblia boskowicka*, cyt. za pracą V. K y a s a, *Česká předloha staropolského Žaltáře*, Praha 1962.
- F1** - *Psalterz floriański polsko-łacińsko-niemiecki. Rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*, wyd. R. Ganszyniec, W. Taszycki, S. Kubicka ..., red. L. Bernacki, Lwów 1939; F1 A - część pierwsza (do 101, 18), F1 B - część druga (od 101,18 do 106,2), F1 C - część trzecia (od 106,2 do końca).
- K1** - *Žaltář Klementinský*, wyd. A. Patera, Praha 1890.
- Kp** - *Der alttschechische Kapitelpsalter*, wyd. E. Rippl, Praha 1928.
- P** - *Žaltář Podiebradský podle rukopisu drážďanského*, wyd. A. Patera, Praha 1899.
- Pł** - *Psalterz puławski*, wyd. S. Słoński, Warszawa 1916.
- Sł stp** - *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Wrocław od 1953.
- Taszycki** - *lekcje i komentarz W. Taszyckiego jako wydawcy F1.*
- W** - *Žaltář Wittenberský*, wyd. J. Gebauer, Praha 1880.
- Wujak** - *Pismo święte*, przekład J. Wujka, komentarz S. Styś i W. Lohn, wyd. 3, Kraków 1962.
- V, Wulgata** - *Biblia sacra. Iuxta vulgatarum versionem*, wyd. 2, Stuttgart 1975.
- ŽaltU** - *fragment psalterza staroczeskiego*, cyt. za pracą K y a s a *Česká předloha staropolského Žaltáře*, Praha 1962.

**Skróty tytułów części Fl
zastosowane przy lokalizacji cytatów**

KA - Kantyk Anny

KE - Kantyk Ezechiela

KI - Kantyk Izajasza

KM - Kantyk Mojżesza

OH - Oracja Habakuka

S - Symbol wiary św. Atanazego

WYKAZ CYTOWANYCH PRAC

- M. A l t b a u e r, *O pewnej funkcji nieodmiennego imiesłowu czynnego czasu teraźniejszego w polszczyźnie*, [w:] *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławińskiego*, Warszawa 1963, s. 333-338.
- C. B a r t u l a, *O dwóch zapomnianych konstrukcjach składni staropolskiej*, [w:] *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klamensiewiczowi*, Warszawa 1970, s. 155-162.
- C. B a r t u l a, *Ze studiów nad składnią Kazań świętokrzyskich. Zasób związków w zdaniu*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 2, 1957, s. 7-39.
- T. B r s j e r s k i, *Konstrukcje typu "Tam pierwszy rodzic Adam stworzony"*, "Język Polski" 51, 1971, s. 166-177.
- M. B r o d o w s k a-H o n o w s k a, *Historyczne procesy przekształceń polskiego celownika w formy przyimkowe*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 1, 1955, s. 1-58.
- M. B r o d o w s k a-H o n o w s k a, *O dzierżawczej funkcji celownika*, "Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" 12, 1953, s. 119-127.
- M. C y b u l s k i, *Język piętnastowiecznej części Psalterza floriańskiego. Ortografia, fonetyka, fleksja*, Łódź 1988.
- K. D e p t u c h o w a, *Odpowiedniki łacińskiego passivum w psalterzach staropolskich*, Wrocław 1985.
- Encyklopedia wiedzy o języku polskim* pod red. S. Urbańczyka, Wrocław 1978.
- A. G r y b o s i o w a, *O funkcji składniowej staropolskiego imiesłowu z sufiksem -ąc*, "Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 11, 1972, s. 47-52.
- A. G r y b o s i o w a, *Rozwój funkcji składniowej imiesłowów nieodmiennych w języku polskim. Związki z nomen*, Wrocław 1975.
- K. H a n i s c h, *Florianer Psalter 103,26: rökama*, "Archiv für Slavische Philologie" 35, 1914, s. 329.
- S. J o d ł o w s k i, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976.
- A. K a ł k o w s k a, *Predykatywne konstrukcje niewerbalne w historii języka polskiego*, [w:] *Studia z polskiej składni historycznej I*, Wrocław 1976, s. 85-101.

- Z. Kempf, *Próba teorii przypadku*, cz. I, Opole 1978.
- Z. Klemensiewicz, *Orzecznik przy formach osobowych słowa posiłkowego być*, "Prace Filologiczne" 11, 1927, s. 123-181.
- Z. Klemensiewicz, *Szczątki niezłożonej odmiany przymiotników w staropolszczyźnie*, "Prace Filologiczne" 12, 1927, s. 19-129.
- Z. Klemensiewicz, *Wyrażenia przyimkowe z ku*, "Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności" 43, 1938, s. 273-275.
- Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1953.
- Z. Klemensiewicz, T. Leher-Spławski, S. Urbaniczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1965.
- H. Koneczna, *Użycie czasownika mieć jako słowa posiłkowego w języku polskim*, "Prace Filologiczne" 15, 1930, 1, s. 263-272.
- M. Kosowska, *Z dziejów polskiego stylu psalterzowego*, "Język Polski" 42, 1962, s. 135-148, 194-212.
- A. Kowalska, *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na -ł w języku polskim*, Katowice 1976.
- M. Kuczała, *Rakcja pośrednia w staropolszczyźnie*, [w:] *Studia z polskiej składni historycznej I*, Wrocław 1976, s. 71-83.
- M. Kuczała, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978.
- V. Kyaš, *Česká předloha staropolského Žaltáře*, Praha 1962.
- J. Łoś, *Krótką gramatyka historyczna języka polskiego*, Lwów 1927.
- K. Nitsch, *Dopełniacz l. p. zaimków osobowych*, [w:] *idem, Wybór pism polonistycznych*, 1, Wrocław 1954, s. 243-348.
- K. Nitsch, *Składnia mianownika l. mnogiej u pierwszego pisarza Psalterza floriańskiego*, "Język Polski" 36, 1956, s. 241-245.
- J. Petr, *Niezłożone formy przymiotników w historii i dialektach języka polskiego*, Wrocław 1969.
- J. Petr, *Vliv latinské skladby na staropolskou syntax*, [w:] *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, 1: *Lingvistica*, Praha 1973, s. 67-74.
- K. Piśarkowa, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław 1984.
- K. Piśarkowa, *Przypadek dopełnienia w polskim zdaniu zaprzeczonym*, "Język Polski" 39, 1959, s. 9-32.
- E. Ramberg, *Beiträge zur altpolnischen Syntax aus dem Florianer Psalter*, "Archiv für Slavische Philologie" 34, 1913, s. 421-463.
- T. Sokółowska, *Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku*, Wrocław 1976.

- W. Ś m i e c h, *Polskie nie ma `abest´*, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 12, 1966, s. 22-27.
- S. U r b a Ń c z y k, *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich, cz. I, Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946.
- A. W i e r z b i c k a, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa 1965.

SPIS TREŚCI

UWAGI WSTĘPNE	3
ZWIĄZEK GŁÓWNY	7
Sposoby wyrażania podmiotu	7
Wypowiedzenia bezpodmiotowe	20
Sposoby wyrażania orzeczenia	22
Związek główny bezorzeczeniowy	43
Odstępstwa od składni zgody między podmiotem a orzeczeniem	45
ZWIĄZEK Z PRZYDAWKĄ	48
Przydawka w związku zgody z wyrazem określanym	48
Przydawka w składni rzędu z wyrazem określanym	55
Przydawka w związku przynależności	62
ZWIĄZEK Z DOPEŁNIENIEM	65
Dopełnienie kazualne	65
Dopełnienie przyinkowe	81
Dopełnianie bezokolicznikowe	92
Pozostałe sposoby wyrażania dopełnienia	93
ZWIĄZEK Z OKOLICZNIKIEM ,	93
Okolicznik przysłówny	93
Okolicznik kazualny	94
Okolicznik wyrażony bezokolicznikiem	95
Okolicznik przyinkowy	96
WYRAZY POZA ZWIĄZKAMI	112
ŁĄCZENIE SKŁADNIKÓW SZEREGU	114
Szereg łączny	114
Szereg rozłączny	115
Szereg przeciwstawny	115
ZAKOŃCZENIE. Różnice składniowe między tekstem polskim a łacińskim oraz polskim a czeskimi	117
Wykaz skrótów	121
Wykaz cytowanych prac	123